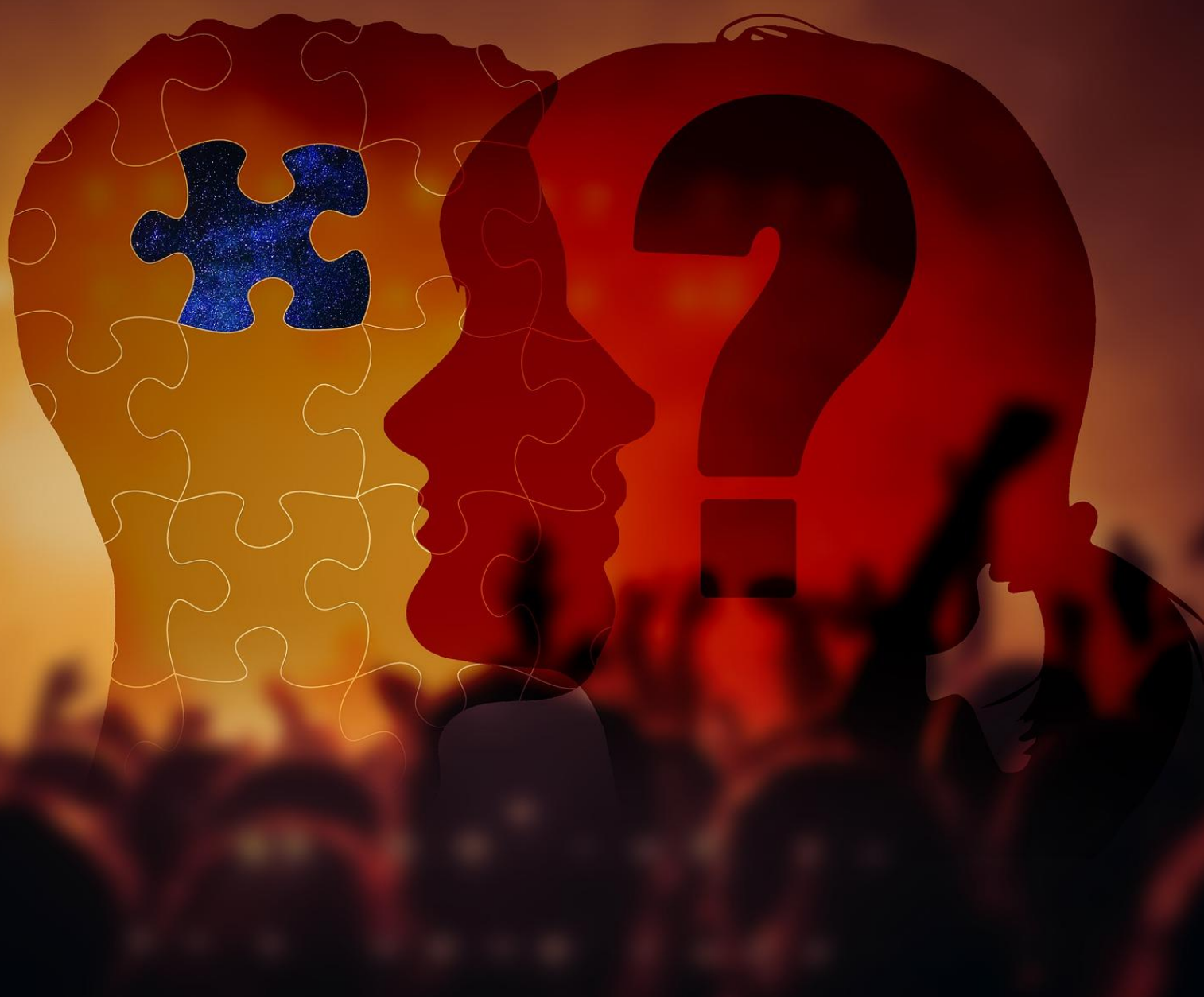

Województwo
Śląskie

Diagnoza i monitoring wybranych problemów społecznych w województwie śląskim – edycja 2023

Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej Województwa Śląskiego, Katowice, marzec 2024

© Copyright by Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej Województwa Śląskiego

Opracowanie

Krzysztof Ciupek
Patrycja Korkowska

Zdjęcie na okładce

Gerd Altmann, pixabay.com

Katowice, marzec 2024

Wykaz używanych skrótów

ETHOS	Europejska Typologia Bezdomności i Wykluczenia Mieszkaniowego
GUS	Główny Urząd Statystyczny
ICD-10	(ang. <i>International Statistical Classification of Diseases and Related Health Problems, 10th Revision</i>) to Międzynarodowa Klasyfikacja Chorób i Problemów Zdrowotnych opracowana przez Światową Organizację Zdrowia
MRiPS-03	<i>Sprawozdanie roczne z udzielonych świadczeń pomocy społecznej - pieniężnych, w naturze i usługach</i>
MRPiPS	Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej
NEET	(ang. <i>not in education, employment, or training</i>) grupa społeczna, obejmująca młodzież pozostającą poza sferą zatrudnienia i edukacji, czyli tych, którzy jednocześnie nie uczą się, nie pracują ani nie przygotowują się do zawodu
NSP 2021	<i>Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2021</i>
OO NBP	Oddziały okręgowe Narodowego Banku Polskiego
SOR	Społeczny Ośrodek Readaptacyjny
UKPS	<i>ubodzy klienci pomocy społecznej</i> - wskaźnik liczby osób w gospodarstwach domowych korzystających ze środowiskowej pomocy społecznej, znajdujących się poniżej kryterium dochodowego odniesiona do liczby ludności
WRiSPZ-M	<i>Sprawozdanie rzeczowo-finansowe z wykonywania przez samorząd województwa zadań z zakresu wspierania rodziny i systemu pieczy zastępczej</i>
WRiSPZ-P	<i>Sprawozdanie rzeczowo-finansowe z wykonywania przez powiat zadań innych niż realizacja dodatku wychowawczego, dodatku do zryczałtowanej kwoty, o którym mowa w art. 115 ust. 2a ustawy z dnia 9 czerwca 2011 r. o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej, i dodatku w wysokości świadczenia wychowawczego, o którym mowa w art. 113a tej ustawy</i>
ZK	zakład karny

Spis treści

1. Wstęp	5
2. Wybrane problemy społeczne województwa śląskiego.....	6
2.1. Ubóstwo	6
2.2. Starzenie się ludności.....	14
2.3. Niepełnosprawność i niesamodzielność.....	21
2.4. Dysfunkcje rodzin	31
2.5. Bezrobocie	34
2.6. Bezdomność	40
2.7. Trudności w przystosowaniu po opuszczeniu jednostki penitencjarnej.....	45
2.8. Migracje	50
2.9. Inne rodzaje problemów społecznych	56
3. Streszczenie.....	64

1. Wstęp

Niniejsze opracowanie stanowi realizację treści zapisu art. 21 pkt 3a ustawy z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej (tekst jednolity: Dz.U. z 2023 r. poz. 901 ze zm.), według którego „do zadań samorządu województwa należy diagnozowanie i monitorowanie wybranych problemów społecznych w regionie”.

Zgodnie z definicją zawartą w *Słowniku języka polskiego*¹ pojęcie monitoringu oznacza *stałą obserwację i kontrolę jakichś procesów lub zjawisk*. Z kolei diagnozę można zdefiniować jako *ocenę stanu czegoś przedstawioną na podstawie badań i analiz*².

Zgodnie z powyższymi definicjami w ramach raportu przedstawiono dane na poziomie całego województwa dotyczące najważniejszych problemów społecznych w latach 2012-2022³. Ogólną ocenę sytuacji w poszczególnych dziedzinach umożliwiły analizy w przekrojach uwzględniających: podregiony, powiaty, rodzaje powiatów oraz rodzaje gmin⁴. W przypadku szczególnie istotnych zmiennych przedstawiono również gminy charakteryzujące się wyjątkowo niekorzystną sytuacją.

Materiał obejmuje swym zakresem tematycznym problemy społeczne występujące w województwie śląskim w największej skali (dotykające bezpośrednio największą liczbę ludzi) oraz takie, których skala jest mniejsza, ale ich skutki mają duże znaczenie dla poszczególnych osób, rodzin lub też całych zbiorowości. Wśród nich znalazły się w szczególności:

ubóstwo,

- starzenie się ludności,
- niesamodzielność,
- dysfunkcje rodzin,
- bezrobocie, bezdomność,
- trudności w przystosowaniu po opuszczeniu jednostki penitencjarnej,
- migracje.

Niniejszy raport został opracowany przy wykorzystaniu techniki *desk research* polegającej na analizie już istniejących informacji pochodzących z różnych źródeł, takich jak: opracowania naukowe, źródła internetowe, raporty analityczne, zestawienia danych statystycznych oraz wzajemnej ich weryfikacji i scaleniu⁵. Wykorzystano w nim m.in. następujące źródła danych: sprawozdania *MRiPS-03*, *Bank Danych Lokalnych* prowadzony przez Główny Urząd Statystyczny, *Wortal Publicznych Służb Zatrudnienia*, stronę internetową Wojewódzkiego Urzędu Pracy w Katowicach oraz wyniki *Narodowego Spisu Powszechnego Ludności i Mieszkań 2021*.

¹ Źródło: Wydawnictwo Naukowe PWN, *Słownik języka polskiego*, <http://sjp.pwn.pl/> [odczyt 01.08.2022 r.].

² Ibidem [odczyt 01.08.2022 r.].

³ W dziedzinach, w których występują częste zmiany metodologii zbierania danych lub też zmiany przepisów prawnych mających wpływ na poziom monitorowanych zjawisk (np. zmiany kryterium dochodowego uprawniającego do otrzymania pomocy pieniężnej z systemu pomocy społecznej) uwzględnianie zbyt odległych w czasie danych jest niecelowe i może prowadzić do błędnych wniosków.

⁴ W zależności od rodzaju i dostępności danych.

⁵ Źródło: <http://www.research-pmr.com/pl/desk-research> [odczyt 01.08.2022 r.].

2. Wybrane problemy społeczne województwa śląskiego

2.1. Ubóstwo

Zjawisko ubóstwa, z uwagi na swoje socjologiczne, psychologiczne i polityczne aspekty, stanowi niezwykle złożoną kwestię społeczną. Jest to bowiem nie tylko problem ekonomiczny, mierzony niedostatkiem środków materialnych służących do zaspokojenia podstawowych potrzeb ludzi. Przejawia się on również w występowaniu deficytów w takich sferach życia jak: poziom wykształcenia, warunki mieszkaniowe, dostęp do opieki zdrowotnej czy też do dóbr kultury⁶.

Do oceny zasięgu ubóstwa wykorzystuje się miernik zwany stopą ubóstwa. Oblicza się go dzieląc liczbę ubogich (osób lub gospodarstw domowych) przez odpowiadającą im liczbę jednostek w całej populacji. Pomnożony przez sto określa odsetek ubogich w danej zbiorowości⁷.

Ubóstwo może być określane zarówno w sposób subiektywny, jak i obiektywny. W podejściu obiektywnym gospodarstwa domowe lub osoby uznaje się za ubogie, jeżeli poziom ich wydatków jest niższy od przyjętej granicy ubóstwa⁸.

Przy dokonywaniu pomiaru ubóstwa w sposób obiektywny wykorzystywane są granice absolutne lub względne (relatywne). W przypadku granic absolutnych za ubogie uznawane są te gospodarstwa domowe lub osoby, które nie są w stanie zaspokoić potrzeb uznanych w danych warunkach za podstawowe. Nie ma przy tym znaczenia na jakim poziomie żyją oraz jak liczne są bardziej zamożne warstwy społeczeństwa⁹. Przykładami granic absolutnych są minimum egzystencji oraz ustawowa granica ubóstwa.

Ubóstwo skrajne (zwane także minimum egzystencji lub minimum biologicznym), ustalane przez Instytut Pracy i Spraw Socjalnych, stanowi model zaspakajania potrzeb bytowo-konsumpcyjnych na bardzo niskim poziomie. Koszyk minimum biologicznego określa praktycznie najniższy standard życia, poniżej którego występuje biologiczne zagrożenie życia oraz rozwoju psychofizycznego człowieka. W związku z tym minimum egzystencji uznawane jest za dolną granicę obszaru ubóstwa¹⁰.

Z kolei ustawowa granica ubóstwa jest definiowana jako kwota, która zgodnie z obowiązującą ustawą o pomocy społecznej uprawnia do ubiegania się o przyznanie świadczenia pieniężnego z systemu pomocy społecznej¹¹. Od 1 stycznia 2022 r. obowiązują kryteria dochodowe wynoszące: 776 zł dla gospodarstw jednoosobowych oraz 600 zł na osobę dla gospodarstw wieloosobowych¹².

W podejściu względnym ubóstwo określa się jako formę nierówności, nadmiernego dystansu między poziomem życia poszczególnych warstw społeczeństwa. Za ubogie uznaje się te osoby lub rodziny, których poziom życia jest znacznie niższy niż pozostałych grup ludności¹³. Główny Urząd

⁶ L. Frąckiewicz: *Warunki i jakość życia ludności*, [w:] *Spółeczny obraz Śląska na przełomie wieków : praca zbiorowa*, Akademia Ekonomiczna im. Karola Adamieckiego, Katowice 2004, s. 173.

⁷ GUS, *Ubóstwo w Polsce w latach 2013-2014*, Warszawa 2015, s. 25.

⁸ GUS, Departament Badań Społecznych i Warunków Życia, Informacja sygnałna: *Ubóstwo w Polsce w 2010 r. (na podstawie badania budżetów gospodarstw domowych)*, Materiał na konferencję prasową w dniu 26 lipca 2011 r., s. 1.

⁹ GUS, *Ubóstwo w Polsce w latach 2013...*, op. cit., s. 7.

¹⁰ Instytut Pracy i Spraw Socjalnych, *Badania nad poziomem i strukturą zmodyfikowanego minimum egzystencji w 2008 r.*, Warszawa 2009 r., s. 1.

¹¹ GUS, *Ubóstwo w Polsce w latach 2013...*, op. cit., s. 24.

¹² Rozporządzenie Rady Ministrów w sprawie zweryfikowanych kryteriów dochodowych oraz kwot świadczeń pieniężnych z pomocy społecznej (Dz.U. z 2021 r., poz. 1296).

¹³ GUS, *Ubóstwo w Polsce w latach 2013...*, op. cit., s. 7.

Statystyczny stosuje granicę relatywną definiowaną jako 50% średnich wydatków ogółu gospodarstw domowych¹⁴.

Zgodnie z danymi GUS w 2022 r. w Polsce udział osób w gospodarstwach domowych znajdujących się poniżej minimum egzystencji kształtował się na tym samym poziomie co w 2021 r. i wyniósł 4,7%. Wskaźnik zagrożenia ubóstwem relatywnym na poziomie 11,8% był niższy niż rok wcześniej (w 2021 roku – 12,2%). Poniżej ustawowej granicy ubóstwa żyło 7,1% osób w gospodarstwach domowych czyli również mniej niż w poprzednim roku (w 2021 roku – 7,4%)¹⁵.

Zasięg ubóstwa jest wyraźnie zróżnicowany w zależności od przeważającego źródła dochodu gospodarstwa domowego. W najmniej korzystnej sytuacji są członkowie gospodarstw, w których podstawowy dochód stanowią tzw. „inne niezarobkowe źródła utrzymania” (najczęściej zasiłki dla bezrobotnych i świadczenia z pomocy społecznej). W 2022 roku stopa ubóstwa skrajnego wynosiła w ich przypadku 12,3%. Kolejną grupą najbardziej narażoną na ubóstwo skrajne są członkowie gospodarstw domowych rolników – spośród nich 8,5% żyło poniżej minimum egzystencji. Najmniej zagrożone ubóstwem skrajnym były gospodarstwa osób pracujących na własny rachunek – 2,9% oraz emerytów – 4,0% i pracowników – 4,5%. W przypadku gospodarstw rencistów analizowany wskaźnik osiągnął wartość 5,8%¹⁶.

Z ubóstwem koreluje również poziom wykształcenia – im wyższy, tym ryzyko życia poniżej minimum egzystencji mniejsze. Posiadanie przez głowę gospodarstwa domowego¹⁷ wyższego wykształcenia praktycznie eliminuje to gospodarstwo z populacji skrajnie ubogich. W 2022 r. wśród gospodarstw domowych, w których głowa posiadała wykształcenie co najwyżej gimnazjalne, odsetek osób skrajnie ubogich wyniósł 11,3%, natomiast w gospodarstwach z głową posiadającą wykształcenie zasadnicze zawodowe – 6,7%, średnie – 4,5%, a wyższe – zaledwie 1,8%¹⁸.

Prawdopodobieństwo życia w biedzie rośnie wraz z pojawieniem się kolejnych dzieci w rodzinie. O ile dla małżeństw¹⁹ z 1 dzieckiem stopa ubóstwa skrajnego wyniosła w 2022 r. 1,2%, a z 2 dzieci – 1,9%, to w przypadku rodzin posiadających 3 i więcej dzieci jej wartość kształtowała się na poziomie 6,9%²⁰.

W świetle powyższych danych nie jest zaskoczeniem występowanie związku pomiędzy zagrożeniem ubóstwem a wiekiem. Rzeczywiście, częściej występuje ono wśród dzieci i młodzieży niż dorosłych. W 2022 r. zasięg skrajnego ubóstwa wśród osób poniżej 18 r.ż. wyniósł 5,7%, wobec 4,5% w przypadku osób w wieku 18-64 lat i 3,9% dla seniorów w wieku 65 i więcej lat²¹. Mimo, iż

¹⁴ GUS, *Ubóstwo w Polsce w latach 2013...*, op. cit., s. 24.

¹⁵ Główny Urząd Statystyczny, *Aneks do opracowania sygnałnego „Zasięg ubóstwa ekonomicznego w Polsce 2022 r.”*, Informacje sygnałne, 30.06.2023 r., <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/warunki-zycia/ubostwo-pomoc-spoeczna/zasieg-ubostwa-ekonomicznego-w-polsce-w-2022-roku,14,10.html> [odczyt: 05.10.2023 r.], s. 3. Prezentowane w niniejszym opracowaniu dane za 2021 r. różnią się od wartości wcześniej opublikowanych przez GUS. Różnice te wynikają z przyjęcia nowego systemu wag uogólniających wyniki badania budżetów gospodarstw domowych, na podstawie którego obliczane są wskaźniki zasięgu ubóstwa ekonomicznego. Nowy system wag oparty jest o wyniki *Narodowego Spisu Powszechnego Ludności i Mieszkań 2021*.

¹⁶ Ibidem, s. 6.

¹⁷ Głowa gospodarstwa domowego (określana w badaniu budżetów gospodarstw domowych jako osoba odniesienia) to osoba, która ukończyła 16 lat i osiąga stały w dłuższym okresie czasu, najwyższy dochód spośród wszystkich członków gospodarstwa domowego. Źródło: Główny Urząd Statystyczny, *Aneks do opracowania sygnałnego „Zasięg ubóstwa ekonomicznego w Polsce w 2022 r.”*, op. cit. [odczyt: 05.10.2023 r.], s. 6.

¹⁸ Główny Urząd Statystyczny, *Zasięg ubóstwa ekonomicznego w Polsce w 2022 r.* Informacje sygnałne, 30.06.2023 r., <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/warunki-zycia/ubostwo-pomoc-spoeczna/zasieg-ubostwa-ekonomicznego-w-polsce-w-2022-roku,14,10.html> [odczyt: 05.10.2023 r.], s. 7.

¹⁹ W grupie małżeństw zostały uwzględnione także związki nieformalne.

²⁰ Główny Urząd Statystyczny, *Aneks do opracowania sygnałnego „Zasięg ubóstwa ekonomicznego w Polsce w 2022 r.”...*, op. cit, s. 4

²¹ Główny Urząd Statystyczny, *Zasięg ubóstwa ekonomicznego w Polsce w 2022 r.*, op. cit., s. 7.

w Polsce ubóstwo częściej dotyczy ludzi młodych, to należy pamiętać o trudnej sytuacji części osób starszych, których dotyczą związane z wiekiem choroby wymagające leczenia pochłaniającego znaczną część dochodów²².

Obecność w rodzinie osób niepełnosprawnych to kolejny czynnik zwiększający ryzyko popadnięcia w ubóstwo. Stopa ubóstwa skrajnego wśród osób w gospodarstwach domowych z co najmniej jedną osobą niepełnosprawną wyniosła w 2022 r. 6,7%. W najtrudniejszym położeniu znajdowały się gospodarstwa domowe z przynajmniej 1 dzieckiem do lat 16 posiadającym orzeczenie o niepełnosprawności. W tego rodzaju gospodarstwach stopa ubóstwa skrajnego wyniosła 6,5%. Dla porównania, w rodzinach bez osób niepełnosprawnych wskaźnik ten wyniósł 4,3%, natomiast w rodzinach, w których to głowa gospodarstwa domowego była osobą niepełnosprawną stopa ubóstwa wyniosła 4,9%²³.

Ogólnie rzecz biorąc zagrożenie wszystkimi rodzajami ubóstwa jest znacznie wyższe na wsi niż w miastach, choć zasada ta wydaje się nie dotyczyć województwa śląskiego. W 2022 r. w całym kraju wskaźnik zagrożenia ubóstwem skrajnym na obszarach wiejskich był blisko czterokrotnie wyższy niż w miastach i wynosił 8,3%. W tych ostatnich jego wartość kształtowała się na poziomie 2,3% i była silnie związana z ich wielkością – daje się zauważyć tendencja, według której im miejscowość mniejsza, tym poziom ubóstwa skrajnego większy²⁴. Mimo, iż zagrożenie ubóstwem było i jest znacznie wyższe na wsi, trzeba pamiętać, iż w miastach, także tych największych i najbardziej rozwiniętych, znajdują się dzielnice biedy, zdegradowane obszary oraz miejsca, które pilnie wymagają zintegrowanych działań rewitalizacyjnych. Ponadto z obserwacji pracowników socjalnych i asystentów rodziny wynika, że do zwiększenia ryzyka wystąpienia ubóstwa przyczynia się wykluczenie cyfrowe.

Mimo, że rok 2020 przyniósł wzrost zasięgu ubóstwa skrajnego, co było związane m. in. z ograniczeniem (a często nawet zamrożeniem) działalności wielu branż gospodarki ze względu na pandemię COVID-19, generalnie pandemia nie przełożyła się na wzrost ubóstwa jako trendu²⁵. Po nieznacznym wzroście poziomu ubóstwa, z jakim mieliśmy do czynienia w 2020 roku, w 2021 r. zanotowano ponowny spadek odsetka osób w gospodarstwach domowych żyjących poniżej granic: minimum egzystencji oraz ustawowej (odpowiednio o 0,5 i 1,7 p. proc.). Natomiast w 2022 r. odsetek osób w gospodarstwach domowych żyjących poniżej granicy minimum egzystencji utrzymał się na takim samym poziomie jak w 2021 r., a poniżej granicy relatywnej i ustawowej zmniejszył się (odpowiednio o 0,4 i 0,3 p. proc.).

Wprawdzie odsetek osób w gospodarstwach domowych żyjących poniżej granicy minimum egzystencji w 2022 r. utrzymał się na takim samym poziomie jak w 2021 r., lecz w ramach tego rodzaju ubóstwa odnotowano zmiany: największy spadek poziomu ubóstwa skrajnego zanotowano wśród gospodarstw domowych rolników (spadek o 3,3 p. proc.) oraz gospodarstw domowych utrzymujących się z „innych niezarobkowych źródeł” (spadek o 2,5 p. proc.)²⁶. W wyżej wymienionych grupach pomimo tych istotnych spadków stopy ubóstwa nadal należały do najbardziej zagrożonych ubóstwem skrajnym. Szczególnie trudna sytuacja występowała w gospodarstwach domowych, w których nakładały się na siebie ww. czynniki ryzyka, np. w gospodarstwach domowych posiadających w swoim składzie dzieci z niepełnosprawnościami. W przypadku ubóstwa relatywnego największy spadek jego poziomu zanotowano wśród

²² E. Tarkowska *Oblicza polskiej biedy*, w: *Analizy Laboratorium WIEZI 2/2009*, <http://labo-old.wiez.pl/zasoby/Analizy%20Laboratorium%20Wiez%20nr%202%202009.pdf> [odczyt: 05.10.2023 r.], s. 4.

²³ Główny Urząd Statystyczny, *Aneks do opracowania sygnałnego „Zasięg ubóstwa ekonomicznego w Polsce w 2022 r.”...*, op. cit, s. 5

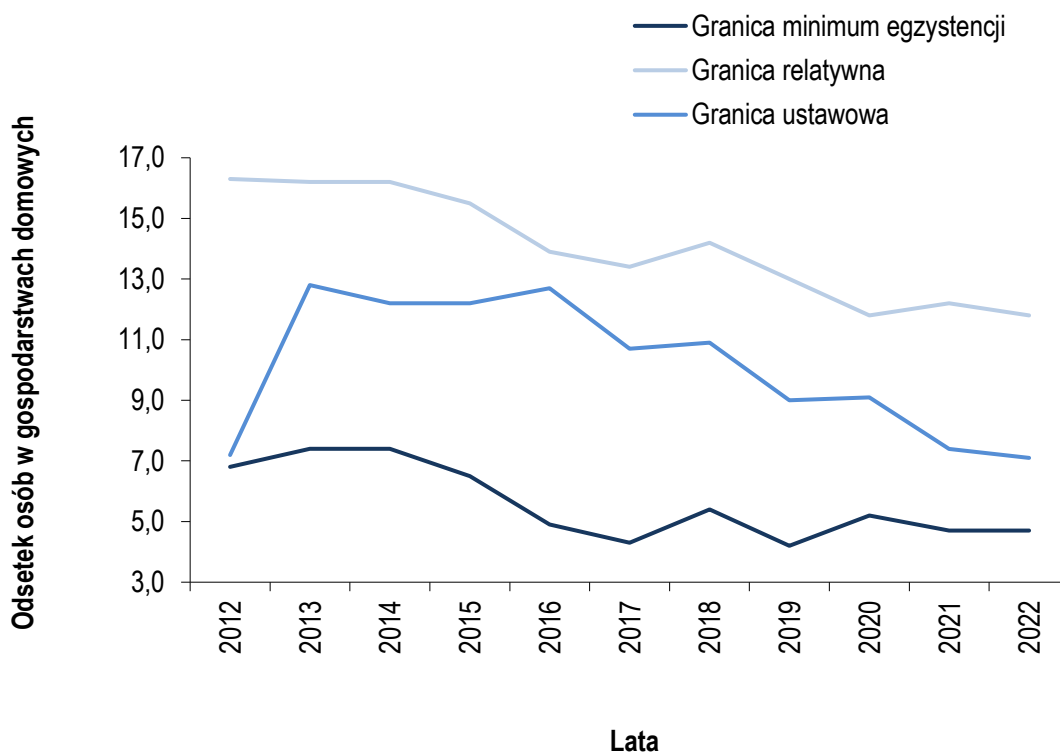
²⁴ Ibidem, s. 6.

²⁵ Rzeczypospolita Polska, *Krajowy Program Reform 2023/2024* przyjęty przez Radę Ministrów 25 kwietnia 2023 r., <https://www.gov.pl/web/rozwoj-technologie/krajowy-program-reform> [odczyt: 05.10.2023 r.], s. 73.

²⁶ GUS, *Aneks do opracowania sygnałnego „Zasięg ubóstwa ekonomicznego w Polsce w 2022 r.”...*, op. cit., s. 6.

gospodarstw domowych zamieszkujących na wsiach (spadek o 1,4 p. proc.), natomiast w przypadku ubóstwa ustawowego w miastach liczących 100-500 tys. mieszkańców (spadek o 1,2 p. proc.)²⁷.

Wykres 1. Zagrożenie ubóstwem w Polsce w latach 2012-2022 (według przyjętych w danym roku granic ubóstwa*).

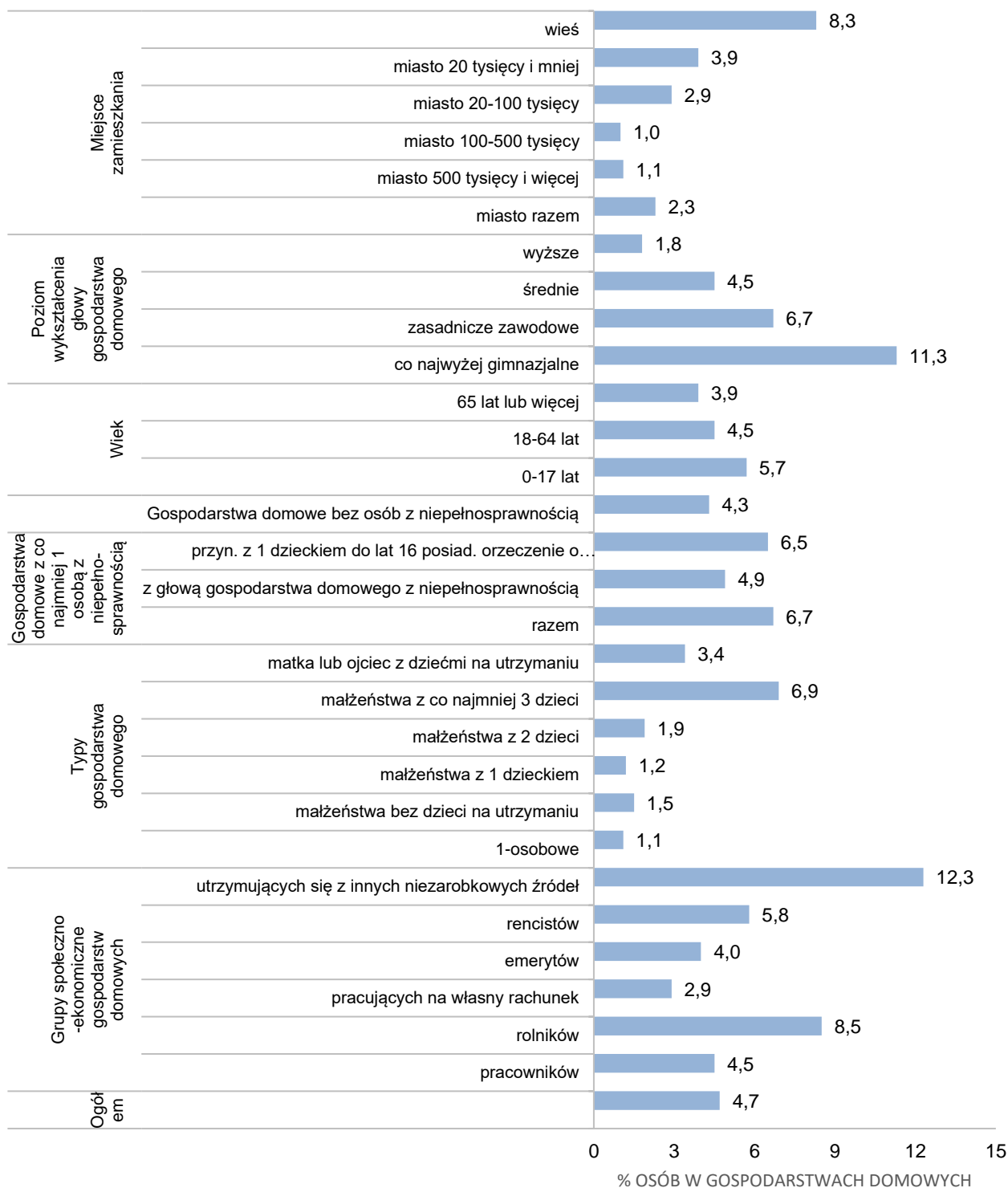

* Odsetek osób w gospodarstwach domowych zagrożonych ubóstwem wg rodzajów granic ubóstwa.

Źródło: Główny Urząd Statystyczny, *Zasięg ubóstwa ekonomicznego w Polsce w 2022 r.* Informacje sygnałne, 30.06.2023 r., <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/warunki-zycia/ubostwo-pomoc-spooleczna/zasieg-ubostwa-ekonomicznego-w-polsce-w-2022-roku,14,10.html> [odczyt: 05.10.2023 r.], s. 2.

²⁷ Główny Urząd Statystyczny, *Aneks do opracowania sygnałnego „Zasięg ubóstwa ekonomicznego w Polsce w 2022 r.”...*, op. cit., s. 6.

Wykres 2. Wskaźnik zagrożenia ubóstwem skrajnym wg wybranych cech społeczno-ekonomicznych gospodarstw domowych w Polsce w 2022 roku.

Źródło: Główny Urząd Statystyczny, *Aneks do opracowania sygnałnego „Zasięg ubóstwa ekonomicznego w Polsce 2022 r.”*, Informacje sygnałne, 30.06.2023 r., <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/warunki-zycia/ubostwo-pomoc-spoleczna/zasieg-ubostwa-ekonomicznego-w-polsce-w-2022-roku,14,10.html> [odczyt: 05.10.2023 r.]

Tabela 1. Wskaźniki zagrożenia ubóstwem skrajnym wg wybranych cech społeczno-ekonomicznych gospodarstw domowych w Polsce w latach 2020-2022.

Wyszczególnienie		Lata			Zmiana w latach 2021-2022 (w p. proc.)	
		2020	2021	2022		
Ogółem		5,2	4,7	4,7	0,0	
Grupy społeczno-ekonomiczne gospodarstw domowych	pracowników	4,6	4,3	4,5	0,2	
	rolników	13,5	11,8	8,5	-3,3	
	pracujących na własny rachunek	2,7	2,6	2,9	0,3	
	emerytów	4,2	3,4	4,0	0,6	
	rencistów	8,2	6,7	5,8	-0,9	
	utrzymujących się z innych niezarobkowych źródeł	13,6	14,8	12,3	-2,5	
Typy gospodarstwa domowego	1-osobowe	1,4	1,0	1,1	0,1	
	małżeństwa	bez dzieci na utrzymaniu	1,4	1,1	1,5	0,4
		z 1 dzieckiem	1,4	0,9	1,2	0,3
		z 2 dzieci	2,7	1,9	1,9	0,0
		z co najmniej 3 dzieci	5,9	6,3	6,9	0,6
	matka lub ojciec z dziećmi na utrzymaniu	2,8	0,9	3,4	2,5	
Gospodarstwa domowe z co najmniej 1 osobą z niepełnosprawnością	razem	7,5	7,3	6,7	-0,6	
	w tym:	z głową gospodarstwa domowego z niepełnosprawnością	6,5	7,6	4,9	-2,7
		przyn. z 1 dzieckiem do lat 16 posiad. orzeczenie o niepełnospr.	7,0	5,2	6,5	1,3
Gospodarstwa domowe bez osób z niepełnosprawnością		4,7	4,3	4,3	0,0	
Wiek	0-17 lat	5,9	5,3	5,7	0,4	
	18-64 lat	5,1	4,8	4,5	-0,3	
	65 lat lub więcej	4,4	3,8	3,9	0,1	
Poziom wykształcenia głowy gospodarstwa domowego	co najwyżej gimnazjalne	11,9	12,2	11,3	-0,9	
	zasadnicze zawodowe	7,8	7,9	6,7	-1,2	
	średnie	4,3	3,7	4,5	0,8	
	wyższe	1,9	1,4	1,8	0,4	
Miejsce zamieszkania	miasto	razem	2,4	2,4	2,3	-0,1
		500 tysięcy i więcej	1,6	1,4	1,1	-0,3
		100-500 tysięcy	1,6	1,8	1,0	-0,8
		20-100 tysięcy	2,3	2,7	2,9	0,2
		20 tysięcy i mniej	4,4	3,6	3,9	0,3
	wieś	9,5	8,3	8,3	0,0	

Uwaga: kolorem wyróżniono cechy, dla których w danym roku wskaźnik zagrożenia ubóstwem był wyższy od przeciętnego i/lub, dla których w latach 2021-2022 zanotowano wzrost wartości w stosunku do roku poprzedniego.

Źródło: GUS, *Bank Danych Lokalnych*, <https://bdl.stat.gov.pl/BDL/start>

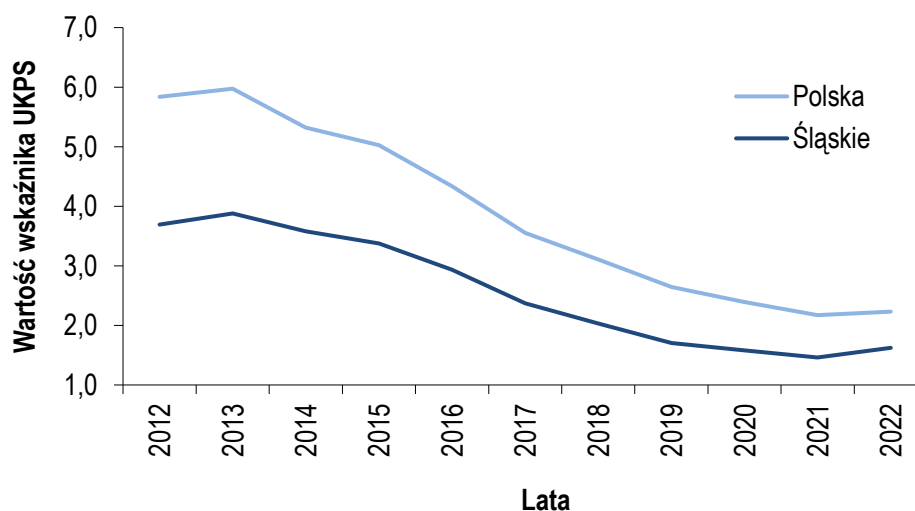
W przeciwieństwie do poziomu kraju na niższych poziomach podziału terytorialnego istnieje niewiele danych pozwalających na mierzenie poziomu ubóstwa. Głównym źródłem informacji w tym względzie są statystyki pomocy społecznej. Do danych dotyczących ubóstwa, podawanych z dokładnością do poziomu gminy, należy publikowana przez Główny Urząd Statystyczny *liczba osób w gospodarstwach domowych korzystających ze środowiskowej pomocy społecznej, znajdujących się poniżej kryterium dochodowego*. Wyżej wymieniona zmienna, odniesiona do liczby ludności, została na potrzeby niniejszego opracowania nazwana *wskaźnikiem UKPS*²⁸. Obrazuje ona jaki odsetek ogółu ludności stanowią klienci pomocy społecznej, żyjący w gospodarstwach domowych o dochodach poniżej kryterium dochodowego.

W 2022 r. wartość wskaźnika UKPS wyniosła w województwie śląskim 1,6% (w Polsce 2,2%). W tym czasie województwo śląskie wraz z małopolskim należały do regionów o najniższym wskaźniku UKPS wśród innych województw. W województwie śląskim od roku 2013, kiedy to wartość ww. wskaźnika wynosiła 3,9% mamy do czynienia ze stałą tendencją spadkową. Podobnie jak w skali całego kraju, w śląskim mamy do czynienia z silnym zróżnicowaniem przestrzennym poziomu analizowanego wskaźnika. W poszczególnych podregionach jego wartość wahała się w granicach od 1,2% w podregionie tuskim do 2,0% w podregionie katowickim. W miastach na prawach powiatu był wyższy niż w powiatach ziemskich – 1,8% w stosunku do 1,4%. Rodzaj gminy, a co za tym idzie miejsce zamieszkania (miasto / wieś) także różnicowało wartości analizowanego wskaźnika – w gminach miejskich był on nieco wyższy niż w wiejskich i miejsko-wiejskich.

Jeśli chodzi o powiaty województwa śląskiego najwyższy poziom wskaźnika UKPS zanotowano w m. Ruda Śląska (3,3%), m. Zabrze (3,2%) oraz m. Siemianowice Śląskie (2,9%), natomiast najniższe w powiecie pszczyńskim (0,6%), bielskim (0,7%) oraz w powiecie gliwickim (0,9%).

Z kolei na poziomie gmin najwyższe odsetki osób w gospodarstwach domowych korzystających z pomocy społecznej, znajdujących się poniżej kryterium dochodowego, wystąpiły w stosunkowo małych gminach tj.: Rajcza (5,8%), Koniecpol (5,5%) oraz Niegowa (4,7%).

Wykres 3. Osoby w gospodarstwach domowych korzystające z pomocy społecznej, znajdujące się poniżej kryterium dochodowego jako odsetek ogółu ludności* w latach 2012-2022.

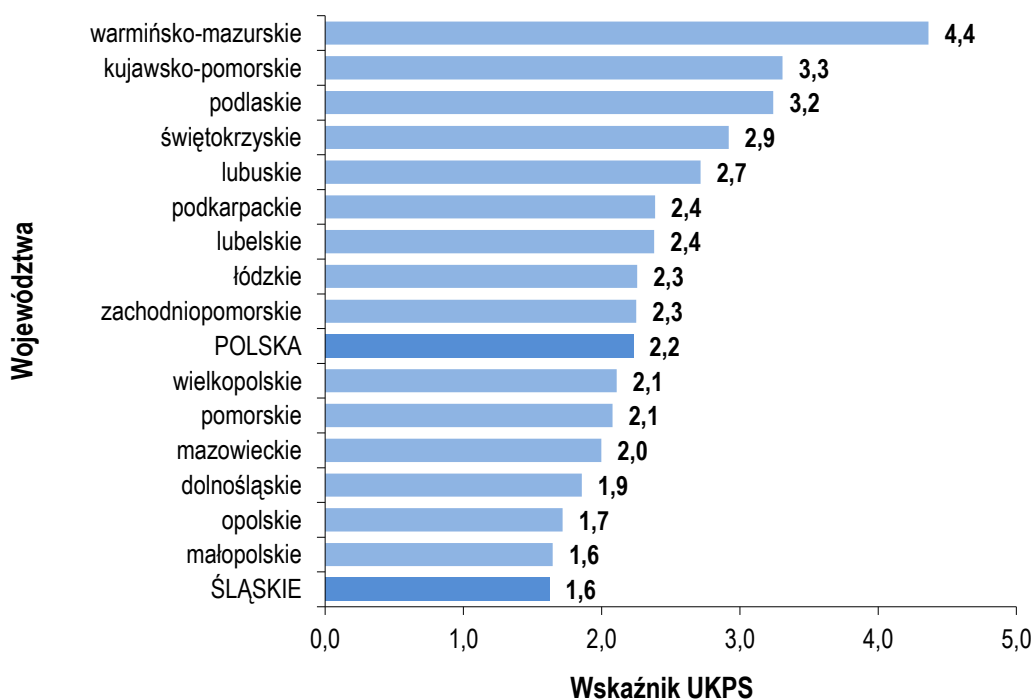

* Wskaźnik UKPS.

Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych GUS, *Bank Danych Lokalnych*, <https://bdl.stat.gov.pl/BDL>.

²⁸ Skrót od *ubodzy klienci pomocy społecznej*.

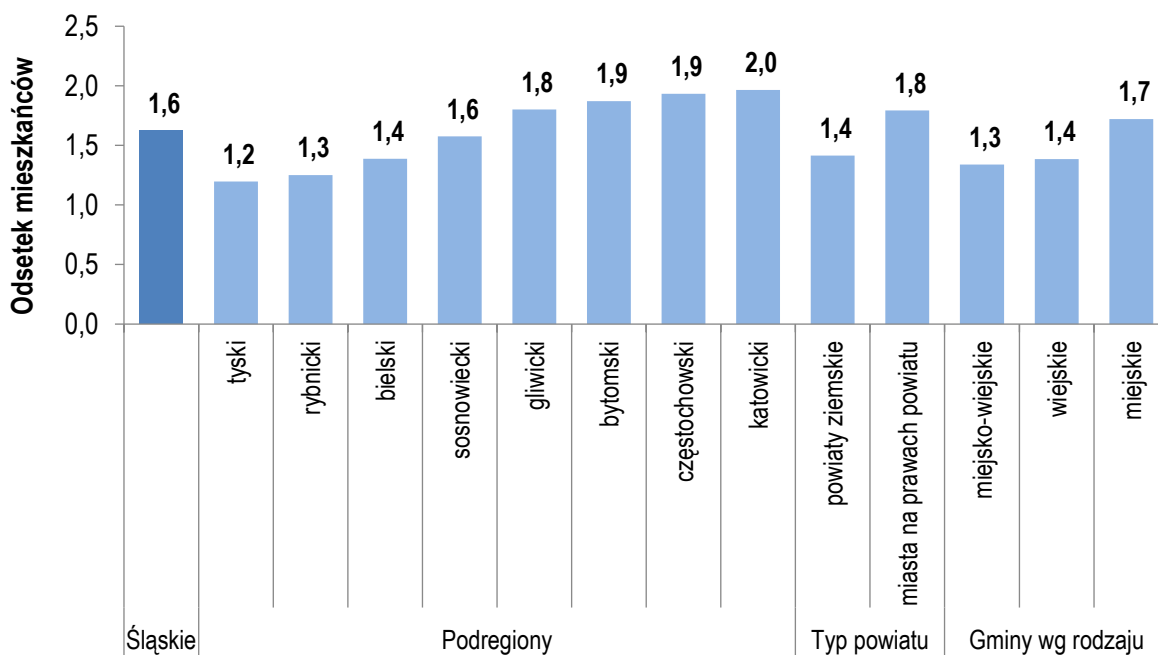
Wykres 4. Osoby w gospodarstwach domowych korzystające z pomocy społecznej, znajdujące się poniżej kryterium dochodowego* jako odsetek ogółu ludności województw w 2022 r.

* Wskaźnik UKPS.

Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych GUS, *Bank Danych Lokalnych*, <https://bdl.stat.gov.pl/BDL>

Wykres 5. Osoby w gospodarstwach domowych korzystające z pomocy społecznej, znajdujące się poniżej kryterium dochodowego jako odsetek ogółu ludności w województwie śląskim w 2022 r.

Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych GUS, *Bank Danych Lokalnych*, <https://bdl.stat.gov.pl/BDL>

2.2. Starzenie się ludności

Osoby starsze, odgrywają istotną rolę w społeczeństwie, wnosząc swoje bogate doświadczenie i mądrość życiową. Często to właśnie oni pełnią rolę stabilizatorów społeczeństwa, przyczyniając się do utrzymania spójności społecznej i tożsamości poprzez kontynuację i przekazywanie młodszymi pokoleniom tradycji, wartości kulturowych i społecznych.

W miarę starzenia się ludności, zjawisko to staje się coraz bardziej istotne dla społeczeństw na całym świecie. Przeciętna długość trwania życia znacząco wzrasta, co niesie ze sobą zarówno wyzwania, jak i możliwości. Osoby starsze są nie tylko świadkami dynamicznych zmian, ale także aktywnymi uczestnikami procesów kulturowych i społecznych. Wielu seniorów prowadzi aktywny tryb życia, angażując się w różnorodne działania społeczne, kulturalne czy edukacyjne i/lub pozostaje aktywnych zawodowo. Ich doświadczenie zawodowe może przynieść korzyści gospodarce poprzez mentorowanie młodszych pracowników oraz udział w różnych projektach i inicjatywach społeczno-ekonomicznych. Ponadto osoby starsze niejednokrotnie pełnią rolę opiekunów w rodzinie, oferując emocjonalne wsparcie i doświadczenie, dlatego ich obecność jest kluczowa dla rozwoju i stabilności rodzin.

Niestety jednak seniorzy równie często zmagają się z różnorodnymi problemami. Najczęściej dotyczą one kwestii zdrowotnych, które znacząco utrudniają ich codzienne funkcjonowanie. To właśnie wraz z wiekiem wzrasta ryzyko występowania różnych chorób i schorzeń (np. choroby serca, cukrzyca, osteoporoza czy demencja). Ponadto często pojawiają się problemy związane z mobilnością, utrudniające korzystanie z transportu publicznego czy samodzielne poruszanie się – dużym problemem staje się wówczas np. dotarcie do lekarzy. Starzenie wiąże się również niejednokrotnie z utratą bliskich osób, przyjaciół czy partnerów życiowych. Często powoduje to izolację społeczną osób starszych, wywołującą u nich ogromne poczucie osamotnienia, a to negatywnie wpływa na ich zdrowie psychiczne. Pojawiają się także problemy finansowe ze względu na ich ograniczoną zdolność do pracy, niewystarczającą emeryturę czy też wzrost kosztów życia, co może prowadzić np. do zaniechania zakupu leków niezbędnych do zachowania optymalnego stanu zdrowia. Osoby starsze, zwłaszcza jeśli nie miały wcześniej doświadczenia z nowymi technologiami, mogą mieć również trudności w dostosowaniu się do szybko zmieniającego się świata cyfrowego. To może z kolei prowadzić do izolacji społecznej i trudności w dostępie do informacji czy usług online.

W związku z powyższym bardzo ważne jest zrozumienie potrzeb seniorów, poszanowanie ich godności oraz stworzenie warunków sprzyjających aktywnemu i zdrowemu starzeniu się. Warto podkreślić, że społeczne zaangażowanie i odpowiednie wsparcie dla osób starszych stanowią kluczowe elementy budowania społeczeństwa, w którym osoby takie mogą cieszyć się pełnią życia i przyczyniać się do rozwoju społecznego.

W Polsce, podobnie jak w innych krajach Europy, obserwuje się wyraźny trend starzenia się ludności. Wydłużenie oczekiwanej długości życia, spadek dzietności oraz zmiany w strukturze demograficznej są czynnikami, które wpływają na przekształcenie profilu wiekowego społeczeństwa. Już od wielu lat w Polsce charakterystyczne jest zmniejszanie się liczby osób w wieku przedprodukcyjnym i produkcyjnym, przy jednoczesnym wzroście populacji osób w wieku poprodukcyjnym.

W 2022 roku odsetek osób w wieku poprodukcyjnym (60+/65+ lat) osiągnął w Polsce poziom 22,9%. Wśród województw o najwyższym odsetku osób w wieku poprodukcyjnym, czyli wśród „najstarszych” województw znajdowały się: świętokrzyskie (25,5%), łódzkie (25,4%) oraz śląskie

(24,4%). Natomiast najniższe wartości prezentowanego wskaźnika uzyskały województwa: małopolskie (21,0%), pomorskie (21,2%) i wielkopolskie (21,4%).

Podobnie jak w całej Polsce również w województwie śląskim zmniejsza się liczba osób w wieku przedprodukcyjnym i produkcyjnym, natomiast rośnie populacja osób w wieku poprodukcyjnym. W ciągu ostatnich lat na terenie województwa nastąpił znaczny wzrost zarówno liczby osób w wieku poprodukcyjnym, jak i udziału tej kategorii ludności. W latach 2012-2022 liczba ta wzrosła o 196 007 (z 863 066 do 1 059 073), tj. o 22,7%, a udział zwiększył się o 5,7 punktów procentowych²⁹. Prognoza ludności do 2060 roku³⁰ przewiduje zwiększenie liczby osób należących do kategorii wiekowych 60+/65+ o 154 995 (do poziomu 1 214 068) oraz zwiększenie ich udziału w ogólnej populacji do 37,3%, co oznacza wzrost o 12,9 punktu proc. w odniesieniu do roku 2022.

Najwyższym udziałem seniorów w 2022 roku charakteryzowały się podregiony: sosnowiecki (27,3%), częstochowski (26,0%) i katowicki (24,9%). Na poziomie powiatów do liderów pod tym względem należały: m. Sosnowiec (29,2%), m. Częstochowa (28,8%) i m. Dąbrowa Górnicza (28,0%). W miastach na prawach powiatu analizowany wskaźnik był wyższy niż w powiatach ziemskich (odpowiednio 25,7% i 22,7%). W przypadku gmin najwyższym jego poziomem charakteryzowały się gminy miejskie (25,5%). Dla porównania w gminach miejsko-wiejskich wyniósł on 22,7%, a w wiejskich 21,0%. Najwyższymi odsetkami osób w wieku poprodukcyjnym wśród gmin charakteryzowały się: Sosnowiec (29,2%), Częstochowa (28,8%) i Czeladź (28,7%)³¹.

Opisane powyżej tendencje będą skutkowały w przyszłości wzrostem wskaźnika obciążenia demograficznego³². Jego wartość, która w 2022 roku wyniosła w województwie śląskim 71,8 (w Polsce 70,4), zgodnie z obliczeniami³³ w 2040 roku ma wynieść 80,6 (w Polsce 77,4), zaś w 2060 roku szacuje się, że osiągnie 108,3 (w Polsce 104,8). Skutkiem tego mogą być m.in. poważne problemy z zapewnieniem właściwej opieki rosnącej zbiorowości osób w podeszłym wieku.

²⁹ GUS, *Bank Danych Lokalnych*, <http://www.stat.gov.pl/bdl> [odczyt 24.01.2024 r.].

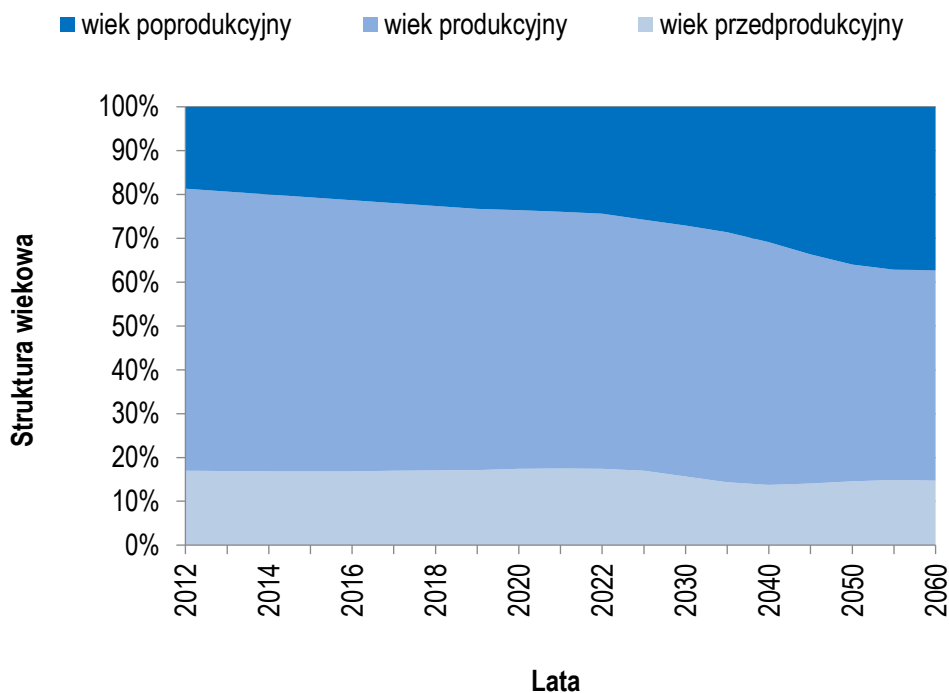
³⁰ Prognoza GUS opracowana na bazie *NSP 2021*.

³¹ GUS, *Bank...*, op.cit., <http://www.stat.gov.pl/bdl> [odczyt 24.01.2024 r.].

³² Ludność w wieku nieprodukcyjnym (przedprodukcyjnym oraz poprodukcyjnym) na 100 osób w wieku produkcyjnym.

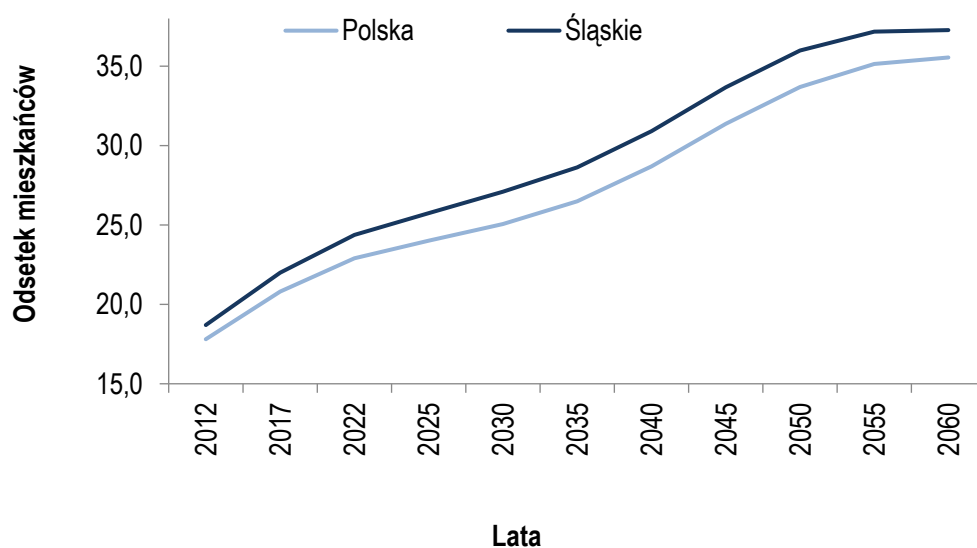
³³ Obliczenia wykonane na podstawie prognozy opracowanej przez GUS na bazie *NSP 2021*.

Wykres 6. Struktura wiekowa mieszkańców* województwa śląskiego w latach 2012-2022 (wg stanu na koniec danego roku) oraz prognoza na lata 2025-2060.

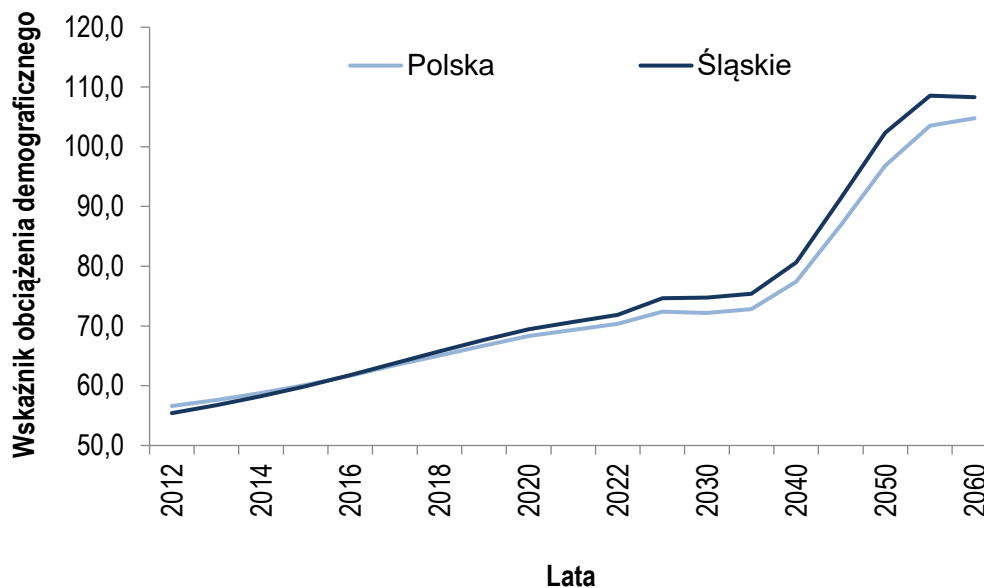
* Mieszkańcy w wieku przedprodukcyjnym (0-17 lat), produkcyjnym (18-59/64) i poprodukcyjnym (60+/65+).
 Źródło: Główny Urząd Statystyczny, *Bank Danych Lokalnych*, <http://www.stat.gov.pl/bdl> [odczyt 24.01.2024 r.].

Wykres 7. Udział mieszkańców w wieku poprodukcyjnym w latach 2012-2022 oraz prognoza* na lata 2025-2060 dla Polski i województwa śląskiego.

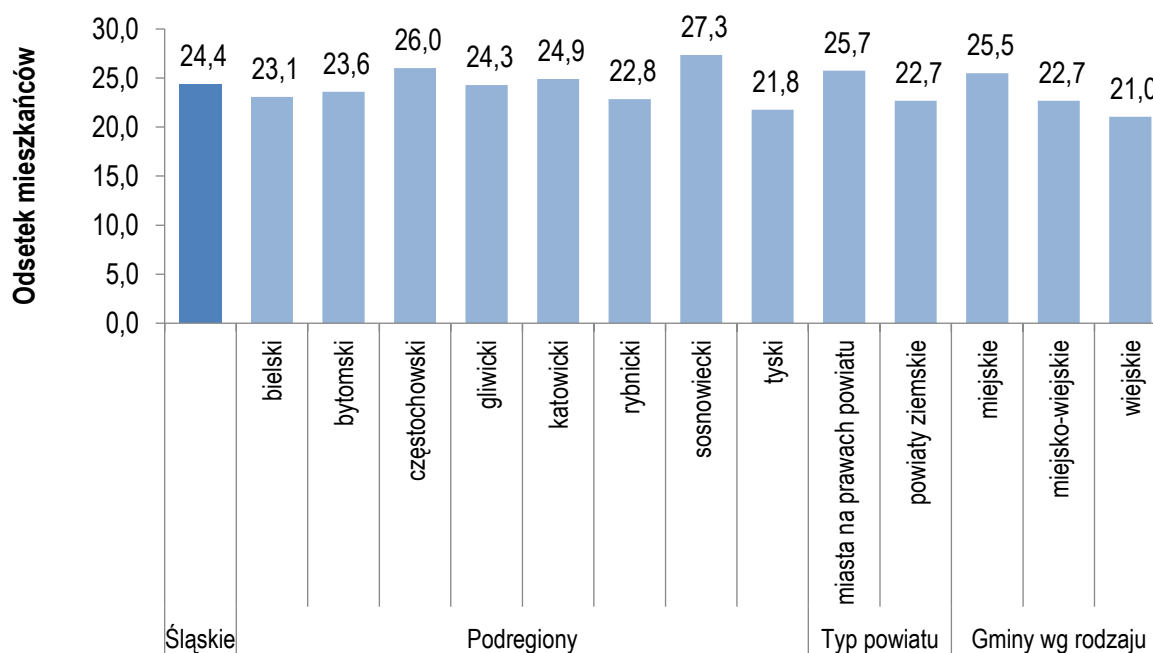
* Prognoza opracowana przez GUS na bazie *NSP 2021*.
 Źródło: Główny Urząd Statystyczny, *Bank Danych Lokalnych*, <http://www.stat.gov.pl/bdl> [odczyt 24.01.2024 r.].

Wykres 8. Wskaźnik obciążenia demograficznego* w latach 2012-2022 oraz prognoza na lata 2025-2060.

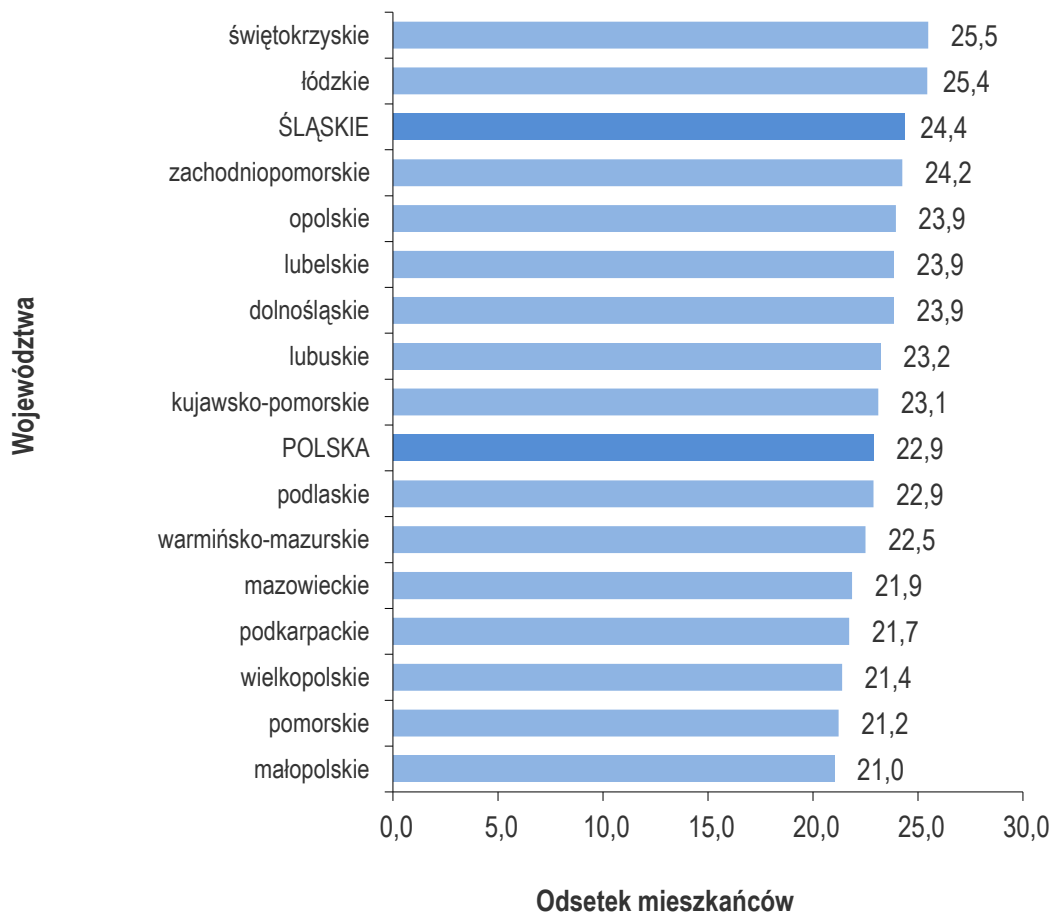
* Mieszkańcy w wieku nieprodukcyjnym (przedprodukcyjnym oraz poprodukcyjnym) na 100 osób w wieku produkcyjnym. Prognoza na lata 2025-2060 została opracowana przez GUS na bazie wyników NSP 2021. Źródło: Główny Urząd Statystyczny, *Bank Danych Lokalnych*, <http://www.stat.gov.pl/bdl> [odczyt 24.01.2024 r.].

Wykres 9. Osoby w wieku poprodukcyjnym jako odsetek mieszkańców – województwo śląskie wg terytoriów, wg stanu na 31.12. 2022 rok.

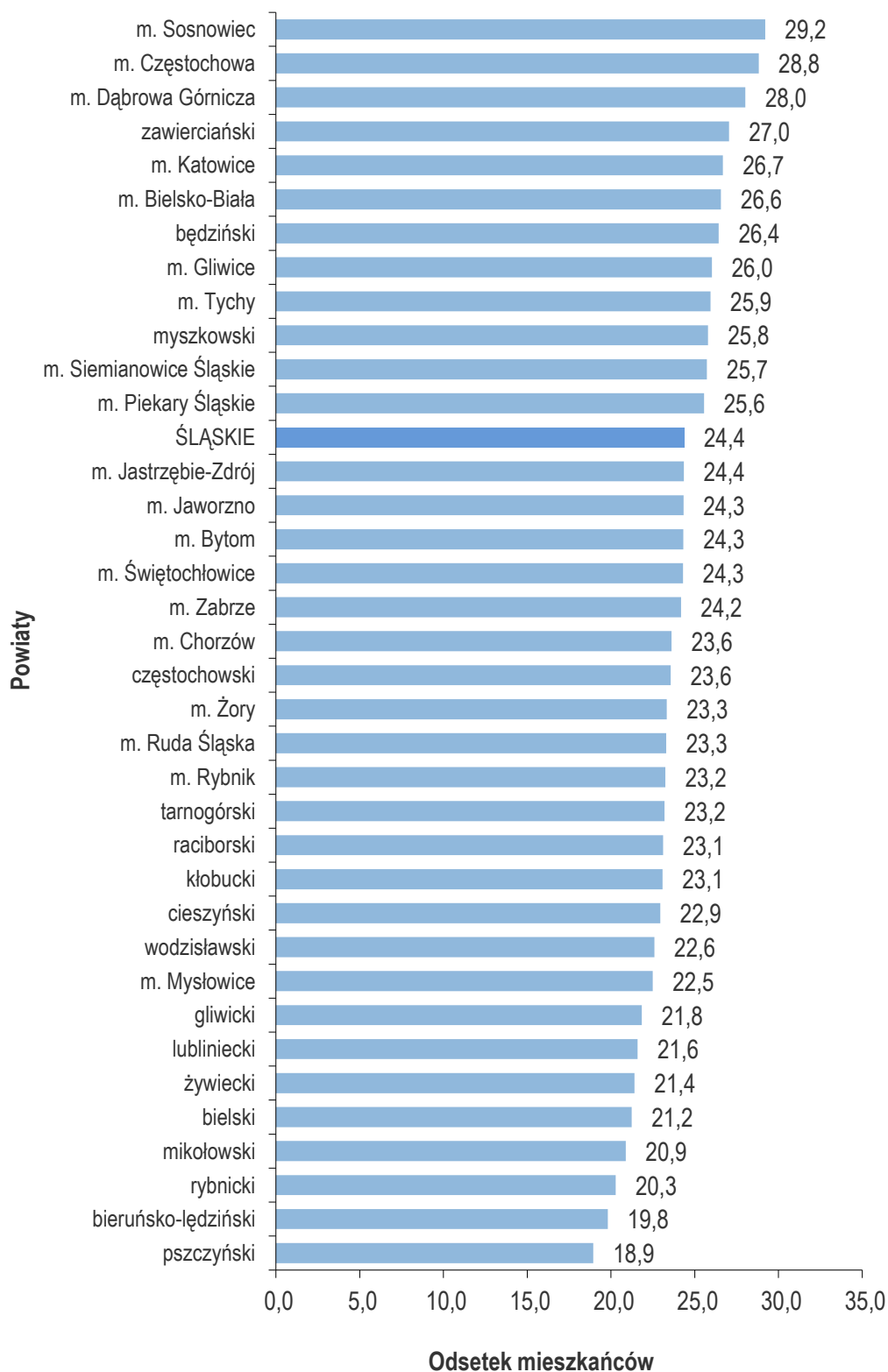
Źródło: Główny Urząd Statystyczny, *Bank Danych Lokalnych*, <http://www.stat.gov.pl/bdl> [odczyt 25.01.2024 r.].

Wykres 10. Osoby w wieku poprodukcyjnym jako odsetek mieszkańców województw i Polski, wg stanu na 31.12. 2022 rok.

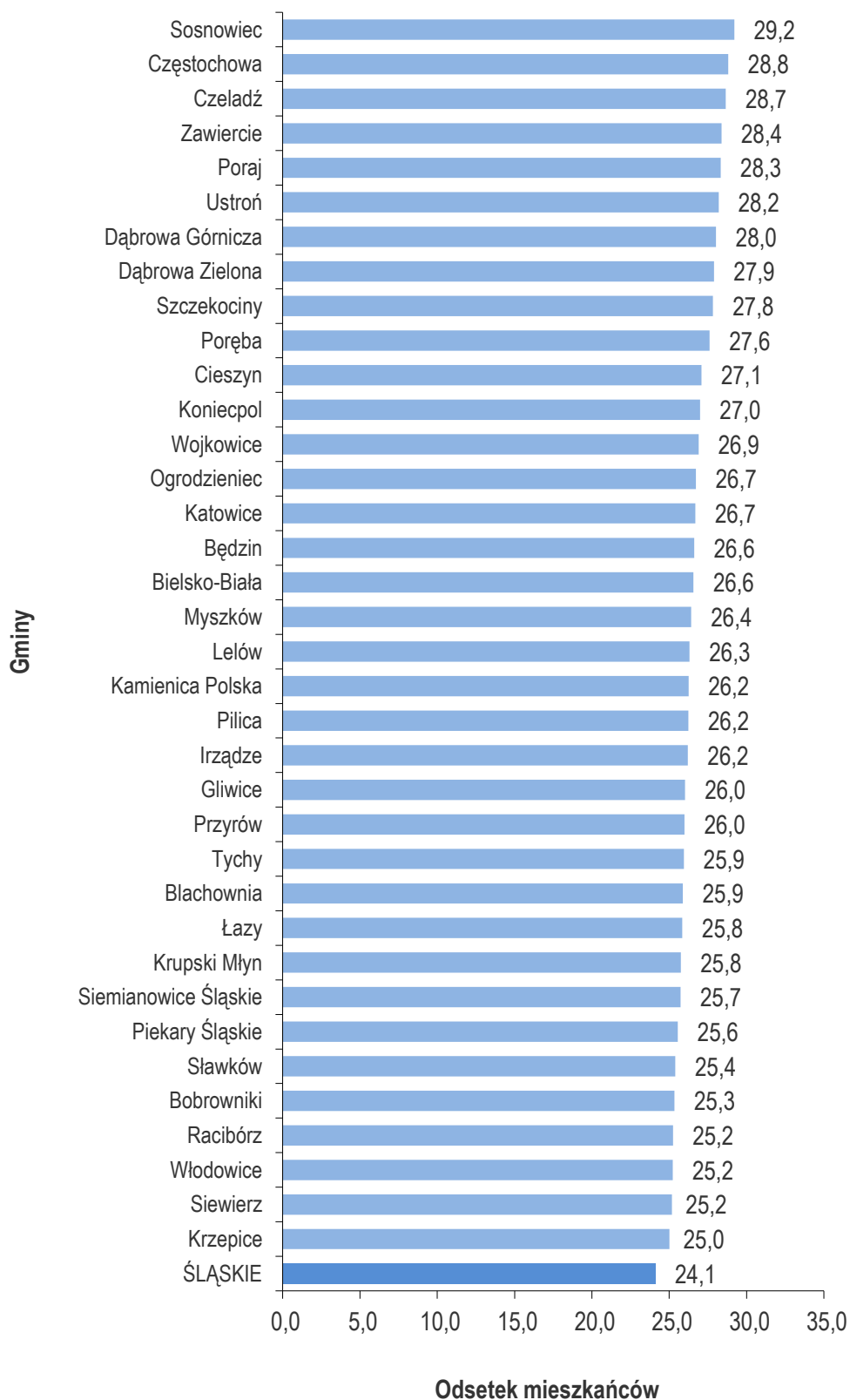
Źródło: Główny Urząd Statystyczny, *Bank Danych Lokalnych*, <http://www.stat.gov.pl/bdl> [odczyt 25.01.2024 r.].

Wykres 11. Osoby w wieku poprodukcyjnym jako odsetek ogółu mieszkańców powiatów – województwo śląskie, wg stanu na 31.12. 2022 rok.

Źródło: Główny Urząd Statystyczny, *Bank Danych Lokalnych*, <http://www.stat.gov.pl/bdl> [odczyt 25.01.2024 r.].

Wykres 12. Gminy o najwyższym odsetku mieszkańców w wieku poprodukcyjnym – województwo śląskie, wg stanu na 31.12. 2022 rok.

Źródło: Główny Urząd Statystyczny, *Bank Danych Lokalnych*, <http://www.stat.gov.pl/bdl> [odczyt 25.01.2024 r.].

2.3. Niepełnosprawność i niesamodzielność

Niepełnosprawność staje się współcześnie jedną z kluczowych kwestii społecznych. Wynika to z faktu, że jako społeczeństwo żyjemy coraz dłużej, a dłuższe życie nieuchronnie wiąże się z pogorszeniem sprawności. Problem niepełnosprawności nie dotyczy jednak wyłącznie osób starszych. Wskutek wad wrodzonych, przewlekłych chorób, wypadków oraz urazów może on wystąpić również wśród osób młodych, a nawet małych dzieci³⁴. Osoby niepełnosprawne są narażone na wykluczenie społeczne ze względu na większe, długotrwałe koszty leczenia oraz mniejszą mobilność w codziennym funkcjonowaniu.

Trudno określić precyzyjną liczbę osób z niepełnosprawnościami. Wynika to z faktu, że istnieją różne kategorie niepełnosprawności (m.in. prawna i biologiczna). Dodatkowo kwestię tę utrudnia funkcjonujący w Polsce skomplikowany system orzekania o niepełnosprawności prawnej. Najpełniejsze dane w tym względzie zbierane są podczas narodowych spisów powszechnych.

Zgodnie z wynikami ostatniego z nich - *Narodowego Spisu Powszechnego Ludności i Mieszkań 2021* - w dniu 31 marca 2021 r. województwo śląskie zamieszkiwało 612 081 osób z niepełnosprawnościami. Z uwagi na swój duży potencjał demograficzny region zajmował pod tym względem drugą pozycję w kraju - za województwem mazowieckim.

Analizując kwestię niepełnosprawności w ujęciu względnym, czyli w odniesieniu do liczby mieszkańców, sytuacja województwa śląskiego przedstawiała się zgoła odmiennie. Osoby z niepełnosprawnościami stanowiły 13,9% jego mieszkańców, przy średniej dla Polski wynoszącej 14,3%. W zestawieniu z innymi województwami śląskie znalazło się na 12 miejscu, co można uznać za dość korzystny wynik. Największy udział osób z niepełnosprawnościami zanotowano w województwie lubuskim (18,2%), natomiast najmniejszy w województwie mazowieckim (12,2%).

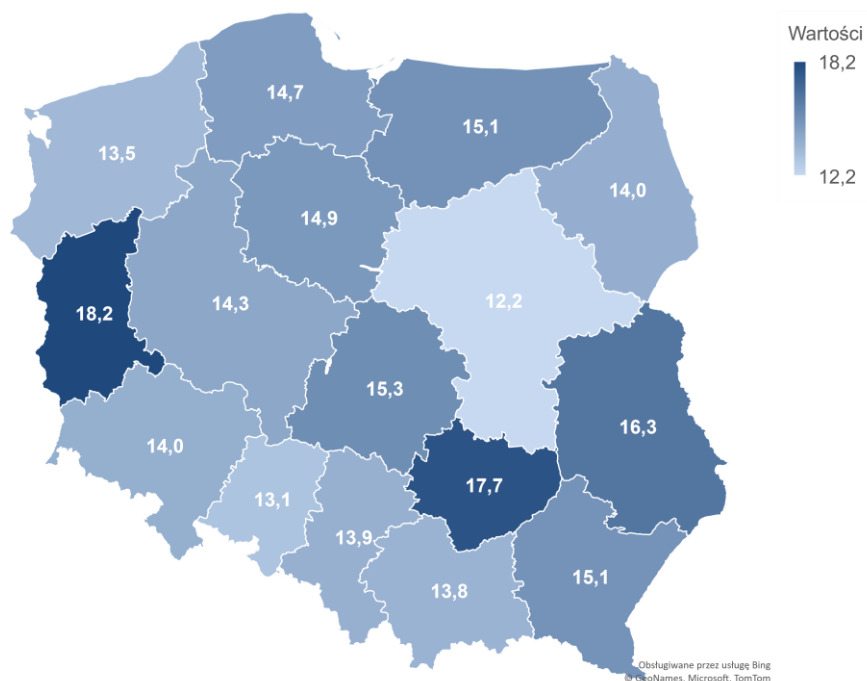
Wśród podregionów województwa śląskiego największą częstością występowania niepełnosprawności charakteryzowały się częstochowski (16,2%) oraz sosnowiecki (15,3%), natomiast najmniejszą tyski (11,1%) i rybnicki (12,3%). W miastach na prawach powiatu udział osób z niepełnosprawnościami był wyższy niż w powiatach ziemskich. Dało się też zauważyć wyraźną prawidłowość, według której im gmina miała bardziej miejski charakter, tym udział osób z niepełnosprawnościami był większy.

Powiatami o największym natężeniu zjawiska niepełnosprawności były: m. Częstochowa (18,2%), myszkowski (17,6%) oraz m. Siemianowice Śląskie (17,1%), natomiast na drugim końcu listy znalazły się powiaty: bieruńsko-łędziński (9,9%), pszczyński (10,0%) oraz rybnicki (10,2%).

Porównanie częstości występowania niepełnosprawności w poszczególnych kategoriach płci, wieku i miejsca zamieszkania (liczba osób niepełnosprawnych na 100 przedstawicieli danej kategorii) wskazuje, że problem ten częściej dotyka kobiet (14,8%) niż mężczyzn (13,0%), osób w wieku poprodukcyjnym (33,6%), aniżeli tych w wieku produkcyjnym (8,8%) oraz przedprodukcyjnym (4,6%) oraz mieszkańców miast (14,4%) w porównaniu z mieszkańcami terenów wiejskich (12,4%).

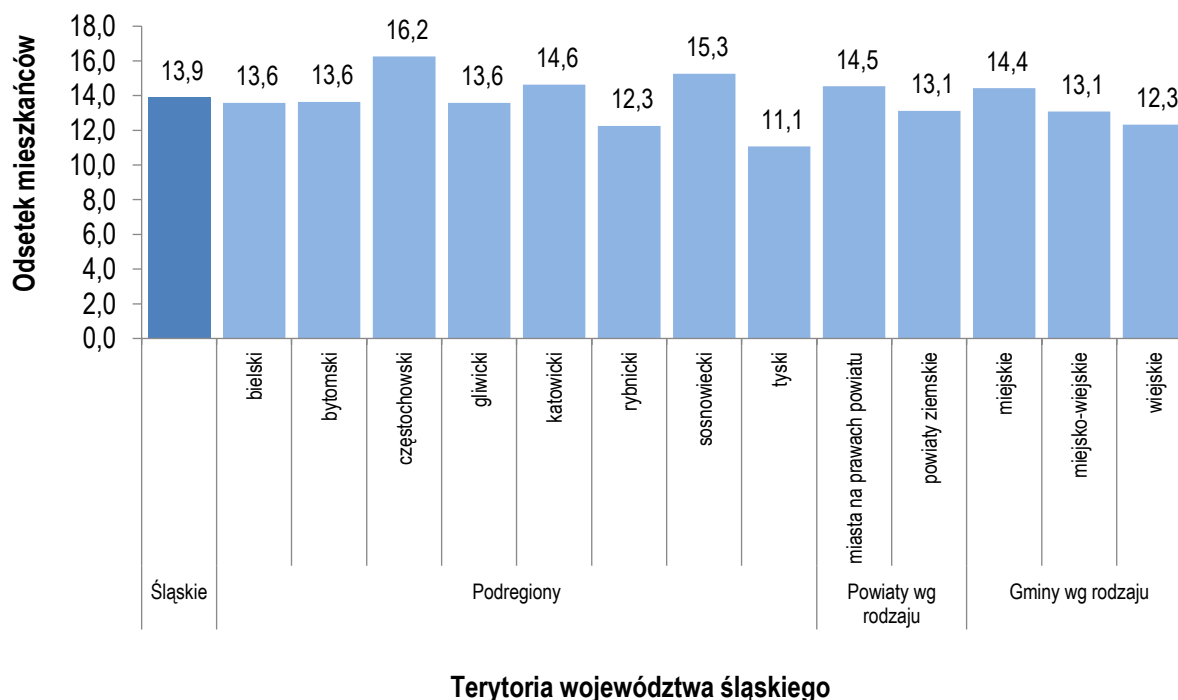
³⁴ GUS, *Stan zdrowia ludności Polski w 2009 r.*, Warszawa 2011, s. 69.

Mapa 1. Osoby niepełnosprawne jako odsetek mieszkańców województw wg stanu na 31 marca 2021 r.

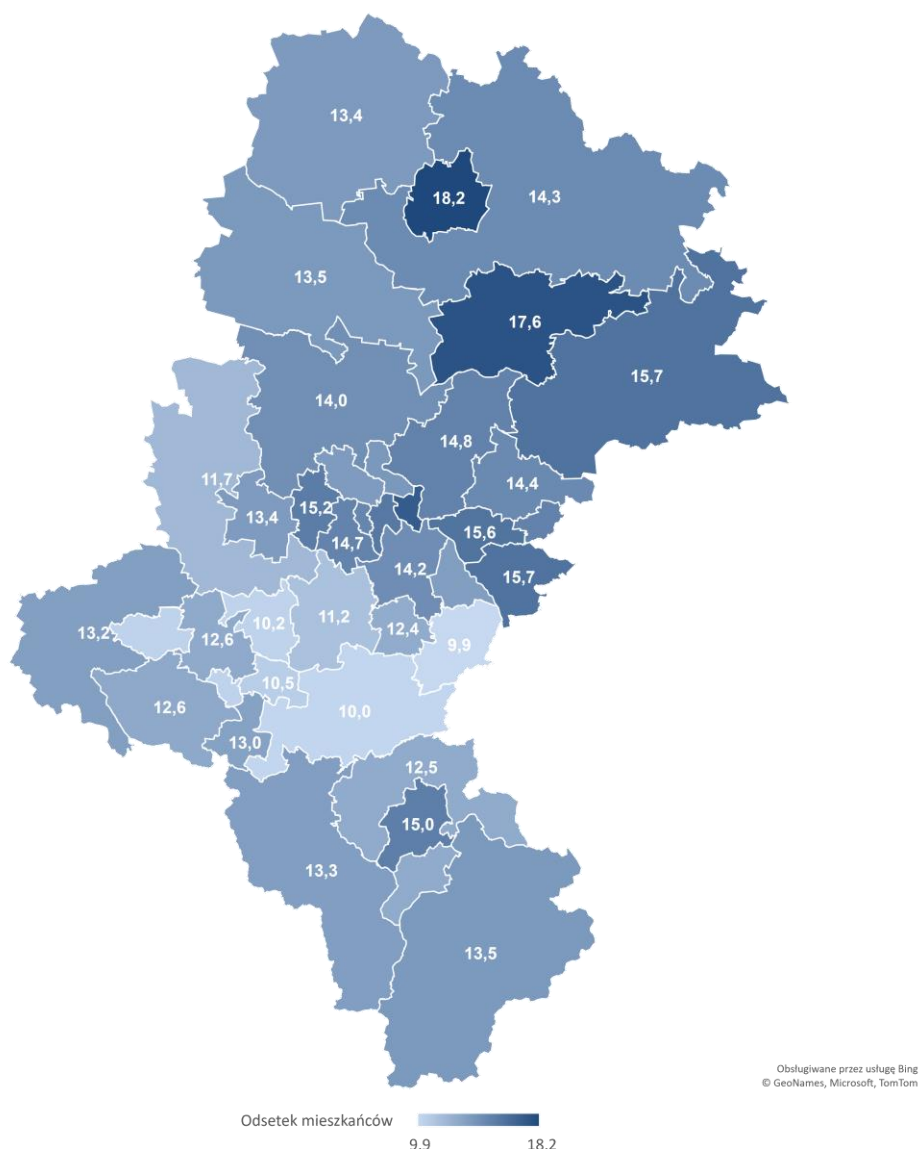
Źródło: GUS, *Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2021*, <https://bdl.stat.gov.pl/bdl/start> [odczyt: 26.10.2023 r.]

Wykres 13. Osoby niepełnosprawne jako odsetek mieszkańców terytoriów województwa śląskiego wg stanu na 31 marca 2021 r.

Źródło: GUS, *Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2021*, <https://bdl.stat.gov.pl/bdl/start> [odczyt: 26.10.2023 r.]

Mapa 2. Osoby niepełnosprawne jako odsetek mieszkańców powiatów województwa śląskiego wg stanu na 31 marca 2021 r.

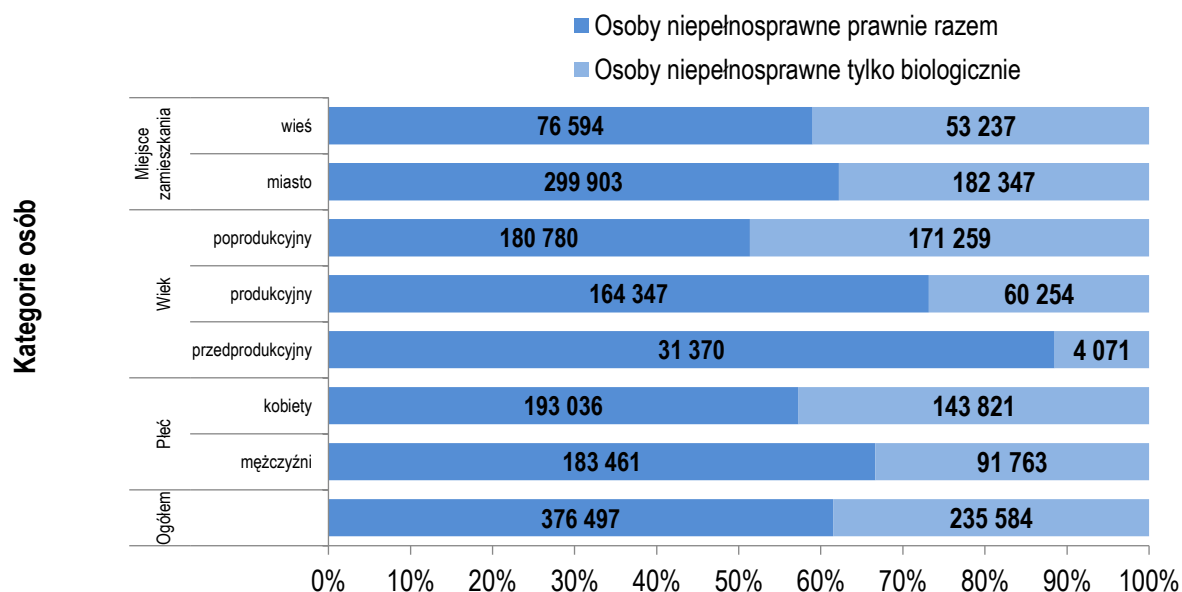

Źródło: GUS, *Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2021*, <https://bdl.stat.gov.pl/bdl/start> [odczyt: 26.10.2023 r.]

W populacji osób z niepełnosprawnościami dominowały osoby niepełnosprawne tylko biologicznie (38,5%). Nieco mniejszy odsetek stanowiły osoby niepełnosprawne zarówno prawnie, jak i biologicznie (35,3%), a najmniejszy udział miały osoby niepełnosprawne tylko prawnie (26,2%). Tak więc osoby posiadające prawne potwierdzenie swojej niepełnosprawności stanowiły w sumie 61,5% ogółu osób z niepełnosprawnościami. Większe udziały osób niepełnosprawnych prawnie zanotowano wśród mężczyzn, mieszkańców miast oraz osób w wieku przedprodukcyjnym i produkcyjnym.

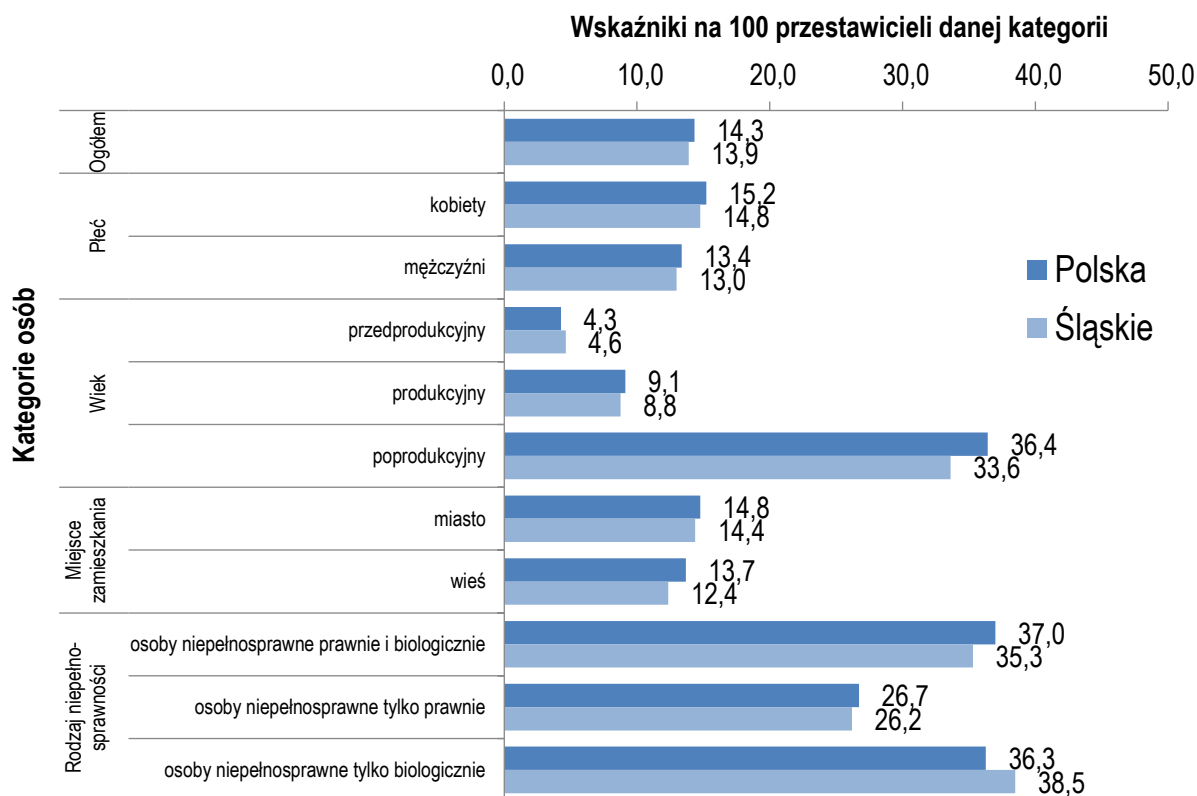
Porównując wskaźniki występowania niepełnosprawności w przeliczeniu na 100 przedstawicieli poszczególnych kategorii (płci, wieku, miejsca zamieszkania, rodzaju niepełnosprawności) między województwem śląskim i całym krajem można zauważyć, że są one niższe we wszystkich przypadkach z wyjątkiem dwóch – dzieci i młodzieży (wiek przedprodukcyjny – śląskie 4,3, Polska 4,6) oraz osób niepełnosprawnych tylko biologicznie (śląskie 38,5, Polska 36,3).

Wykres 14. Struktura osób niepełnosprawnych wg rodzaju niepełnosprawności, płci, wieku oraz miejsca zamieszkania – województwo śląskie wg stanu na 31 marca 2021 r.

Źródło: GUS, *Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2021*, <https://bdl.stat.gov.pl/bdl/start> [odczyt: 26.10.2023 r.]

Wykres 15. Wskaźniki liczby osób niepełnosprawnych w przeliczeniu na 100 przedstawicieli danej kategorii – województwo śląskie i Polska wg stanu na 31 marca 2021 r.

Źródło: GUS, *Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2021*, <https://bdl.stat.gov.pl/bdl/start> [odczyt: 26.10.2023 r.]

Szczególnie narażoną na wykluczenie społeczne grupą osób niepełnosprawnych są osoby chorujące psychicznie. Zaburzenia psychiczne mogą być wywołane przez czynniki biologiczne, psychologiczne i środowiskowe. Niezależnie od tego, co jest przyczyną wystąpienia zaburzenia, osoby chore są w mniejszym lub większym stopniu narażone na wykluczenie społeczne. Choroba psychiczna stygmatyzuje bardziej niż jakakolwiek inna i może znacznie utrudniać codzienne funkcjonowanie.

Jakość życia osób chorujących psychicznie zależy jest m.in. od stanu zaawansowania choroby. W okresie jej remisji osoby chorujące psychicznie potrafią funkcjonować prawidłowo: zakładają rodziny, pracują, spotykają się z przyjaciółmi, nie unikają kontaktów społecznych.

W przeciwdziałaniu wykluczeniu społecznemu osób chorujących psychicznie szczególną rolę odgrywa praca zawodowa. Wiele młodych i wykształconych osób chętnie podejmuje pracę, upatrując w niej jedyną szansę na życiowe usamodzielnienie i zdobycie niezależności ekonomicznej. Przykładem udanych rozwiązań, pozwalających aktywizować zawodowo osoby chorujące psychicznie są przedsiębiorstwa społeczne, świadczące usługi na rzecz danej społeczności lokalnej. Ich misją jest m.in. realizacja zadań na rzecz reintegracji społecznej i zawodowej swoich pracowników, a kultura organizacyjna pozwala stworzyć wspierające środowisko pracy, wykorzystując wzajemne oddziaływanie pracowników o podobnym doświadczeniu choroby psychicznej.

Niestety zaawansowana choroba psychiczna oznacza niepełnosprawność i brak możliwości podjęcia pracy zarobkowej. Wiele osób chorujących psychicznie pobiera renty. Wyłączenie z aktywności zawodowej nierzadko staje się przyczyną kolejnych poważnych problemów: ubóstwa i trudnej sytuacji mieszkaniowej.

Aby proces zdrowienia osób chorujących psychicznie przebiegał pomyślnie ważne jest skoordynowanie opieki zdrowotnej z pomocą społeczną świadczoną w środowisku zamieszkania. Obecnie zwraca się uwagę na potrzebę deinstytucjonalizacji oraz stworzenia środowiskowego modelu psychiatrycznej opieki zdrowotnej. Wdrażanie tego modelu polega m.in. na tworzeniu centrów zdrowia psychicznego jako ośrodków leczenia i wielopłaszczyznowej rehabilitacji, a także na przekształcaniu dużych szpitali psychiatrycznych i rozwijaniu oddziałów psychiatrycznych w szpitalach ogólnych. W ramach systemu pomocy społecznej osoby chorujące psychicznie mogą korzystać z opieki całodobowej świadczonej w domu pomocy społecznej, opieki dziennej, oferowanej w środowiskowych domach samopomocy oraz ze specjalistycznych usług opiekuńczych.

Duże znaczenie dla osób chorujących psychicznie ma utrzymywanie dobrych i bliskich relacji społecznych, w tym z osobami zdrowymi. Procesowi zdrowienia sprzyja posiadanie wspierającej rodziny i sąsiadów, otaczanie się życzliwymi przyjaciółmi i znajomymi, którzy będą wsparciem w momentach kryzysowych. Dlatego też ważną rolę w przeciwdziałaniu wykluczeniu społecznemu odgrywają organizacje pozarządowe, w tym stowarzyszenia i grupy samopomocowe osób chorujących psychicznie i ich rodzin. Celem działania tego rodzaju organizacji jest wzajemna pomoc oraz poprawa warunków i jakości życia osób chorych oraz ich bliskich. Ważnym aspektem włączenia społecznego osób chorujących psychicznie jest respektowanie ich prawa do decydowania o sobie, autonomii oraz przeciwdziałanie szeroko rozumianej dyskryminacji, w tym w środowisku rodzinnym i lokalnym. Z drugiej jednak strony poważnym problemem jest fakt, że nie jest znana liczba osób chorujących psychicznie, które nie są świadome swojej choroby i nie podejmują leczenia, gdyż one same, ani nikt z ich najbliższego otoczenia, nie zgłaszają problemu i nie szukają pomocy.

W latach 2020-2021 mieliśmy w województwie śląskim do czynienia ze wzrostem osób korzystających z usług środowiskowych w jednostkach psychiatrycznej opieki ambulatoryjnej. W 2021 roku w naszym regionie w tego rodzaju jednostkach udzielono 1 334 157 porad (w 2020 r. 1 151 246), z tego porad udzielonych przez lekarza było 625 074 (w 2020 r. 568 178), przez psychologa - 334 248 (w 2020 r. 269 461), natomiast porad udzielonych przez innego terapeutę 374 835 (w 2020 r. 313 607)³⁵.

Jeśli chodzi o świadczenia realizowane w jednostkach psychiatrycznej opieki ambulatoryjnej to w 2021 r. województwie śląskim psychoterapią indywidualną objęto 35 879 osób (w 2020 r. 32 222 osoby), psychoterapią grupową / rodzinną 6 774 osoby (w 2020 r. 6 557 osób), interwencją pracownika socjalnego 2 129 osób (w 2020 r. 2 011 osób), wizytami w środowisku chorego (dom, itp.) 36 201 osób (w 2020 r. 14 416 osób), poradami telefonicznymi 370 461 osób (w 2020 r. 459 891 osób), a skierowania do stacjonarnych placówek psychiatrycznych i odwykowych otrzymało 6 179 osób (w 2020 r. 5 688 osób)³⁶.

W 2021 r. w województwie śląskim w jednostkach psychiatrycznej opieki ambulatoryjnej leczonych było ogółem 215 855 chorych (w 2020 r. 190 582 chorych, w 2010 r. 176 826 chorych). Struktura wiekowa leczonych przedstawiała się następująco: 0-18 lat - 10,4%, 19-29 lat - 14,4%, 30-64 lat - 59,2%, 65 lat i więcej - 15,9%. Na przestrzeni lat 2010-2021 wśród leczonych widać wyraźny wzrost udziału dzieci i młodzieży – w 2010 r. 8,0%, w 2020 r. 9,4%, w 2021 r. 10,4%³⁷.

Województwo śląskie w 2020 r. charakteryzowało się nieco niższym od ogólnopolskiego wskaźnikiem chorych z zaburzeniami psychicznymi (bez uzależnień) leczonych w jednostkach psychiatrycznej opieki ambulatoryjnej ogółem w przeliczeniu na 100 tys. ludności. Wynosił on 3 610, wobec 3 879 dla całego kraju³⁸.

W 2021 r. na terenie województwa wśród leczonych w poradniach dla osób z zaburzeniami psychicznymi, do najczęstszych rodzajów zaburzeń psychicznych i zaburzeń zachowania (bez uzależnień) należały:

- zaburzenia nerwicowe, odżywiania i zespoły behawioralne – 73 988 osób (w 2020 r. 61 671 osób);
- zaburzenia nastroju (afektywne) – 41 365 osób (w 2020 r. 36 220 osób);
- organiczne zaburzenia psychiczne włącznie z zespołami objawowymi - 20 727 osób (w 2020 r. 19 960 osób);
- schizofrenia - 15 809 osób (w 2020 r. 15 697 osób);
- zaburzenia rozwojowe - 14 353 osoby (w 2020 r. 12 333 osoby).

W tym samym czasie najrzadszymi rodzajami zaburzeń psychicznych i zaburzeń zachowania (bez uzależnień) były:

- „inne zaburzenia” – 1 290 osób (w 2020 r. 996 osób);
- inne zaburzenia psychotyczne (nieschizofreniczne) - 2 639 osób (w 2020 r. 2 398 osób);
- zaburzenia osobowości i zachowania dorosłych - 6 960 osób (w 2020 r. 5 549 osób);
- upośledzenie umysłowe - 6 627 osób (w 2020 r. 6 547 osób)³⁹.

³⁵ Śląski Urząd Wojewódzki w Katowicach, *Zdrowie mieszkańców województwa śląskiego w liczbach 2021*, <https://www.katowice.uw.gov.pl/wydzial/wydzial-zdrowia/zdrowie-mieszkancow-w-liczbach-9> [dostęp: 25.10.2023 r.].

³⁶ Ibidem.

³⁷ Ibidem.

³⁸ Ibidem.

³⁹ GUS, *Bank...*, op. cit., <https://bdl.stat.gov.pl/BDL/start.>, [odczyt: 10.02.2023 r.].

W ciągu ostatnich lat obserwuje się wzrost liczby przypadków zaburzeń psychicznych wśród dzieci i młodzieży. Wzrost ten może być spowodowany różnymi czynnikami, w tym stresem szkolnym, presją społeczną, problemami w rodzinie oraz nadużywaniem mediów społecznościowych. Pomimo rosnącej liczby przypadków zaburzeń psychicznych, dostęp do specjalistycznej pomocy psychologicznej i psychiatrycznej w Polsce pozostaje ograniczony. W wielu regionach brakuje odpowiednio wykwalifikowanych specjalistów, a lista oczekujących na wizyty jest długa.

W przyszłości przewiduje się, że z powodu wydłużania przeciętnego czasu trwania życia i starzenia się społeczeństwa będzie miało miejsce nasilenie chorób, w tym i zaburzeń psychicznych, związanych z wiekiem.

Podejmowanie leczenia przez osoby chorujące psychicznie jest tym ważniejsze, że choroba psychiczna jest najczęstszym powodem odebrania sobie życia⁴⁰. Po trzech latach spadków liczby samobójstw zakończonych zgonem, jaka miała miejsce w latach 2017-2019, od roku 2020 zarówno w Polsce, jak i w województwie śląskim obserwuje się w tej dziedzinie tendencję wzrostową. O ile w 2019 roku liczba tego rodzaju zdarzeń wyniosła 548, to w 2020 roku – 562, a w 2021 roku – 582⁴¹. Przez cały okres 2017-2021 wskaźnik liczby osób na 10 tys. mieszkańców w zamachach samobójczych zakończonych zgonem był w województwie śląskim niższy od ogólnopolskiego.

Jest zjawiskiem powszechnie znanym występowanie silnej zależności pomiędzy wzrostem udziału osób z niepełnosprawnościami wraz ze zwiększaniem się przedziałów wieku. Potwierdzają to dane Głównego Urzędu Statystycznego. O ile w przedziale 0-18 lat osoby takie stanowiły zaledwie 0,2% zbiorowości, w przedziale 45-49 lat jeszcze 5,5%, to w przedziale 80-84 lat – 14,0%⁴².

Jako wymagające w zdecydowanej większości przypadków stałego wsparcia traktowane są osoby mające 80 i więcej lat⁴³. Na koniec 2022 roku w województwie śląskim takich osób było 199 669. Stanowiły one 4,6% ogółu ludności (w Polsce 4,2%). Od wielu już lat w analizowanej dziedzinie mamy do czynienia z tendencją wzrostową. Podobnie będzie w przyszłości. Prognoza do roku 2060⁴⁴ wskazuje na stały wzrost udziału osób w wieku 80+. Na koniec tego okresu będzie on wynosił w województwie śląskim 12,8%, natomiast w całej Polsce 11,6%⁴⁵.

Sytuacja demograficzna, a także obserwowane procesy społeczne prowadzą do osłabienia funkcji rodziny i ograniczenia jej roli w zaspokajaniu potrzeb osób niesamodzielnych. Dotyczy to zwłaszcza osób w podeszłym wieku. Tendencje te zwiększają popyt na opiekę świadczoną poza rodziną⁴⁶. Osoby starsze, które jeszcze nie wymagają całodobowej opieki, warto objąć działaniami mającymi na celu wsparcie psychologiczne i samopomocowe, edukacyjne oraz integrację międzypokoleniową.

Organizacja wsparcia psychologicznego i samopomocowego może dostarczyć seniorom nie tylko wsparcia emocjonalnego, ale także pomoc w radzeniu sobie z wyzwaniami związanymi ze starzeniem się i życiem codziennym. Programy edukacyjne i szkolenia, które są dostosowane do

⁴⁰ GUS, Notatka informacyjna, *Zamachy samobójcze w 2016 r.*, https://stat.gov.pl/files/gfx/portalinformacyjny/pl/defaultaktualnosci/5746/5/1/1/zamachy_samobojcze__w_2016_r..pdf, [odczyt: 10.02.2023 r.].

⁴¹ Policja, <https://statystyka.policja.pl/st/wybrane-statystyki/zamachy-samobojcze> [odczyt: 10.02.2022 r.].

⁴² GUS, *Informacje sygnałne, Osoby niepełnosprawne w 2021 r.*, <https://stat.gov.pl/> [dostęp 07.02.2023 r.]

⁴³ P. Szukalski, *Starzenie się ludności województwa śląskiego – nieunikniony wzrost zapotrzebowania na wsparcie publiczne?*, w: *Seniorzy w województwie śląskim*, Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej Województwa Śląskiego, Katowice 2012, s. 11.

⁴⁴ Prognoza GUS opracowana na bazie *NSP 2021*.

⁴⁵ GUS, *Bank Danych...*, op. cit., [odczyt 14.02.2024 r.].

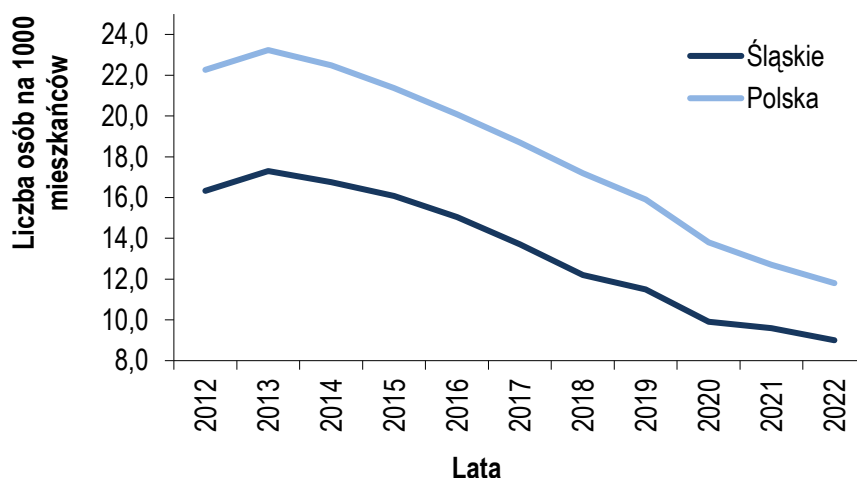
⁴⁶ *Strategia Polityki Społecznej Województwa Śląskiego na lata 2020-2030*, podrozdział 2.3.3. *Wzrost zapotrzebowania na opiekę*, s. 71.

potrzeb i możliwości seniorów, mogą im pomóc w poszerzaniu wiedzy, umiejętności i kompetencji, w tym w zakresie technologii cyfrowych. Z kolei organizowanie interakcji między młodymi i starszymi mieszkańcami może przyczynić się do wzajemnego wsparcia, zrozumienia i integracji między generacjami. Stworzenie integracyjnych programów i projektów może przyczynić się do tworzenia więzi społecznych i zwiększenia uczucia wspólnoty wśród seniorów.

Niepełnosprawność stanowi stosunkowo częstą przyczynę korzystania z pomocy społecznej. W 2022 r. zajmowała ona 4. miejsce zaraz po: ubóstwie, „długotrwałej i ciężkiej chorobie” oraz bezrobociu. Z powodu niepełnosprawności pomocą objęto w tym czasie 25 360 rodzin liczących ogółem 39 281 osób. Osoby w rodzinach korzystających z pomocy społecznej z powodu niepełnosprawności stanowiły 27,3% ogółu beneficjentów tej formy wsparcia, a zarazem 0,9% ogółu mieszkańców województwa śląskiego. W latach 2012-2022 w analizowanej dziedzinie zanotowano tendencję malejącą. Przez ostatnie 10 lat wskaźnik objętych pomocą społeczną z powodu niepełnosprawności w przeliczeniu na 1000 mieszkańców był w województwie śląskim znacząco niższy niż w kraju.

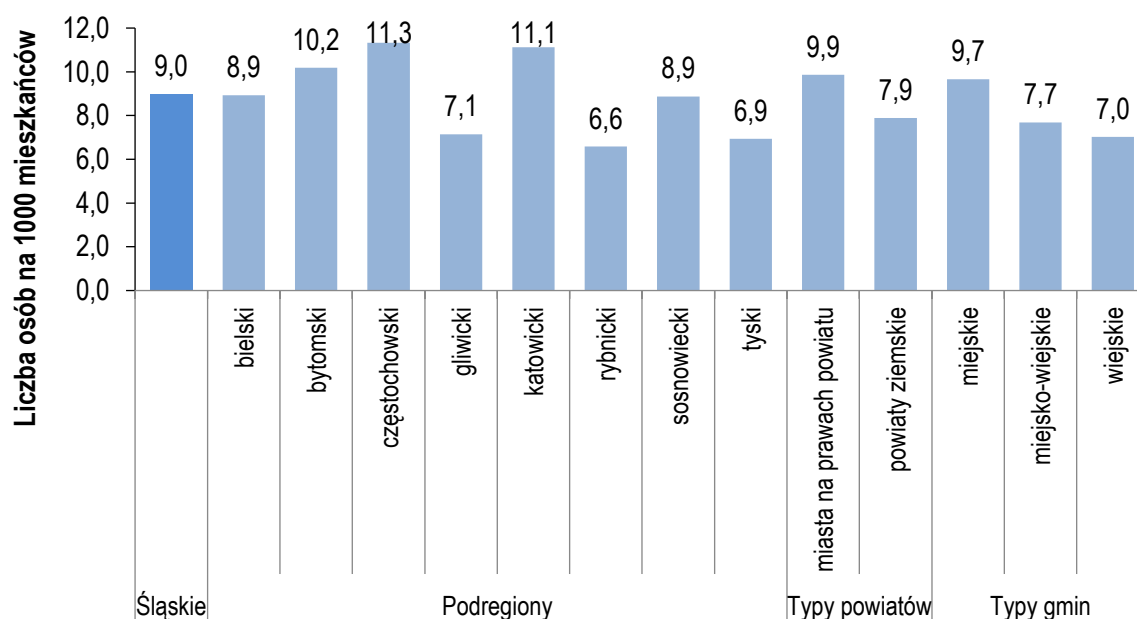
Spośród podregionów województwa śląskiego najwyższym poziomem analizowanego wskaźnika w 2022 r. wyróżniały się: częstochowski (11,3), katowicki (11,1) oraz bytomski (10,2). Jeśli chodzi o rodzaj powiatu, to daje się zauważyć wyższą jego wartość w miastach na prawach powiatu w stosunku do powiatów ziemskich – odpowiednio 9,9 i 7,9. Wśród powiatów najwyższe wartości zanotowano w: m. Częstochowa (13,9), m. Siemianowice Śląskie (13,7) oraz m. Chorzów (13,4), najniższe natomiast w powiecie rybnickim (4,1). Daje się zauważyć związek pomiędzy rodzajem gminy oraz poziomem wskaźnika liczby osób objętych pomocą społeczną z tytułu niepełnosprawności – im większy udział ludności miejskiej, tym ww. wskaźnik jest wyższy. Na poziomie gmin wartości analizowanego wskaźnika wahały się od 19,9 w gminie Szczekociny do 0,8 w gminie Suszec. Do gmin charakteryzujących się wysokim poziomem liczby osób objętych pomocą społeczną przyznaną z powodu niepełnosprawności należały także Ożarówice (17,6), Goczałkowice-Zdrój (17,1) oraz Istebna (16,3).

Wykres 16. Osoby w rodzinach objętych pomocą społeczną z powodu niepełnosprawności na 1000 mieszkańców w latach 2012-2022.

Źródło: 1) Centralna Aplikacja Statystyczna, *sprawozdania MPiPS-03 / MRPiPS-03 / MRiPS-03*, meldunki za lata 2012-2022, 2) GUS, <https://bdl.stat.gov.pl/BDL/start>.

Wykres 17. Osoby w rodzinach objętych pomocą społeczną z powodu niepełnosprawności na 1000 mieszkańców – województwo śląskie wg terytoriów w 2022 roku.

Źródło: 1) Centralna Aplikacja Statystyczna, sprawozdanie *MRIPS-03*, meldunek za okres I-XII 2022 roku; 2) GUS, *Bank Danych Lokalnych*, <https://bdl.stat.gov.pl/BDL/start>.

Wedle dzisiejszych kanonów polityki społecznej podstawowym celem w przypadku osób niesamodzielnych jest jak najdłuższe podtrzymywanie ich autonomii i zapewnienie wysokiej jakości życia, poprzez umożliwienie samodzielnego funkcjonowania w środowisku, w którym przeżyli wcześniejsze etapy życia. Dlatego też w przypadku tej kategorii osób szczególnego znaczenia nabierają usługi opiekuńcze oraz infrastruktura środowiskowa w postaci ośrodków wsparcia. Jednocześnie osoby wymagające całodobowej opieki, którym nie można zapewnić niezbędnej pomocy w ich środowisku zamieszkania, i które nie mogą liczyć na pomoc wewnątrzrodzinną, powinny mieć możliwość korzystania z wysokiej jakości usług placówek opieki całodobowej, najlepiej w charakterze rodzinnym, np. rodzinnych domów pomocy⁴⁷.

Zgodnie z zapisami ustawy o pomocy społecznej osobom samotnym, które z powodu wieku, choroby lub innych przyczyn wymagają pomocy innych osób, a są jej pozbawione, przysługuje pomoc w formie usług opiekuńczych lub specjalistycznych usług opiekuńczych⁴⁸. W województwie śląskim w 2022 r. usługi opiekuńcze były realizowane w 152 gminach (91% wszystkich gmin). Brak realizacji tego rodzaju formy pomocy deklarowały wyłącznie gminy wiejskie (15 gmin)⁴⁹. Może to wynikać z większej roli rodziny w zaspakajaniu potrzeb osób niesamodzielnych w środowisku wiejskim, co z kolei zmniejsza popyt na usługi opiekuńcze świadczone poza rodziną. Innym powodem niedostępności tych usług mogą być trudności w organizowaniu tej formy wsparcia w miejscowościach charakteryzujących się mniejszą gęstością zaludnienia.

⁴⁷ *Strategia Polityki Społecznej Województwa Śląskiego na lata 2020-2030*, podrozdział 2.3.3. *Wzrost zapotrzebowania na opiekę*, s. 71-72.

⁴⁸ Ustawa z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej (t.j. Dz.U. z 2023 r., poz. 901 ze zm.), art. 50, ust. 1.

⁴⁹ Do gmin, które w 2022 r. nie realizowały usług opiekuńczych należały: Ciasna, Dębowiec, Irządze, Jejkowice, Koszarawa, Kroczyce, Łękawica, Łodygowice, Nędza, Olsztyn, Panki, Pilchowice, Starcza, Ujsoły oraz Żarnowiec.

W 2022 roku liczba osób, którym decyzją przyznano świadczenie w postaci usług opiekuńczych wyniosła 11 738 osób. Stanowiły one 8,2% ogółu objętych pomocą społeczną (w Polsce 6,1%). Generalnie w latach 2012-2022 mieliśmy do czynienia z trendem wzrostowym w zakresie liczby osób, którym udzielano pomocy w postaci usług opiekuńczych. Szczególnie dotyczy to lat 2012-2019. W 2022 roku wskaźnik liczby osób objętych pomocą w postaci usług opiekuńczych w przeliczeniu na 1000 mieszkańców był w województwie śląskim niższy niż w kraju (śląskie 2,7; Polska 2,9).

W 2022 r. w województwie śląskim zrealizowano łącznie 2 396 418 godzin usług opiekuńczych⁵⁰, przy czym na usługi specjalistyczne przypadło 175 411 godzin. W analizowanym okresie na 1 osobę, której decyzją przyznano świadczenie, przypadały przeciętnie 204 godziny świadczenia usług opiekuńczych (w Polsce 282). Przy założeniu, że były one świadczone od poniedziałku do piątku statystycznym beneficjentem tego rodzaju świadczeń opiekowano się 51 minut dziennie (w całym kraju średnio o 20 minut dłużej).

Przeciętna wartość usługi opiekuńczej w województwie śląskim w 2022 r. kształtowała się na poziomie 20,77 zł (w kraju 23,22 zł). W przypadku specjalistycznej usługi opiekuńczej było to 26,25 zł, natomiast usługi niemającej charakteru specjalistycznego – 20,34 zł. Dla porównania minimalne wynagrodzenie brutto za godzinę pracy pracownika zatrudnionego w pełnym wymiarze czasu pracy wynosiło w Polsce w 2022 r. ok. 18 zł. W latach 2012-2022 w województwie śląskim przeciętna wartość usług opiekuńczych rosła znacznie wolniej niż w kraju. W efekcie tych trendów różnica pomiędzy przeciętną wartością usługi opiekuńczej w województwie śląskim i w całej Polsce systematycznie rośnie na niekorzyść tego pierwszego.

Niższa niż w całym kraju liczba usług opiekuńczych przypadających na 1 beneficjenta oraz niższa ich wartość mogą oznaczać, że usługi opiekuńcze w województwie śląskim są niedoinwestowane, co z kolei może się odbijać niekorzystnie na ich jakości.

W województwie śląskim w 2022 r. pomocą społeczną z powodu długotrwałej lub ciężkiej choroby, która często jest przyczyną niesamodzielności, objęto 32 203 rodziny liczące łącznie 48 532 osoby⁵¹. Wówczas powód ten był drugą co do częstości przyczyną udzielania pomocy społecznej.

Aż 33,8% ogółu osób w rodzinach korzystających z pomocy społecznej stanowili członkowie rodzin objętych wsparciem z tego powodu (w Polsce – 31,9%). Wskaźnik liczby osób w rodzinach objętych pomocą społeczną z powodu długotrwałej lub ciężkiej choroby w przeliczeniu na 1000 mieszkańców wyniósł 11,2 i był niższy niż średnia dla kraju (15,0). Generalnie w latach 2012-2022 w analizowanej dziedzinie mieliśmy do czynienia z trendem spadkowym. Ponadto należy zauważyć, że przez cały ten okres wskaźnik objętych pomocą społeczną z powodu długotrwałej lub ciężkiej choroby na 1000 mieszkańców był w województwie śląskim znacznie niższy niż w kraju.

⁵⁰ 1 godzina świadczenia usług opiekuńczych odpowiada jednemu tego rodzaju świadczeniu.

⁵¹ Centralna Aplikacja Statystyczna, sprawozdanie *MRiPS-03* za okres I-XII 2022 r.

2.4. Dysfunkcje rodzin

Obraz współczesnej polskiej rodziny może budzić niepokój. Dostrzega się w jej istnieniu wiele zagrożeń. Prowadzą one do dysfunkcyjności rodziny, a tym samym wywołują trudną sytuację życiową dzieci. Na kondycję polskich rodzin istotny wpływ miały zmiany systemu społeczno-ekonomicznego jakie zaszły w ostatnim ćwierćwieczu. Zjawiska takie jak: bezrobocie, ubóstwo, problemy alkoholowe, przemoc, wydłużony czas pracy rodziców, powodowały wzrost liczby rodzin niewydolnych wychowawczo. Cechą wyróżniającą tego rodzaju rodziny jest zaburzenie ogólnie przyjętych norm postępowania rodziców wobec dziecka. Z kolei konsekwencją niewłaściwego funkcjonowania jest w przypadku dzieci pojawianie się symptomów niedostosowania społecznego⁵².

Ponadprzeciętny zasięg ubóstwa wśród dzieci jest związany z trudną sytuacją materialną rodzin z dziećmi, a w szczególności rodzin wielodzietnych⁵³. Z ubóstwa wynikają liczne problemy: przepełnione mieszkania (powodujące m.in. problemy z nauką i odrabianiem lekcji), niski standard mieszkań (skutkiem czego mogą wystąpić trudności z utrzymaniem właściwego poziomu higieny), brak środków na przybory szkolne, podręczniki czy wycieczki, a czasami także ubrania i pełnowartościowe posiłki. Dzieci pozbawione właściwych warunków do życia mają trudności z rozwinięciem swojego potencjału.

Ubóstwo dzieci może zagrażać ich rozwojowi fizycznemu (niedożywienie, brak higieny), ale także rozwojowi społecznemu i emocjonalnemu. Dzieci z ubogich rodzin bywają odrzucane przez rówieśników, wykluczane z życia szkolnego czy też rodzinnego, a wreszcie mogą podejmować zachowania ryzykowne (np. prostytutka, żebractwo). Ubóstwo dzieci to problem społeczny o dalekosiężnych skutkach. Dzieci ubogie posiadając trudniejsze warunki do nauki, często będąc pozbawione pomocy rodziców, osiągają niższe niż ich rówieśnicy wyniki w nauce lub też w ogóle wypadają z systemu edukacji. Prowadzi to do replikacji niskiego poziomu wykształcenia w kolejnym pokoleniu, co z kolei utrudnia znalezienie dobrze płatnej pracy i wyrwanie się z ubóstwa. W ten sposób następuje dziedziczenie biedy⁵⁴. Dziedziczone są również patologiczne wzorce zachowań, np. dotyczące zaniedbań kwestii zdrowotnych. Z obserwacji asystentów rodziny wynika, że dzieci z rodzin ubogich są bardzo często również wykluczone cyfryzacyjnie, co wynika z braku odpowiedniego sprzętu oraz umiejętności posługiwania się nim.

Bezradność rodziny w opiece i wychowaniu dzieci często łączy się z innymi dysfunkcjami, takimi jak: uzależnienie od środków psychoaktywnych, przemoc domowa, przestępczość młodocianych, zaburzenia równowagi systemu rodzinnego w sytuacjach kryzysowych, problemy w pełnieniu ról rodzicielskich, małżeńskich oraz zawodowych. Przejawiają się one najczęściej: niedojrzałością emocjonalną, problemami we współżyciu z ludźmi, trudnościami adaptacyjnymi, bezradnością w prowadzeniu gospodarstwa domowego oraz problemami wychowawczymi w środowisku rodzinnym i szkolnym. Dzieci i młodzież pochodzące z tego rodzaju rodzin często przejawiają zachowania buntownicze, agresywne, konfliktowe, łamią obowiązujące przepisy prawa, obyczaje, normy i wartości⁵⁵.

W 2022 r. Policja zanotowała 1 134 nieletnich sprawców przestępstw. Dla porównania w 2021 r. było ich 1 404, co oznacza spadek o 270, tj. 19,2%. Nieletni sprawcy stanowili w 2022 r. 2,8% ogółu podejrzanych (w 2021 r. 3,5%). W latach 2018-2022 liczba nieletnich sprawców przestępstw

⁵² Wspólnota Robocza Związków Organizacji Socjalnych, *Standardy w pomocy, Standardy usług dla rodziny z dziećmi*, wersja nr 3 z dnia 12.06.2011 r., s. 2-3.

⁵³ S. Wójcik, *Ubóstwo dzieci. Dziecko krzywdzone. Teoria, badania, praktyka*, 16(1), s. 14.

⁵⁴ Ibidem, s. 28.

⁵⁵ Wspólnota Robocza Związków Organizacji Socjalnych, *Standardy w pomocy, Standardy usług dla rodziny z dziećmi*, wersja nr 3 z dnia 12.06.2011 r., s. 4

wahała się – od 1 062 w 2020 r. do 1 640 w 2018 r., a ich udział wśród ogółu podejrzanych od 2,8% w latach 2020 i 2022 do 3,7% w 2018 r.⁵⁶

Bezradność w sprawach opiekuńczo-wychowawczych stanowi drugą co do częstości przyczynę umieszczenia dzieci w pieczy zastępczej – zaraz po uzależnieniu rodziców. W 2022 r. w województwie śląskim z tego powodu zanotowano 7 165 umieszczeń (w 2021 r. – 7 039)⁵⁷. Z kolei opuszczanie instytucji, do których także zaliczają się instytucje wsparcia rodziny i systemu pieczy zastępczej, jest wymieniane jako jedna z głównych przyczyn bezdomności⁵⁸.

W 2022 r. w województwie śląskim pomocą społeczną z powodu bezradności w sprawach opiekuńczo-wychowawczych i prowadzenia gospodarstwa domowego⁵⁹ objęto 12 117 rodzin liczących ogółem 37 163 osoby. Bezradność była piątą co do częstości przyczyną jej udzielania. Wsparciem z tego tytułu objęto 25,9% ogółu osób w rodzinach korzystających z pomocy społecznej. Generalnie w latach 2012-2022 w analizowanej dziedzinie mieliśmy do czynienia z trendem spadkowym. Od roku 2012 do 2021 wskaźnik objętych pomocą społeczną z powodu bezradności w przeliczeniu na 1000 mieszkańców był w województwie śląskim niższy niż w kraju. Różnica ta jednak systematycznie malała, aż do 2022 roku kiedy to zanotowano zrównanie się ww. wskaźników (śląskie i Polska – 8,5).

Spośród podregionów województwa śląskiego najwyższym poziomem analizowanego wskaźnika wyróżniały się: katowicki (14,3) oraz bytomski (10,2). Dało się zauważyć wyższą jego wartość w miastach na prawach powiatu niż w powiatach ziemskich – odpowiednio 9,9 i 6,8. W gminach miejskich ww. wskaźnik wyniósł 9,6, w miejsko-wiejskich - 5,5, natomiast w wiejskich – 5,9. Wśród powiatów charakteryzujących się najwyższą jego wartością w 2022 roku znalazły się: m. Katowice (17,0). m. Ruda Śląska i m. Bytom (po 16,3) oraz m. Siemianowice Śląskie (13,3). Dla porównania najniższą wartość zanotowano w powiecie: m. Jastrzębie-Zdrój (2,3). Z kolei na poziomie gmin najwyższym poziomem analizowanego wskaźnika wyróżniały się następujące jednostki samorządu terytorialnego: Goczałkowice-Zdrój (34,9), Wisła (28,7) oraz Lubomia (26,7). Najniższy poziom zanotowano w gminie Opatów – 0,3.

Rodzinie przeżywającej trudności w wypełnianiu funkcji opiekuńczo-wychowawczych gmina zapewnia wsparcie, które polega w szczególności na:

- analizie sytuacji rodziny i środowiska rodzinnego oraz przyczyn kryzysu w rodzinie;
- wzmocnieniu roli i funkcji rodziny;
- rozwijaniu umiejętności opiekuńczo-wychowawczych rodziny;
- podniesieniu świadomości w zakresie planowania oraz funkcjonowania rodziny;
- pomocy w integracji rodziny;
- przeciwdziałaniu marginalizacji i degradacji społecznej rodziny;
- dążeniu do reintegracji rodziny⁶⁰.

⁵⁶ Komenda Wojewódzka Policji w Katowicach, *Informacja o stanie bezpieczeństwa i porządku publicznego za styczeń – grudzień 2022 r.*, <http://bip.katowice.kwp.policja.gov.pl/KWK/stan-bezpieczenstwa/294,Stan-bezpieczenstwa.html> [dostęp: 25.10.2023 r.].

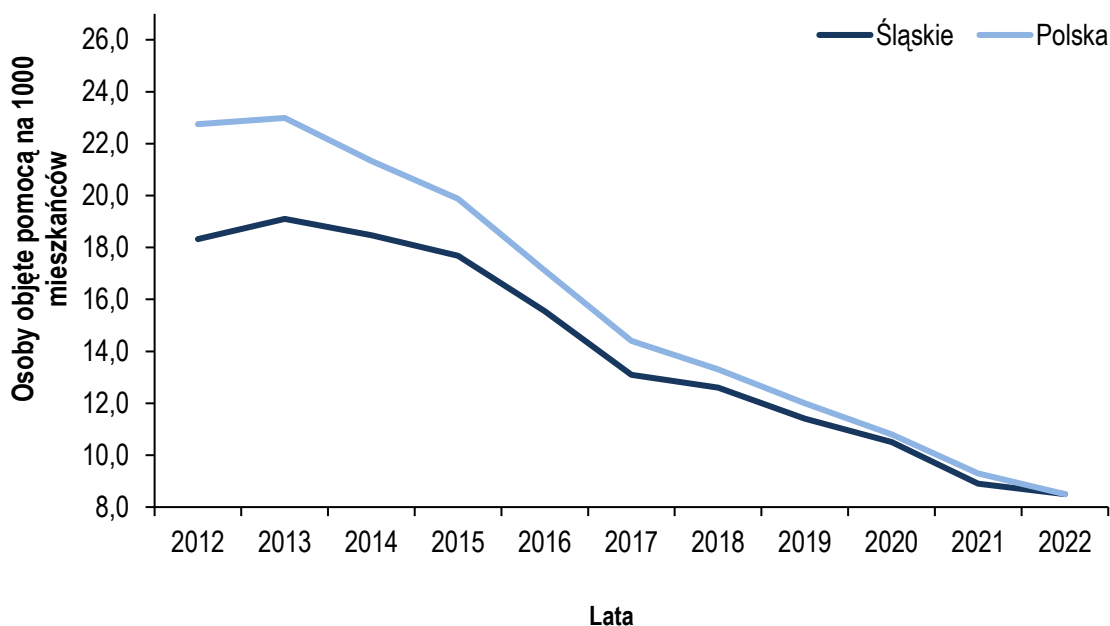
⁵⁷ Centralna Aplikacja Statystyczna, *Sprawozdania WRiSPZ-P i WRiSPZ-M za lata 2021-2022*.

⁵⁸ A. Korzon, *Bezdomność jako przejaw bezradności życiowej czy niedostosowania społecznego*, w: M. Sekułowicz, M. Oleniacz (red.), *Niesamodzielność: studia z pedagogiki specjalnej*, Wrocław, Wydawnictwo Naukowe Dolnośląskiej Szkoły Wyższej, s. 328 (zob. także: B. Moraczewska, *Bezdomność. Definicja, problemy, rozwiązania obecne oraz historyczne odwołanie do ludzi luźnych*, s. 122 oraz *Europejska Typologia Bezdomności i Wykluczenia Mieszkaniowego ETHOS*).

⁵⁹ W dalszej części opracowania do określenia bezradności w sprawach opiekuńczo-wychowawczych i prowadzenia gospodarstwa domowego będziemy używali określenia „bezradność”.

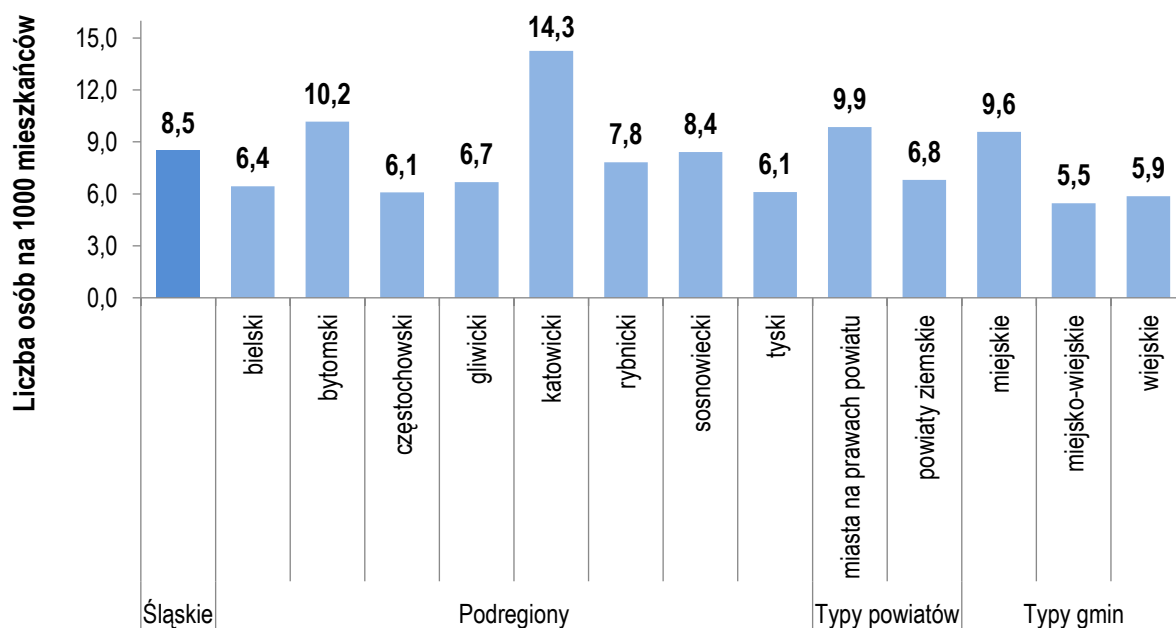
⁶⁰ Ustawa z dnia 9 czerwca 2011 r. o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej (t.j. Dz.U z 2023 r., poz. 1426 ze zm.), art. 8, ust. 1.

Wykres 18. Osoby w rodzinach objęte pomocą społeczną z powodu bezradności w sprawach opiekuńczo-wychowawczych i prowadzeniu gospodarstwa domowego na 1000 mieszkańców w latach 2012-2022.

Źródło: 1) Centralna Aplikacja Statystyczna, sprawozdania *MPiPS / MRPiPS / MRiPS-03*, meldunki za lata 2012-2022, 2) GUS, *Bank Danych Lokalnych*, <https://bdl.stat.gov.pl/BDL/>.

Wykres 19. Osoby w rodzinach objęte pomocą społeczną z powodu bezradności w sprawach opiekuńczo-wychowawczych i prowadzeniu gospodarstwa domowego na 1000 mieszkańców poszczególnych terytoriów - województwo śląskie, 2022 r.

Źródło: 1) Statystyczna Aplikacja Centralna, sprawozdanie *MRiPS-03*, meldunek za okres I-XII 2022 roku; 2) GUS, *Bank Danych Lokalnych*, <https://bdl.stat.gov.pl/BDL/start>.

2.5. Bezrobocie

Długotrwałe bezrobocie jest zjawiskiem szczególnie niekorzystnym, gdyż pozbawia dotknięte nim osoby najważniejszego źródła dochodów, co zwiększa ryzyko popadnięcia w ubóstwo oraz często powoduje konieczność ubiegania się o wsparcie z systemu pomocy społecznej. Bezrobocie było w 2022 roku trzecim co do częstości powodem korzystania z pomocy społecznej. Wsparciem z tego tytułu objęto 18 048 rodzin, a w nich 40 206 osób. Stanowiły one 28,0% beneficjentów pomocy społecznej⁶¹.

Dane o liczbie bezrobotnych obejmują osoby zarejestrowane w powiatowych urzędach pracy jako bezrobotne, zgodnie z definicją zawartą w ustawie z dnia 20 kwietnia 2004 r. o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy (tj.: Dz.U. z 2023 r., poz. 735 ze zm.).

Jedną z najpopularniejszych miar stosowanych do pomiaru poziomu bezrobocia jest jego stopa. Definiuje się ją jako procentowy udział liczby bezrobotnych w liczbie ludności aktywnej zawodowo⁶². Wysokość stopy bezrobocia w województwie śląskim, według stanu na koniec grudnia 2023 r., kształtowała się na poziomie 3,6% (w Polsce 5,1%). Rok wcześniej wskaźnik ten wynosił 3,7%, co oznacza spadek o 0,1 punktu procentowego⁶³. Na koniec grudnia 2023 r. liczba zarejestrowanych bezrobotnych wynosiła 62 445 osób (w analogicznym okresie 2022 r. – 64 903 osoby)⁶⁴. W tym samym czasie najwyższą wartość stopy bezrobocia zanotowano w podregionach: bytomskim (6,1%), sosnowieckim (5,1%) i częstochowskim (4,9%)⁶⁵, a na poziomie powiatów w: m. Bytom (8,2%), kłobuckim (7,4 %) i m. Piekary Śląskie (7,3%)⁶⁶.

Choć aktualnie sytuacja na rynku pracy w województwie śląskim przedstawia się stosunkowo korzystnie, to jednak są kategorie osób bezrobotnych, którym szczególnie trudno znaleźć pracę. Zgodnie z art. 49 wyżej wymienionej ustawy do osób będących w szczególnej sytuacji na rynku pracy należą:

- bezrobotni długotrwałe;
- bezrobotni powyżej 50. roku życia;
- bezrobotni do 30. roku życia;
- bezrobotni posiadający co najmniej jedno dziecko do 6. roku życia lub co najmniej jedno dziecko niepełnosprawne do 18. roku życia;
- bezrobotni niepełnosprawni;
- bezrobotni korzystający ze świadczeń z pomocy społecznej.

Według stanu na dzień 31 grudnia 2023 r. w rejestrach powiatowych urzędów pracy pozostawało 48 266 osób będących w szczególnej sytuacji na rynku pracy. Stanowiły one 77,3% wszystkich zarejestrowanych w województwie śląskim. Z omawianej populacji tylko niewielki odsetek osób posiadał prawo do pobierania zasiłku (14,2%)⁶⁷.

Wśród kategorii bezrobotnych będących w szczególnej sytuacji na rynku pracy najliczniej reprezentowane były osoby długotrwałe bezrobotne, czyli wg *ustawy o promocji zatrudnienia*

⁶¹ Centralna Aplikacja Statystyczna, sprawozdanie *MRiPS-03* za okres I-XII 2022 r.

⁶² Ministerstwo Rodziny i Polityki Społecznej, <https://www.gov.pl/web/rodzina/monitorowanie-stopy-bezrobocia> [odczyt: 23.02.2024].

⁶³ Portal Publicznych Służb Zatrudnienia, <https://psz.praca.gov.pl/rynek-pracy/statystyki-i-analazy/bezrobocie-rejestrowane/> [odczyt: 23.02.2024].

⁶⁴ Ibidem [odczyt: 23.02.2024].

⁶⁵ GUS, *Bank Danych...*, op. cit. [odczyt: 23.02.2024].

⁶⁶ Portal Publicznych Służb Zatrudnienia, <https://psz.praca.gov.pl/rynek-pracy/statystyki-i-analazy/bezrobocie-rejestrowane/> [odczyt: 23.02.2024].

⁶⁷ Portal Publicznych Służb..., op. cit. <https://wupkatowice.praca.gov.pl/-/887888-ogolne-dane-dotyczace-bezrobocia#006> [odczyt: 23.02.2024].

i instytucjach rynku pracy, bezrobotni pozostający w rejestrze powiatowego urzędu pracy łącznie przez okres 12 miesięcy w okresie ostatnich 2 lat, z wyłączeniem okresów odbywania stażu i przygotowania zawodowego w miejscu pracy⁶⁸. W województwie śląskim na koniec grudnia 2023 r. długotrwałym bezrobociem dotkniętych było 26 456 osób. Stanowiły one 42,4% ogółu bezrobotnych (w kraju 49,0%). Rok wcześniej wskaźnik ten kształtował się na poziomie 46,0%, co oznacza spadek o 3,6 punktu procentowego⁶⁹.

Drugą pod względem liczności kategorią osób będących w szczególnej sytuacji na rynku pracy są osoby powyżej 50. r.ż., którym trudniej znaleźć pracę, a z drugiej strony częściej od młodszych pracowników są zwalniane. Na koniec grudnia 2023 r. w powiatowych urzędach pracy zarejestrowanych było 17 586 osób bezrobotnych powyżej 50. r.ż. Stanowiły one 28,2% ogółu bezrobotnych (w kraju 26,8%). Rok wcześniej wskaźnik ten kształtował się na poziomie 28,4%, co oznacza spadek o 0,2 punktu procentowego⁷⁰.

Liczebność innych kategorii bezrobotnych znajdujących się w szczególnej sytuacji na rynku pracy przedstawiała się w tym czasie następująco: osoby do 30. r.ż. – 13 465, osoby posiadające co najmniej jedno dziecko do 6. r.ż. – 8 527, osoby niepełnosprawne – 5 826, osoby korzystające ze świadczeń pomocy społecznej – 1 175 oraz bezrobotni posiadający co najmniej jedno dziecko niepełnosprawne do 18. r.ż. - 141⁷¹.

Bezrobocie, ubóstwo, utrzymywanie się z „innych niezarobkowych źródeł”, niskie wykształcenie, to zjawiska wzajemnie ze sobą powiązane. Ponadto za sprawą przejmowania przez dzieci negatywnych wzorców zachowania dorosłych oraz obiektywnie gorszych warunków dorastania i startu w dorosłość, młodzi ludzie często powielają trudną sytuację swoich rodziców. Zjawisko to, przynajmniej w części, dotyczy młodzieży beczynnej, czyli osób młodych, które ani nie pracują, ani się nie uczą, określanych skrótem NEET (ang. *not in education, employment, or training*).

W 2022 roku odsetek NEET-sów w Polsce w przedziale wiekowym 15-29 lat wynosił 10,9% i był niższy o 0,8 punktu procentowego od średniego poziomu wskaźnika NEET w Unii Europejskiej (11,7%)⁷². Zdaniem ekspertów niektórzy młodzi ludzie napotykają na szczególne trudności w dostępie do rynku pracy. Dotyczy to w szczególności osób z niepełnosprawnościami oraz posiadających problemy zdrowotne, w stosunku do których istnieje o 40% większe prawdopodobieństwo stania się NEET-sem. Ponadto istnieją zależności pomiędzy pewnymi cechami młodych ludzi a prawdopodobieństwem zakwalifikowania się do pokolenia młodzieży beczynnej:

- młodzi ludzie posiadający niski poziom wykształcenia są trzykrotnie bardziej narażeni na uzyskanie statusu NEET-sa, niż osoby z wykształceniem wyższym i dwa razy bardziej niż te z wykształceniem średnim;
- posiadanie rodziców, którzy mieli problemy z brakiem pracy zwiększa prawdopodobieństwo bycia NEET-sem o 17%;
- dzieci rodziców posiadających niski poziom wykształcenia są bardziej narażone na dołączenie do grupy młodzieży beczynnej;

⁶⁸ Wojewódzki Urząd Pracy w Katowicach, <https://wupkatowice.praca.gov.pl/-/887894-bezrobotni-w-szczegolnej-sytuacji-na-ryнку-pracy#021> [odczyt: 23.02.2024].

⁶⁹ Ibidem [odczyt: 23.02.2024].

⁷⁰ Wortal Publicznych Służb..., op. cit. [odczyt: 23.02.2024].

⁷¹ Ibidem [odczyt: 23.02.2024].

⁷² Eurostat, https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Statistics_on_young_people_neither_in_employment_nor_in_education_or_training&action=statexp-seat&lang=pl#Rozw.C3.B3j_m.C5.82odzie.C5.BCy_NEET_w_UE_w_miar.C4.99_up.C5.82ywu_czasu_dla_r.C3.B3.C5.BCnych_grup_wiekowych [odczyt: 23.02.2024].

- młodzież z gospodarstw domowych o niskim dochodzie ma większe szanse na przynależność do grupy NEET niż młodzież z gospodarstw domowych o średnim dochodzie⁷³;
- dzieci wychowywane przez samotnego rodzica są bardziej podatne na uzyskanie miana NEET-sa;
- młodzież zamieszkująca na obszarach wiejskich jest w większym stopniu narażona na zostanie NEET-sem niż osoby młode zamieszkujące w miastach;
- urodzenie w kraju poza Unią Europejską sprawia, że młodzi ludzie częściej dołączają do grupy NEET-sów⁷⁴.

Z drugiej jednak strony grupa NEET-sów jest niejednorodna – skupia w sobie zarówno beneficjentów pomocy społecznej, nieprzystosowanych do pełnienia podstawowych funkcji społecznych, jak również osoby wykształcone i dobrze sytuowane.

Projekt badawczy pn. *Organizacja oraz realizacja badania empirycznego: Osoby młode z grupy NEET w województwie śląskim – diagnoza oraz możliwe kierunki wspierania* pokazał, że przyczyny znalezienia się w grupie NEET wynikają zarówno z czynników środowiskowych (trudne otoczenie, uzależnienie od pomocy socjalnej, patologie), ale także ekonomicznych (oferowana praca poniżej oczekiwań finansowych i zawodowych, rozczarowanie rynkiem pracy). Zdaniem ekspertów oczekiwania części młodych osób z grupy NEET rozmiągają się z warunkami panującymi na śląskim rynku pracy. W dużym stopniu osoby młode z tej grupy wykazują „postawę roszczeniową” już wobec pierwszej pracy (np. wysokie wynagrodzenie i premie, niechęć do przyuczania się, brak zaangażowania). Postawę taką determinuje również mnogość form pomocy dla osób do 24. roku życia oraz relatywnie wysoka w stosunku do proponowanego wynagrodzenia, wysokość pobieranych świadczeń. W efekcie u osób młodych z grupy NEET, zarówno w województwie śląskim, jak i w innych regionach Polski, występuje niechęć do aktywnego poszukiwania pracy, gotowość do wyjazdu za pracą za granicę oraz zjawisko pracy „na czarno”⁷⁵.

Młodzi ludzie, którzy spędzają dużo czasu jako młodzież NEET często cierpią na szereg uwarunkowań społecznych, takich jak ubóstwo i wykluczenie społeczne, brak bezpieczeństwa, przestępczość lub problemy zdrowotne⁷⁶.

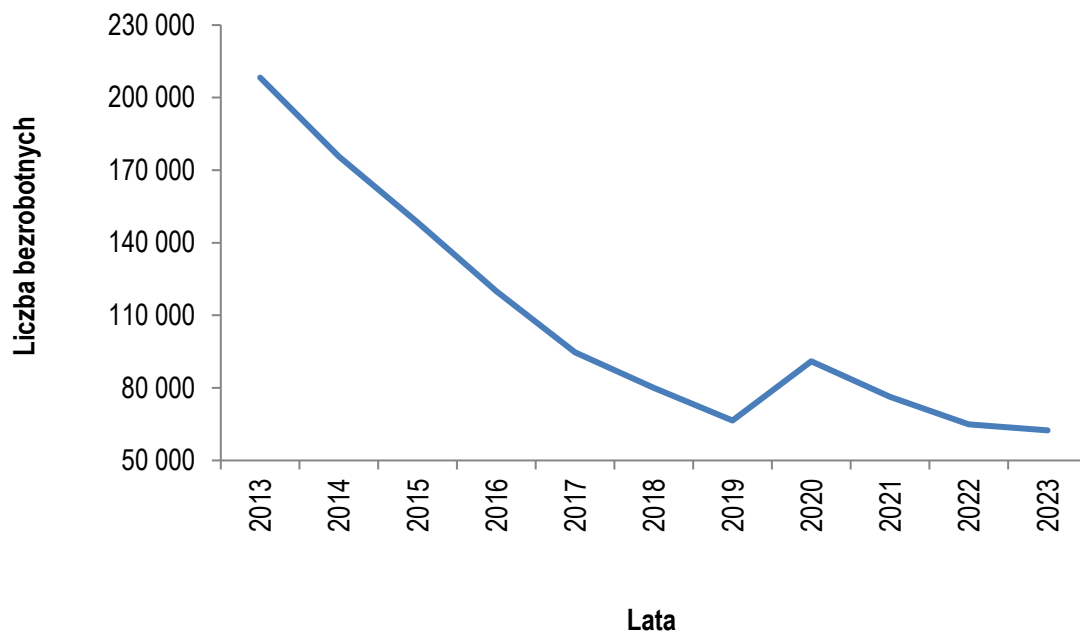
⁷³ Wojewódzki Urząd Pracy w Katowicach, *Młodzież na rynku pracy – województwo śląskie na tle Polski i krajów UE*, Katowice 2016 r., s. 31-32.

⁷⁴ Eurostat..., op. cit.

⁷⁵ Wojewódzki Urząd Pracy w Katowicach, *Osoby młode z grupy NEET w województwie śląskim – diagnoza oraz możliwe kierunki wspierania*, https://wupkatowice.praca.gov.pl/analizy-i-badania/?p_p_id=101_INSTANCE_cOp3rulaUzLZ&p_p_lifecycle=0&p_p_state=normal&p_p_mode=view&p_p_col_id=column-1&p_p_col_pos=1&p_p_col_count=2&p_r_p_564233524_resetCur=true&_101_INSTANCE_cOp3rulaUzLZ_navCategoryId=2057716 [odczyt: 23.02.2024].

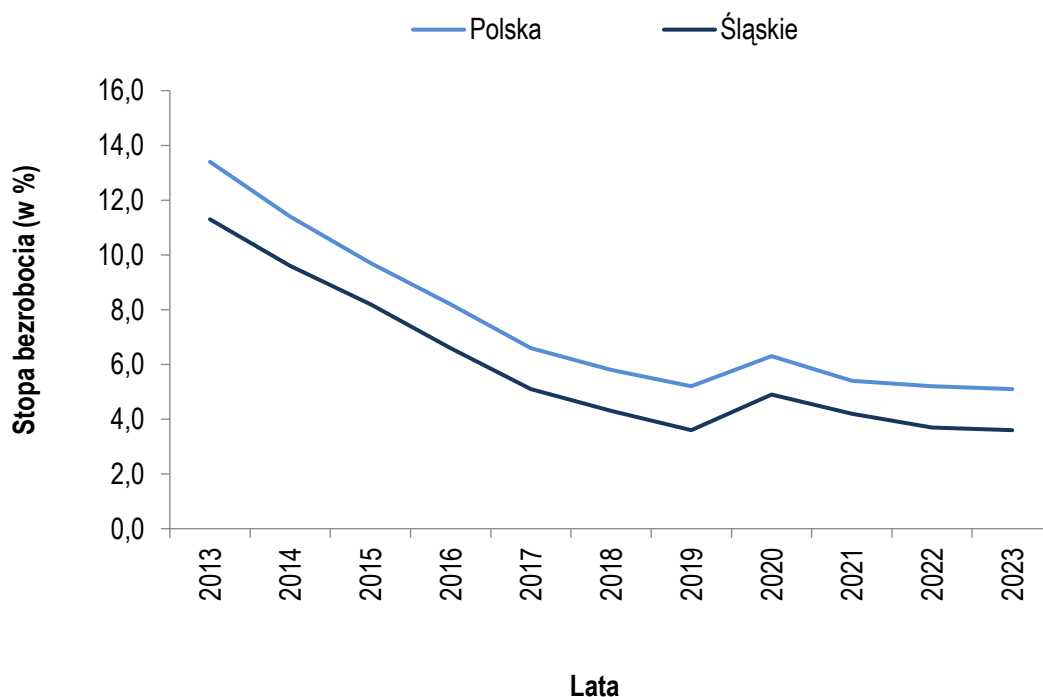
⁷⁶ Eurostat..., op. cit.

Wykres 20. Liczba zarejestrowanych bezrobotnych, województwo śląskie, lata 2013-2023, stan na koniec danego roku.

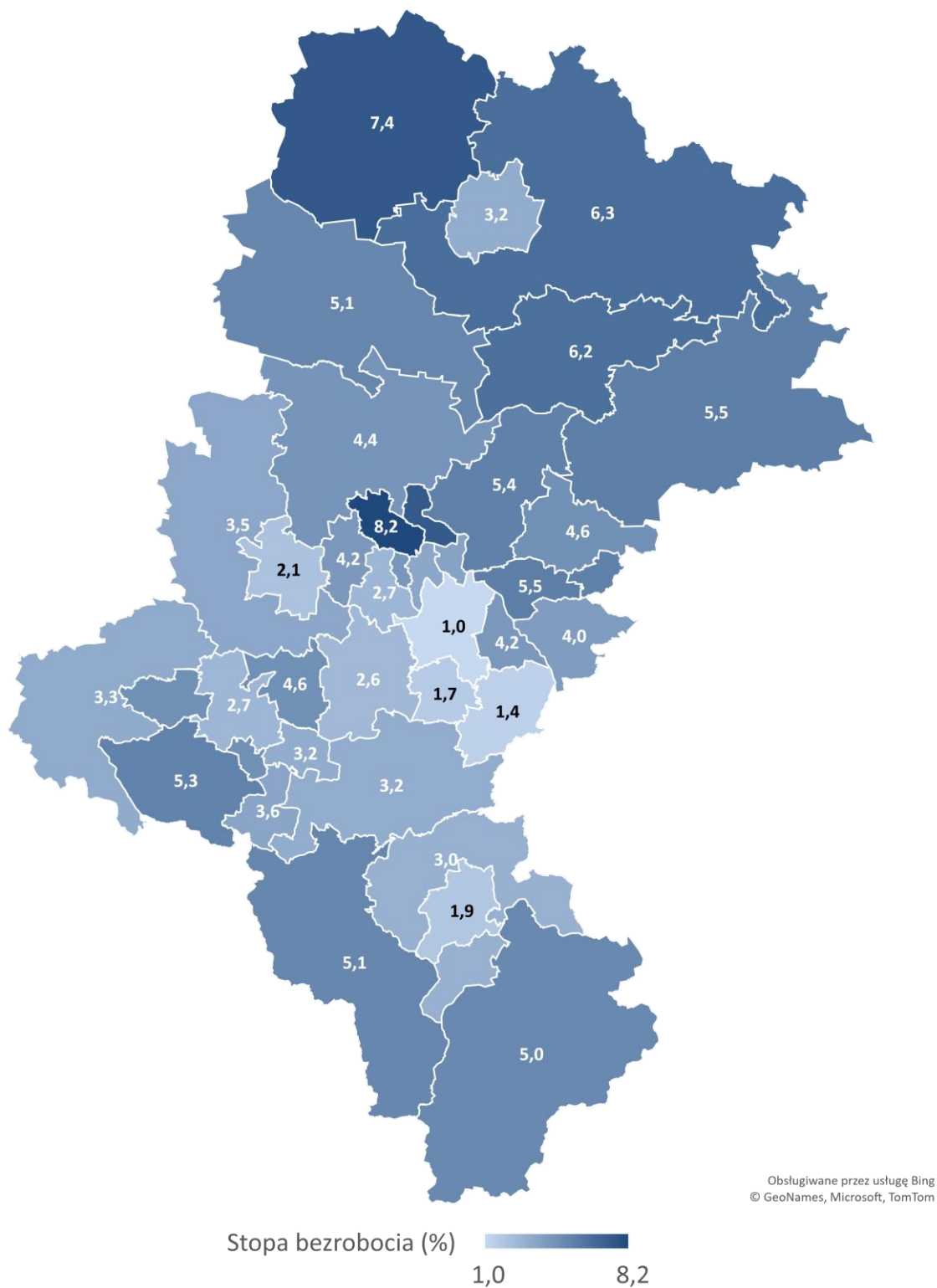
Źródło: Wojewódzki Urząd Pracy w Katowicach, <https://wupkatowice.praca.gov.pl/-/887888-ogolne-dane-dotyczace-bezrobocia#003> [odczyt: 23.02.2024].

Wykres 21. Stopa bezrobocia, województwo śląskie i Polska, lata 2013-2023, stan na koniec danego roku.

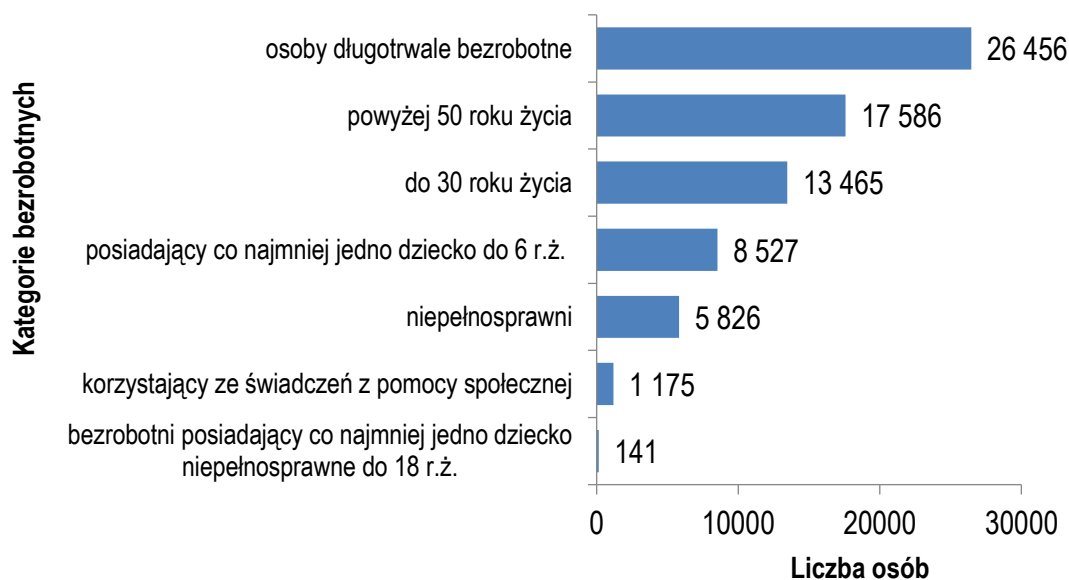
Źródło: Portal Publicznych Służb Zatrudnienia, <https://psz.praca.gov.pl/rynek-pracy/statystyki-i-analazy/bezrobocie-rejestrowane/> [odczyt: 23.02.2024].

Mapa 3. Stopa bezrobocia wg powiatów województwa śląskiego, stan na 31.12.2023 roku.

Źródło: *Wortal Publicznych Służb Zatrudnienia*, <https://psz.praca.gov.pl/rynek-pracy/statystyki-i-analazy/bezrobocie-rejestrowane/> [odczyt: 23.02.2024 r.].

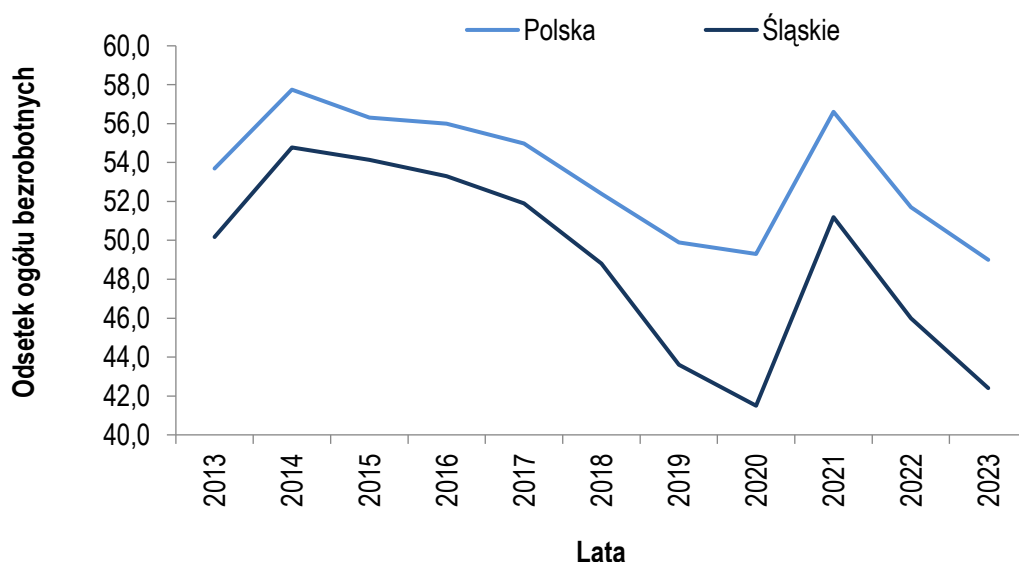
Wykres 22. Bezrobotni w szczególnej sytuacji na rynku pracy, województwo śląskie, stan na 31.12.2023 roku.

Uwaga: liczba osób należących do poszczególnych kategorii nie sumuje się do ogólnej liczby bezrobotnych - dana osoba mogła należeć do więcej niż jednej kategorii.

Źródło: *Wortal Publicznych Służb Zatrudnienia*, <https://psz.praca.gov.pl/rynek-pracy/statystyki-i-analazy/bezrobocie-rejestrowane/> [odczyt: 23.02.2024].

Wykres 23. Osoby długotrwale bezrobotne* jako odsetek ogółu bezrobotnych, województwo śląskie i Polska, lata 2013-2023, stan na koniec danego roku.

* Według ustawy o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy są to osoby pozostające w rejestrze powiatowego urzędu pracy łącznie przez okres 12 miesięcy w okresie ostatnich 2 lat, z wyłączeniem okresów odbywania stażu i przygotowania zawodowego w miejscu pracy.

Źródło: *Wortal Publicznych Służb Zatrudnienia*, <https://psz.praca.gov.pl/rynek-pracy/statystyki-i-analazy/bezrobocie-rejestrowane/> [odczyt: 23.02.2024].

2.6. Bezdomność

Zgodnie z definicją ujętą w dokumencie *Wytyczne dotyczące realizacji projektów z udziałem środków Europejskiego Funduszu Społecznego Plus w regionalnych programach na lata 2021–2027* do zbiorowości osób znajdujących się w kryzysie bezdomności, dotkniętych wykluczeniem z dostępu do mieszkań lub zagrożonych bezdomnością można zaliczyć osoby:

- a) bezdomne w rozumieniu art. 6 pkt 8 ustawy z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej, czyli osoby niezamieszkujące w lokalu mieszkalnym w rozumieniu przepisów o ochronie praw lokatorów i mieszkaniowym zasobie gminy i niezameldowane na pobyt stały, w rozumieniu przepisów o ewidencji ludności, a także osoby niezamieszkujące w lokalu mieszkalnym i zameldowane na pobyt stały w lokalu, w którym nie ma możliwości zamieszkania;
- b) znajdujące się w sytuacjach określonych w Europejskiej Typologii Bezdomności i Wykluczenia Mieszkaniowego ETHOS w kategoriach operacyjnych: bez dachu nad głową, bez mieszkania, w niezabezpieczonym mieszkaniu, w nieodpowiednim mieszkaniu;
- c) zagrożone bezdomnością - osoby znajdujące się w sytuacji wykluczenia mieszkaniowego zgodnie z typologią ETHOS, osoby bezpośrednio zagrożone eksmisją lub utratą mieszkania, a także osoby wcześniej doświadczające bezdomności, zamieszkujące mieszkanie i potrzebujące wsparcia w utrzymaniu mieszkania⁷⁷.

Osoby bezdomne to zbiorowość, która chyba w największym stopniu doświadcza wykluczenia społecznego. Bezdomność może być rozpatrywana jako problem społeczny, element sytuacji życiowej konkretnej osoby, zjawisko społeczne, ale także jako przejaw patologii społecznej lub indywidualnej⁷⁸.

Od początku lat 90. XX wieku w Polsce podejmowano wiele prób diagnozowania zarówno skali, jak i przyczyn bezdomności. Z uwagi na różnorodność definicji problemu oraz brak sprawnego systemu ewidencjonowania osób bezdomnych przebywających w różnego typu placówkach pomocowych, a także systemu rejestrowania usług i świadczeń przyznawanych bezdomnym ulicznym, nie jest to zadanie łatwe.

Próby określenia skali problemu podejmuje między innymi Główny Urząd Statystyczny (w ramach Narodowego Spisu Powszechnego) oraz Ministerstwo Rodziny i Polityki Społecznej (organizując ogólnopolskie badania liczby osób bezdomnych – ostatnie odbyło się w 2019 r.). O ile jednak względnie łatwo ustalić skalę zjawiska w odniesieniu do osób przebywających w placówkach, o tyle problematycznym jest dotarcie do bezdomnych zajmujących miejsca niemieszkalne⁷⁹. Jeszcze trudniej uchwycić rozmiary zbiorowości osób dotkniętych wykluczeniem z dostępu do mieszkań lub zagrożonych bezdomnością.

Według ostatnich danych Departamentu Pomocy i Integracji Społecznej Ministerstwa Rodziny i Polityki Społecznej liczba osób bezdomnych zdiagnozowanych w trakcie ogólnopolskiego badania w nocy z 13 na 14 lutego 2019 r. wynosiła ogółem 30 330 osób, w tym 25 369 mężczyzn (83,6%) i 4 961 kobiet (16,4%) oraz 992 dzieci (3,3% ogółu osób bezdomnych). Liczba osób przebywających w tym czasie w placówkach instytucjonalnych wyniosła 24 323 (80,2%), natomiast poza placówkami instytucjonalnymi 6 007 osób (19,8%).

⁷⁷ Minister Funduszy i Polityki Regionalnej, *Wytyczne dotyczące realizacji projektów z udziałem środków Europejskiego Funduszu Społecznego Plus w regionalnych programach na lata 2021–2027*, Warszawa, 15 marca 2023 r., s. 15-16.

⁷⁸ M. Porowski, *Bezdomność*, w: *Encyklopedia Socjologii*, Warszawa, 1998 r., tom 1, s. 60.

⁷⁹ Izabela Kaźmierczak-Kaluźna, *Bezdomność jako forma wykluczenia społecznego w świetle wybranych aktów prawnych oraz dokumentów strategicznych i programowych*, w: *Opuscula Sociologica*, nr 2 [12] 2015, s. 23.

Z danych dostępnych na poziomie województw wynika, iż w województwie śląskim zanotowano 4 255 osób bezdomnych. Dla porównania podczas poprzedniego badania (przeprowadzonego w nocy z 8 na 9 lutego 2017 r.) takich osób było 4 782, co daje spadek o 11,0%. W 2012 r. śląskie było województwem o największej liczbie osób bezdomnych (3 805), natomiast w latach 2014, 2017 i 2019 zajmowało drugą pozycję zaraz za województwem mazowieckim. W ujęciu względnym w 2019 roku (w przeliczeniu na 10 tys. mieszkańców) wskaźnik natężenia bezdomności dla województwa śląskiego wynosił 9,39 (w Polsce – 7,90).

Osoby bezdomne stanowią wewnątrznie zróżnicowaną zbiorowość m.in. pod względem cech demograficznych, zakresu doświadczanych problemów i sposobów radzenia sobie z nimi. Bezdomni najczęściej borykają się z wieloma trudnościami w różnych sferach życia: socjalno-bytowej, mieszkaniowej, rodzinnej, zdrowotnej, psychologicznej, zawodowej i społecznej⁸⁰. Wyniki różnorodnych badań ogólnopolskich, regionalnych i lokalnych pozwalają na stworzenie pewnego obrazu zbiorowości osób bezdomnych. Według niego:

- osoby bezdomne to głównie mężczyźni (około 80%);
- dominuje przedział wiekowy 40–60 lat, przy czym odnotowuje się wyraźną tendencję starzenia się zbiorowości (w niektórych rejonach główny przedział wiekowy to 51–60 lat);
- około 80% osób bezdomnych żyje samotnie (w tym osoby rozwiedzione, owdowiałe, w separacji);
- średni okres pozostawania w bezdomności dla mężczyzn wynosi około 7 lat, dla kobiet około 5 lat, z tendencją rosnącą;
- aglomeracje i duże miasta to główne miejsca przebywania osób bezdomnych;
- większość osób bezdomnych ma wykształcenie zasadnicze zawodowe lub niższe;
- osoby bezdomne zwykle pozostają bierne zawodowo i/lub bezrobotne, a osoby pracujące nie posiadają najczęściej umowy o pracę;
- około 60% osób bezdomnych przebywa w różnego rodzaju placówkach instytucjonalnych;
- reszta osób żyje w miejscach niemieszkalnych (dworce, kanały, zsypy itp.), zamieszkuje tymczasowo, bez meldunku i nie z własnej woli, u znajomych lub rodziny, duża część tych osób przebywa na działkach i w altankach;
- głównym źródłem dochodu osób bezdomnych są świadczenia socjalne, w tym z pomocy społecznej;
- przyczyny problemu bezdomności mają cztery główne źródła – indywidualne (m.in. uzależnienia, niepełnosprawność, zaburzenia psychiczne), społeczne (m.in. konflikty rodzinne, przemoc domowa, problemy w relacjach), instytucjonalne (opuszczanie pieczy zastępczej) oraz strukturalne (ubóstwo, bezrobocie, problemy mieszkaniowe)⁸¹.

Obserwacje pracowników socjalnych wskazują, że problemy mieszkaniowe osób bezdomnych związane są bardzo często z wysokim zadłużeniem, którego nie są w stanie spłacać. Ponadto podejmując zatrudnienie lub mając dochody własne muszą ponosić częściową odpłatność za pobyt w schronisku. Czynnikiem utrudniającym integrację społeczną osób w kryzysie bezdomności jest niski poziom zasobów mieszkań treningowych.

Osoby bezdomne z racji swojej szczególnie trudnej sytuacji życiowej wymagają wsparcia systemu pomocy społecznej. Jest ono udzielane m.in. poprzez: przyznawanie i wypłacanie zasiłków celowych na pokrycie wydatków na świadczenia zdrowotne oraz udzielenie schronienia przez przyznanie tymczasowego miejsca w noclegowni albo schronisku. Osoby takie mogą również otrzymywać inne rodzaje pomocy przewidziane dla osób spełniających kryterium dochodowe, w tym: posiłek oraz niezbędne ubranie. Ponadto do zadań pomocy społecznej należy

⁸⁰ *Podręcznik. Model Gminny Standard Wychodzenia z Bezdomności*, red. Rafał Stenka, Piotr Olech, Łukasz Browarczyk, Gdańsk 2014, s. 117.

⁸¹ *Podręcznik. Model Gminny...*, op. cit., s. 314-315.

organizowanie pogrzebów osób bezdomnych⁸². W ramach procesu usamodzielniania osoba bezdomna może zostać objęta indywidualnym programem wychodzenia z bezdomności, polegającym na wspieraniu jej w rozwiązywaniu problemów życiowych, w szczególności rodzinnych i mieszkaniowych oraz pomocy w uzyskaniu zatrudnienia. Za osobę bezdomną objętą indywidualnym programem wychodzenia z bezdomności ośrodek pomocy społecznej opłaca składkę na ubezpieczenie zdrowotne⁸³.

W województwie śląskim w 2022 r. pomocą społeczną z powodu bezdomności objęto 5 290 rodzin liczących łącznie 5 642 osoby⁸⁴. Członkowie rodzin objętych pomocą z tego tytułu stanowili 3,9% ogółu osób w rodzinach korzystających z pomocy społecznej. W latach 2012-2015 mieliśmy do czynienia z silnym trendem wzrostowym wskaźnika objętych pomocą społeczną z powodu bezdomności na 10 tys. mieszkańców, natomiast od 2016 roku widoczny jest odwrotny trend: silnie spadkowy. Mimo to w latach 2012-2022 ww. wskaźnik był w województwie śląskim zdecydowanie wyższy niż w kraju.

Spośród podregionów województwa śląskiego najwyższym poziomem wyżej wymienionego wskaźnika wyróżniały się: gliwicki (16,9), katowicki (16,0) i sosnowiecki (14,9). Bezdomność to zjawisko charakterystyczne dla miast. W miastach na prawach powiatu jego wartość wynosiła 17,4, podczas gdy w powiatach ziemskich 7,4. Jeszcze lepiej tę zależność widać w przypadku poszczególnych rodzajów gmin. W gminach miejskich wskaźnik objętych pomocą społeczną z tytułu bezdomności w przeliczeniu na 10 tys. mieszkańców wyniósł 15,9, w gminach miejsko-wiejskich 8,7, natomiast w wiejskich - zaledwie 4,0. Wśród powiatów charakteryzujących się najwyższą wartością analizowanego wskaźnika znalazły się: m. Częstochowa (25,2), m. Sosnowiec (23,6) oraz m. Rybnik (23,0), natomiast wśród gmin: Czerwionka-Leszczyny (27,4), Częstochowa (25,2) oraz Sosnowiec (23,6).

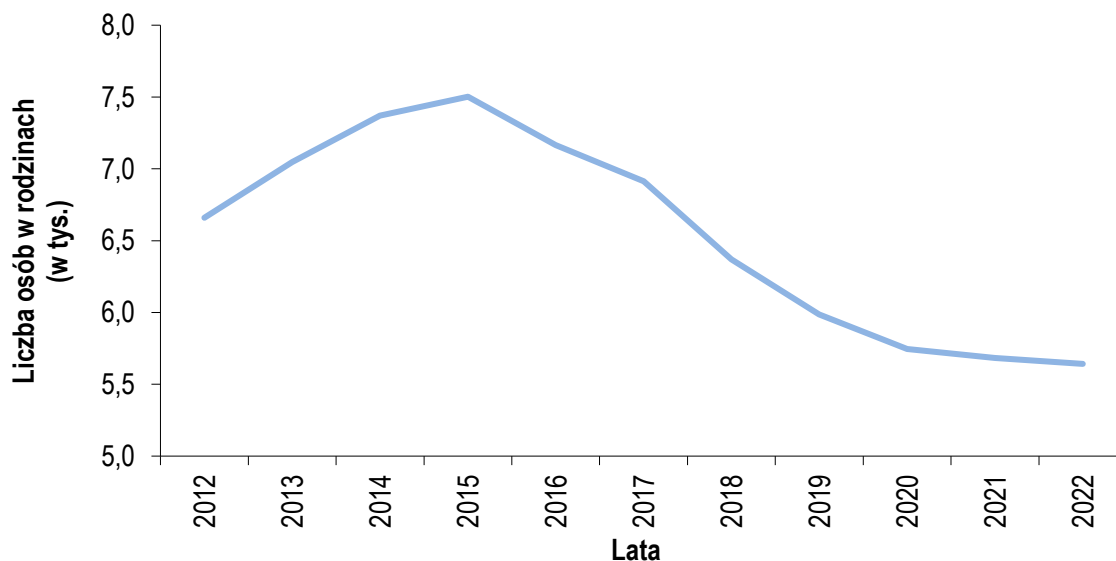
Jak w każdej dziedzinie, również w przypadku bezdomności, kluczową rolę odgrywa profilaktyka. Jedną z kategorii osób zagrożonych bezdomnością są osoby opuszczające pieczę zastępczą. Stąd też niezwykle ważne jest zapewnienie takim osobom możliwości skorzystania z mieszkań treningowych. Celem takich mieszkań jest z jednej strony ochrona przed bezdomnością, a z drugiej przygotowanie do startu w dorosłe życie poprzez zwiększenie samodzielności życiowej dzięki nabyciu umiejętności w zakresie prowadzenia gospodarstwa domowego. Ponadto pobyt w mieszkaniu treningowym zmniejszy ryzyko niewłaściwego użytkowania lokalu docelowego uzyskanego z zasobów gminy.

⁸² Ustawa z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej..., op. cit., art. 17 ust. 1 pkt 3, 7, 15, art. 48a ust. 1.

⁸³ Ibidem, art. 49 ust. 1 i 8.

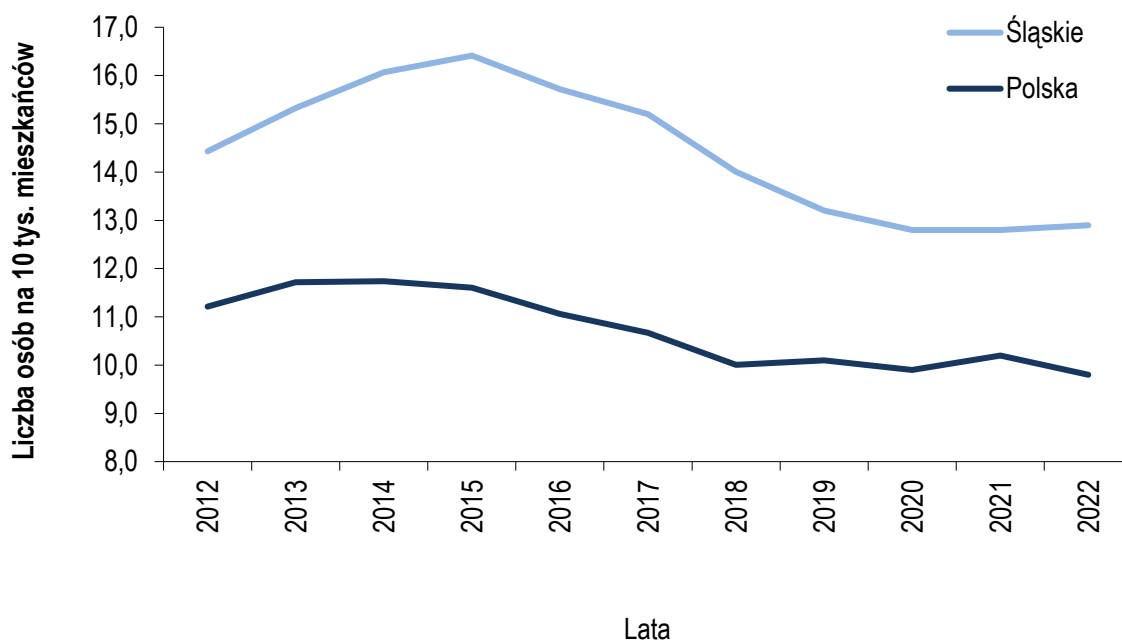
⁸⁴ Do osób bezdomnych zaliczane są także osoby przebywające w domach dla matek z małoletnimi dziećmi i kobiet w ciąży.

Wykres 24. Liczba osób w rodzinach objętych pomocą społeczną z powodu bezdomności w województwie śląskim w latach 2012-2022.

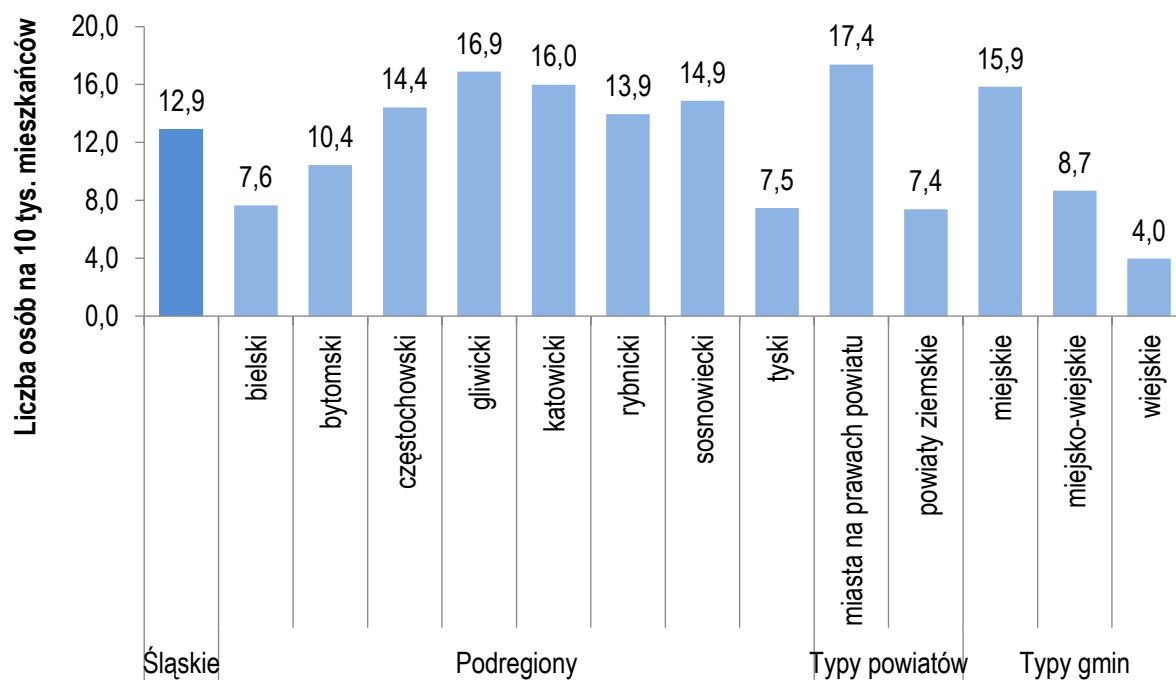
Źródło: Centralna Aplikacja Statystyczna, sprawozdania *MPIPS / MRPiPS / MRiPS-03*, meldunki za lata 2012-2022.

Wykres 25. Osoby w rodzinach objętych pomocą społeczną z powodu bezdomności na 10 tys. mieszkańców w latach 2012-2022.

Źródło: 1) Centralna Aplikacja Statystyczna, sprawozdania *MPIPS / MRPiPS / MRiPS-03* meldunki za lata 2012-2022, 2) GUS, *Bank Danych Lokalnych*, <https://bdl.stat.gov.pl/BDL/start>.

Wykres 26. Osoby w rodzinach objętych pomocą społeczną z powodu bezdomności na 10 tys. mieszkańców – województwo śląskie wg terytoriów w 2022 roku.

Źródło: 1) Centralna Aplikacja Statystyczna, sprawozdanie MRiPS-03, meldunek za okres I-XII 2022 roku;
2) GUS, *Bank Danych Lokalnych*, <https://bdl.stat.gov.pl/BDL/start>.

2.7. Trudności w przystosowaniu po opuszczeniu jednostki penitencjarnej

Osoby, które opuszczają zakłady karne i inne jednostki penitencjarne muszą wrócić do środowiska, które w dużym stopniu jest im znane, ale na pewno inne niż wtedy, gdy zostały pozbawione wolności. Zazwyczaj taki powrót bywa trudny i wiąże się z koniecznością zmierzenia się z wieloma problemami związanymi z właściwym funkcjonowaniem na wolności, tym bardziej jeśli ww. osoby już nie mogą liczyć na pomoc ze strony rodziny, która ich odrzuciła⁸⁵. Jedną z podstawowych barier jaka przyczynia się do braku sukcesu readaptacyjnego jest stygmatyzacja. Wiązanie byłego więźnia z każdym popełnionym w okolicy wykroczeniem bądź przestępstwem pogłębia stygmatyzację takiej osoby w oczach społeczności lokalnej.

Według Centralnego Zarządu Służby Więziennej w Polsce w 2022 r. 45 502 osób zostało skreślonych z ewidencji jednostek penitencjarnych ze względu na zakończenie kary lub warunkowe zwolnienie⁸⁶. To właśnie członkowie tej kategorii, ze względu na szereg problemów, z którymi się stykają, niejednokrotnie potrzebują wsparcia instytucjonalnego, dzięki któremu mają szansę na readaptację społeczno-zawodową i nie są w tak dużym stopniu narażone na bezrobocie, ubóstwo, bezdomność czy na podjęcie decyzji o powrocie do jednostki penitencjarnej, celem „poprawy” własnej sytuacji bytowej.

W 2022 roku 37 550 osób ponownie trafiło do zakładów karnych, z czego większość bo 21 680 (57,7%) w warunkach art. 64 Kodeksu karnego, czyli w warunkach recydywy⁸⁷. Wskaźnik liczby osób powracających do popełniania przestępstw wydaje się być bardzo niepokojący. Różnica pomiędzy liczbą osób opuszczających jednostki penitencjarne, a powracającymi do odbywania kary pokazuje niską efektywność działań postpenitencjarnych.

Zwiększenie społecznego bezpieczeństwa jest jednym z priorytetowych zadań polityki państwa. Wśród wielu oddziaływań prewencyjnych szczególną uwagę zwrócić należy na działania skierowane do osób przygotowujących się do wyjścia na wolność. Większość osób karanych, zanim weszła w konflikt z prawem, znajdowała się w szczególnie trudnej sytuacji życiowej, bądź to z powodu nieumiejętności funkcjonowania w życiu społecznym, bądź też z braku odpowiedniego wykształcenia, uzależnień itd. Istnieje więc duże prawdopodobieństwo, że udzielenie pomocy tym osobom może zapobiec ponownemu ich wejściu w konflikt z prawem, co w sposób bezpośredni wpłynie na zwiększenie poziomu bezpieczeństwa społecznego.

Aktualnie pomoc postpenitencjarna składa się z wielu elementów, takich jak: aktywizacja społeczna i zawodowa, pomoc informacyjna, pomoc prawna, pomoc terapeutyczna, psychologiczna czy wreszcie celowa pomoc materialna. Bezpośrednimi jej realizatorami są zakłady karne i areszty śledcze, kuratorska służba sądowa, jednostki organizacyjne pomocy społecznej, instytucje rynku pracy oraz szereg organizacji pozarządowych, które statutowo zajmują się wspieraniem osób zagrożonych wykluczeniem społecznym.

Byli więźniowie mogą otrzymać wsparcie m. in. w ośrodkach pomocy społecznej. W 2022 r. w województwie śląskim pomocą społeczną z powodu trudności w przystosowaniu do życia po zwolnieniu z zakładu karnego objęto 1 098 rodzin liczących ogółem 1 629 osób. Wsparciem z tego tytułu zostało objętych 1,1% ogółu osób w rodzinach korzystających z pomocy społecznej.

⁸⁵ K. Kucyper, *Instytucjonalne formy wsparcia w pomocy postpenitencjarnej*, Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Humanitas, *Pedagogika* 8, 55-64, 2013 r., s. 55.

⁸⁶ Centralny Zarząd Służby Więziennej, *Roczna informacja statystyczna za rok 2022*, s. 16.

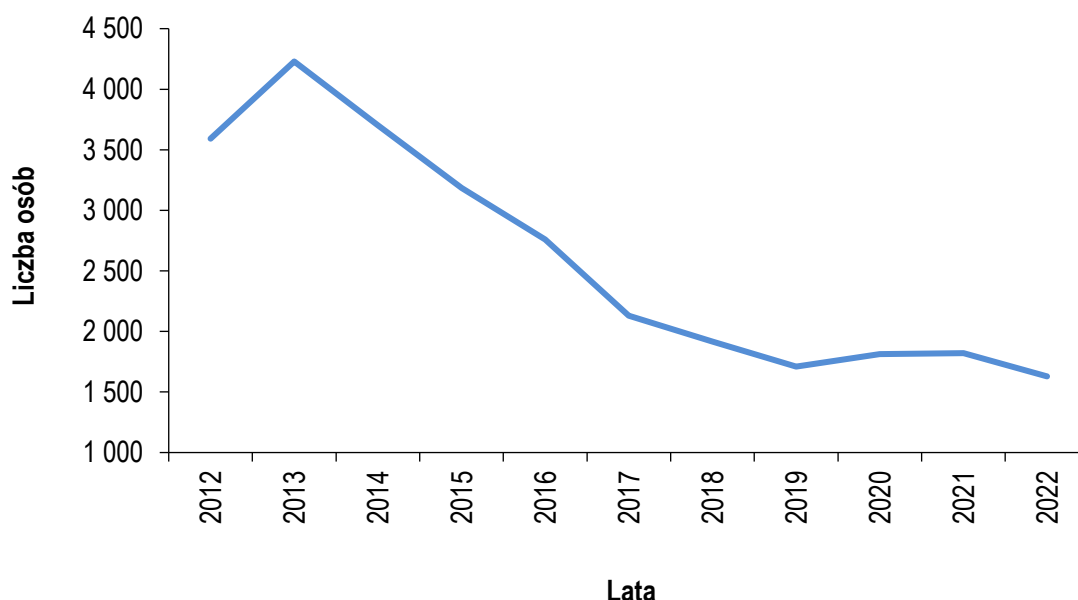
⁸⁷ Ministerstwo Sprawiedliwości, Centralny Zarząd Służby Więziennej, *Roczna informacja statystyczna za rok 2022*, s. 23, <https://www.sw.gov.pl/strona/statystyka-roczna> [dostęp: 22.09.2023 r.].

W rzeczywistości takich osób mogło być jednak znacznie więcej. Wynika to m.in. z tendencji do ujmowania w wywiadach środowiskowych bardziej „oczywistych” powodów, jak ubóstwo czy bezrobocie, a pomijania mniej popularnych przyczyn, w tym trudności w przystosowaniu do życia po zwolnieniu z zakładu karnego.

Z obserwacji pracowników socjalnych i asystentów rodziny wynika, że osoby opuszczające zakłady karne i areszty śledcze tylko w niewielkim stopniu korzystają z pomocy społecznej. W latach 2012-2022 w województwie śląskim mieliśmy do czynienia z silnym trendem spadkowym wskaźnika objętych pomocą społeczną z powodu trudności w przystosowaniu do życia po zwolnieniu z ZK w przeliczeniu na 10 tys. mieszkańców, za wyjątkiem lat 2013, 2020 i 2021 w których ww. wskaźnik uległ wzrostowi / był niemalże taki sam jak w roku ubiegłym. W porównaniu z danymi na poziomie kraju, wartość ww. wskaźnika była zbliżona.

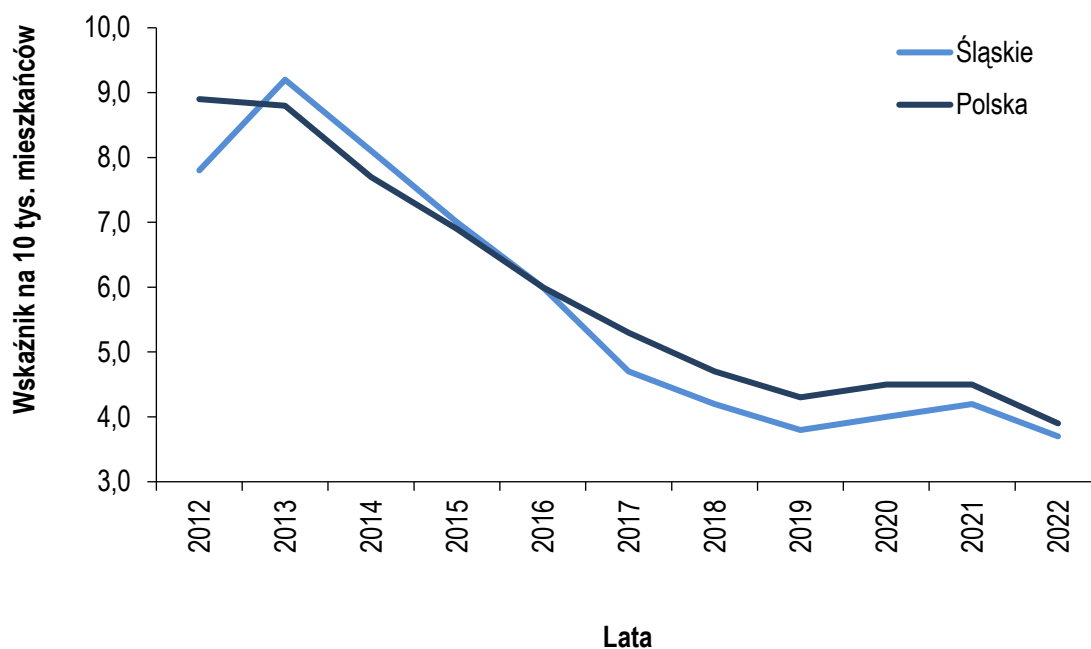
Spośród podregionów województwa śląskiego najwyższym poziomem analizowanego wskaźnika wyraźnie wyróżniały się: sosnowiecki (5,5), bytomski (5,0) oraz gliwicki (4,1). Dało się zauważyć wyższą jego wartość w miastach na prawach powiatu niż w powiatach ziemskich – odpowiednio 4,3 i 3,1. Generalnie im gmina bardziej „miejska” tym wartość wskaźnika była wyższa. W gminach miejskich wynosiła ona 4,4, w miejsko-wiejskich 3,1, natomiast w wiejskich 1,8. Wśród powiatów charakteryzujących się najwyższą jego wartością w 2022 roku znalazły się: m. Świętochłowice (11,8), m. Sosnowiec (9,1) oraz m. Zabrze (8,4). Dla porównania najniższą wartość zanotowano w powiecie: m. Katowice (0,7). Z kolei na poziomie gmin najwyższym poziomem analizowanego wskaźnika wyróżniały się następujące jednostki samorządu terytorialnego: Poręba (14,7), Przyrów i Krzepice (po 14,0) oraz m. Świętochłowice (11,8).

Wykres 27. Liczba osób w rodzinach objętych pomocą społeczną z powodu trudności w przystosowaniu do życia po zwolnieniu z zakładu karnego na 10 tys. mieszkańców w latach 2012-2022.

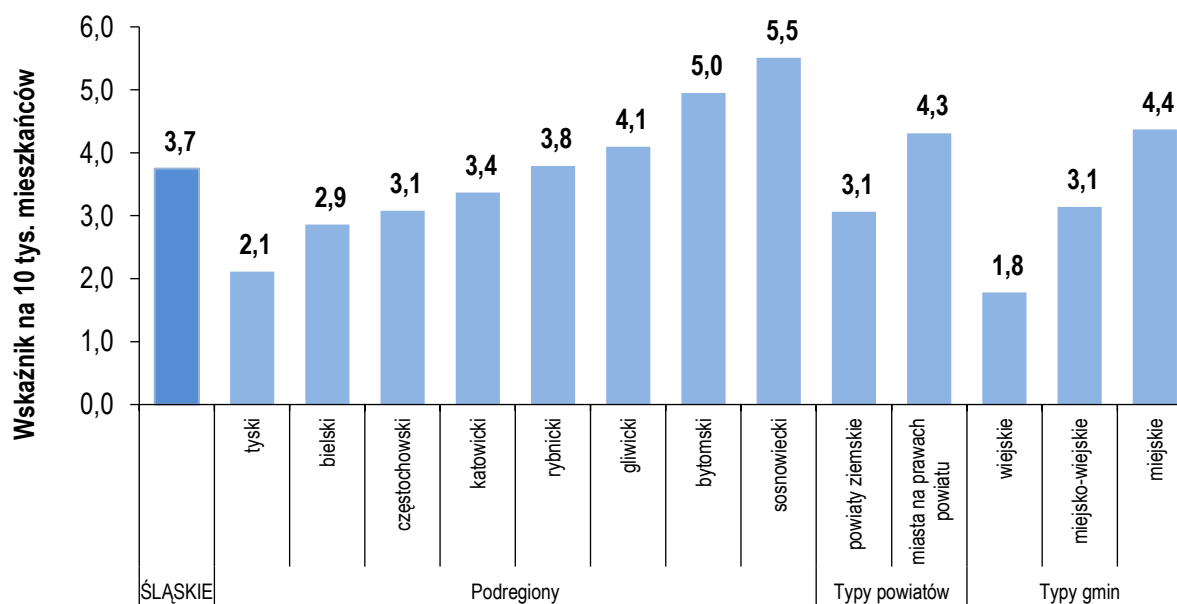
Źródło: Centralna Aplikacja Statystyczna, *sprawozdania MPiPS / MRPiPS / MRiPS-03*, meldunki za lata 2012-2022.

Wykres 28. Osoby w rodzinach objętych pomocą społeczną z powodu trudności w przystosowaniu do życia po zwolnieniu z zakładu karnego na 10 tys. mieszkańców w latach 2012-2022.

Źródło: 1) Centralna Aplikacja Statystyczna, *sprawozdania MPiPS / MRPiPS / MRiPS-03*, meldunki za lata 2012-2022, 2) GUS, *Bank Danych Lokalnych*, <https://bdl.stat.gov.pl/BDL/start>.

Wykres 29. Osoby w rodzinach objętych pomocą społeczną z powodu trudności w przystosowaniu do życia po zwolnieniu z zakładu karnego na 10 tys. mieszkańców – województwo śląskie wg terytoriów w 2022 roku.

Źródło: 1) Centralna Aplikacja Statystyczna, *sprawozdanie MRiPS-03* za okres I-XII 2022, 2) GUS, *Bank Danych Lokalnych*, www.stat.gov.pl/bdl.

Wysoki wskaźnik powrotności do popełniania przestępstw wiąże się w dużej mierze z faktem, iż osoby po opuszczeniu jednostki penitencjarnej muszą zmierzyć się z szeregiem problemów natury emocjonalnej oraz materialnej. Oferta instytucjonalna dla tych osób jest zwykle ukierunkowana na doraźną i dosyć wybiórczą pomoc (instytucje działają na podstawie określonych przepisów prawa), a zatem nie jest ona w stanie w pełni zabezpieczyć specyficznych potrzeb byłych więźniów na początkowym etapie życia na wolności.

Ponadto brakuje odpowiednio ukształtowanej sieci powiązań pomiędzy poszczególnymi instytucjami. Pracownicy socjalni i asystenci rodziny wskazują na duże trudności w zakresie wymiany informacji między zakładami karnymi / aresztami śledczymi, a ośrodkami pomocy społecznej dotyczących osób przygotowujących się do życia na wolności. W chwili obecnej system pomocy postpenitencjarnej wymaga zatem większej koordynacji i spójności oddziaływań. Stąd zasadnym jest dostosowanie go do interdyscyplinarnego modelu pracy z byłymi więźniami⁸⁸. Podmioty zaangażowane w udzielanie pomocy postpenitencjarnej przedstawia poniższa tabela.

Tabela 2. Podmioty zaangażowane w udzielanie pomocy postpenitencjarnej.

Służba więzienna	Zakłady karne Areszty śledcze	Wychowawcy ds. postpenitencjarnych
Służba kuratorska	Sądy okręgowe Sądy rejonowe	Kuratorzy sądowi
Pomoc społeczna	Ośrodki pomocy społecznej, Centra usług społecznych i Powiatowe centra pomocy rodzinie	Pracownicy socjalni
Rynek pracy	Powiatowe urzędy pracy	Doradcy zawodowi

Źródło: Opracowanie ROPS na podstawie publikacji *Pomoc osobom opuszczającym zakłady karne i ich rodzinom wybrane zagadnienia*, Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej w Krakowie, Kraków 2005. Materiał udostępniony przez Fundację POMOST z Zabrze.

⁸⁸ Od wielu lat taki model pracy z byłymi więźniami funkcjonuje w Zabrzu. Podjęto współpracę z Komendą Miejską Policji w Zabrzu, Miejskim Ośrodkiem Pomocy Rodzinie w Zabrzu, Powiatowym Urzędem Pracy w Zabrzu, kuratorami i prawnikami, która zaowocowała powołaniem zespołu interdyscyplinarnego i wypracowaniem na poziomie lokalnym efektywnego systemu pomocowego, opartego na współdziałaniu i sprawnej komunikacji między przedstawicielami różnych instytucji. Jednostką koordynującą jest Fundacja Pomost i prowadzony przez nią Społeczny Ośrodek Readaptacyjny (SOR). Główne założenia, schematy funkcjonowania, struktura i funkcje SOR zostały opisane w *Podręczniku wdrożeniowym w zakresie procedury wdrożenia Społecznego Ośrodka Readaptacyjnego*, opracowanym przez Fundację Rozwoju Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, w ramach projektu pn. *Employment Bridge to the future* (POWER). Umożliwia on replikację modelu i otwarcie SOR w dowolnym mieście.

Niezbędne są szkolenia realizatorów pomocy i wsparcia readaptacyjnego. Przygotowanie do równoległej pracy z ekswiężniami i rodzinami, diagnozowanie potencjału readaptacyjnego, oparcie warsztatów kompetencyjnych na metodach interaktywnych, wzmocnienie kompetencji zawodowych i interpersonalnych dla kadr pomocy i readaptacji.

System pomocy postpenitencjarnej oprócz tego, że wymaga większej koordynacji i spójności oddziaływań, powinien być przeorientowany na działania o charakterze bardziej zindywidualizowanym, uczącymi samodzielności, opartymi o specjalistyczne narzędzia diagnostyczne.

2.8. Migracje

Status uchodźcy i ochrona uzupełniająca, są formami ochrony międzynarodowej, którą otrzymują cudzoziemcy, jeśli w ich kraju pochodzenia grozi im prześladowanie lub rzeczywiste ryzyko utraty życia czy zdrowia. Wobec takich osób nie mogą przy tym występować okoliczności wskazujące, na to, iż mogłyby stanowić zagrożenie dla bezpieczeństwa⁸⁹.

W 2022 roku w Polsce 9,9 tys. cudzoziemców złożyło wnioski o udzielenie ochrony międzynarodowej. Spośród nich największą część stanowili obywatele: Białorusi – 3,1 tys. osób, Rosji – 2,2 tys. osób, Ukrainy – 1,8 tys. osób, Iraku – 0,6 tys. osób i Afganistanu – 0,4 tys. osób. Liczba złożonych wniosków była o około 28% wyższa niż w 2021 roku⁹⁰.

Urząd do Spraw Cudzoziemców wydał w 2022 roku decyzje wobec 10,7 tys. osób. W porównaniu do 2021 roku rozpatrzono 127% więcej spraw. W 2022 roku warunki przyznania ochrony międzynarodowej spełniało prawie 5 tys. cudzoziemców. Wówczas wydano rekordową liczbę pozytywnych rozstrzygnięć, które dotyczyły głównie obywateli Białorusi – 3,6 tys. osób i Ukrainy – 1 tys. osób. Kolejną z liczniejszych grup byli obywatele Rosji – 0,1 tys. osób⁹¹.

Według stanu na koniec 2022 roku aktualny dokument pobytowy w Polsce posiadało 1 554 909 obywateli Ukrainy oraz 267 355 pozostałych cudzoziemców. W latach 2014-2021 liczba osób posiadających wyżej wymieniony dokument stopniowo wzrastała (z 40 979 Ukraińców w 2014 roku do 307 735 w 2021 roku - wzrost o 77,7 % oraz ze 134 087 pozostałych osób w 2014 roku do 238 259 w 2021 roku – wzrost o 651%). W porównaniu z 2021 rokiem w 2022 roku nastąpił gwałtowny wzrost liczby obywateli Ukrainy posiadających aktualny dokument pobytowy w Polsce, (przeskok z 307 735 w 2021 roku do 1 554 909 w 2022 roku czyli wzrost o 405,3 % w ciągu jednego roku, co było spowodowane wybuchem wojny na Ukrainie), w przypadku pozostałych osób nastąpił wzrost o 12,2%⁹².

Osoby, które otrzymały status uchodźcy, ochronę uzupełniającą lub zezwolenie na pobyt czasowy (w związku z okolicznością, o której mowa w art. 159 ust. 1 pkt 1 lit. c lub d ustawy z dnia 12 grudnia 2013 r. o cudzoziemcach) i posiadający trudności w integracji, mogą otrzymać wsparcie m.in. w ośrodkach pomocy społecznej. W 2022 r. w województwie śląskim pomocą społeczną z ww. powodu objęto 87 rodzin liczących ogółem 217 osób (w 2021 r. 20 rodzin i 51 osób w rodzinach). Była to największa liczba osób objętych wsparciem na przestrzeni lat 2012-2022, co niewątpliwie było związane z rozpoczęciem konfliktu zbrojnego na Ukrainie. Wsparciem z tego tytułu zostało objętych 0,2% ogółu osób w rodzinach korzystających z pomocy społecznej⁹³.

Wskaźnik objętych pomocą społeczną z powodu trudności w integracji osób, które otrzymały status uchodźcy, ochronę uzupełniającą lub zezwolenie na pobyt czasowy w związku z okolicznością, o której mowa w art. 159 ust. 1 pkt 1 lit. c lub d ustawy z dnia 12 grudnia 2013 r. o cudzoziemcach w przeliczeniu na 10 tys. mieszkańców wyniósł w województwie śląskim 0,5 (w Polsce 1,4)⁹⁴.

Wśród podregionów województwa śląskiego najwyższy poziomem analizowanego wskaźnika występował w: częstochowskim (1,0), katowickim (0,9) oraz bytomskim (0,7). W miastach na

⁸⁹ Urząd do Spraw Cudzoziemców, *Ochrona międzynarodowa w 2022 r.*, <https://www.gov.pl/web/udsc/ochrona-miedzynarodowa-w-2022-r--ponad-dwukrotny-wzrost-rozpatrzonych-wnioskow>, [odczyt: 27.01.2023].

⁹⁰ Ibidem.

⁹¹ Ibidem.

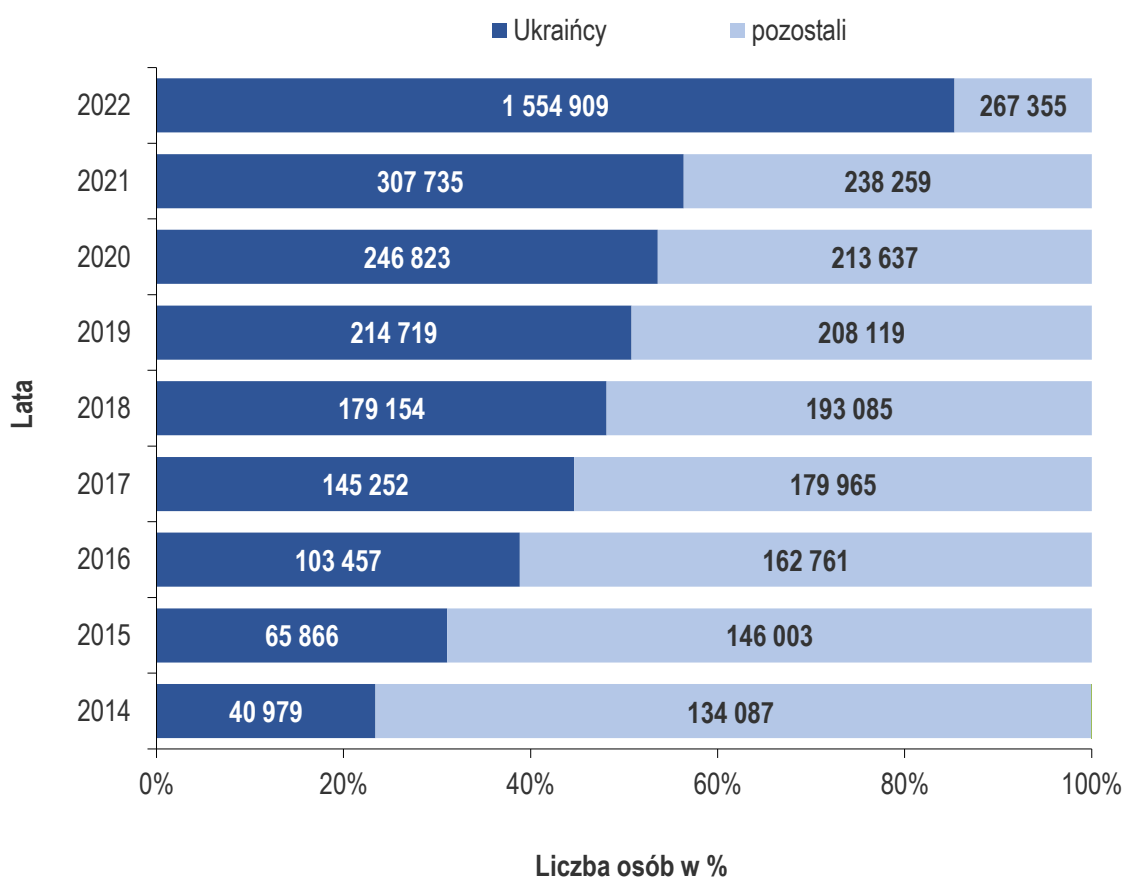
⁹² Urząd do Spraw Cudzoziemców, *Raport na temat obywateli Ukrainy (wg stanu na dzień 1 lipca 2022 r.)*, <https://www.gov.pl/attachment/10af1434-3351-489f-9337-99a2ba253461>, [odczyt: 27.01.2023]

⁹³ Centralna Aplikacja Statystyczna, sprawozdanie *MPiPS / MPiPS / MRiPS-03*, meldunki za lata 2012-2022.

⁹⁴ Centralna Aplikacja Statystyczna, sprawozdanie *MRiPS-03*, meldunek za okres I-XII 2022 roku.

prawach powiatu i w powiatach ziemskich ww. wskaźnik osiągnął taką samą wartość, tj. 0,5. Niewielkie rozróżnienie widoczne było w zależności od rodzaju gminy: w gminach miejsko-wiejskich wskaźnik ten był najwyższy i wyniósł 0,9, w wiejskich 0,7, natomiast w gminach miejskich 0,4. Wśród powiatów charakteryzujących się najwyższą jego wartością w 2022 roku znalazły się: powiat myszkowski (4,1), m. Mysłowice (2,5) oraz powiat tarnogórski (1,9). Z kolei na poziomie gmin najwyższym poziomem analizowanego wskaźnika wyróżniały się następujące jednostki samorządu terytorialnego: Koziegłowy (18,3), Zbrosławice (16,6) oraz Łękawica (11,1)⁹⁵.

Wykres 30. Liczba osób posiadających aktualny dokument pobytowy w Polsce w latach 2014-2022.

Źródło: Urząd do Spraw Cudzoziemców, *Raport na temat obywateli Ukrainy (wg stanu na dzień 1 lipca 2022 r.)*, <https://www.gov.pl/attachment/10af1434-3351-489f-9337-99a2ba253461> [odczyt: 31.01.2023].

⁹⁵ Centralna Aplikacja Statystyczna, sprawozdanie *MRiPS-03*, meldunek za okres I-XII 2022 roku.

Od rozpoczęcia przez Federację Rosyjską inwazji na Ukrainę tj. od dnia 24 lutego 2022 r., sytuacja migracyjna w Polsce została zdominowana przez ogromny napływ uchodźców z Ukrainy. Zasadniczy wpływ na cechy i skalę tej fali miało otwarcie granic Polski z Ukrainą, bliskość geograficzna, a także podobieństwa kulturowe. Oczywiście nie wszystkie osoby wybrały Polskę jako swój kraj docelowy. Pewna część z nich udała się w dalszą podróż do krajów Unii Europejskiej, Wielkiej Brytanii, Stanów Zjednoczonych, Kanady i innych, a kolejna część pozostała na jakiś czas w naszym kraju, by następnie powrócić na Ukrainę.

Wiarygodnym źródłem informacji na temat liczby Ukraińców, którzy pozostali w naszym kraju jest system PESEL. Posiadanie tego numeru identyfikacyjnego było warunkiem koniecznym do uzyskania wielu form pomocy, m.in. jednorazowego świadczenia w wysokości 300 zł na osobę przysługującego na pokrycie kosztów utrzymania uchodźców. Ponadto umożliwiał on otrzymanie świadczenia wychowawczego (500+), świadczenia „Dobry start”, rodzinnego kapitału opiekuńczego oraz świadczeń rodzinnych i świadczeń z zakresu pomocy społecznej. Tak więc zarejestrowanie się w tym systemie z dużym prawdopodobieństwem wskazywało na zamiar pozostania w Polsce na dłuższy czas. W dniu 24.08.2022 r. Cyfryzacja KPRM podała, że od dnia rozpoczęcia agresji Rosji na Ukrainę 1,3 mln obywateli Ukrainy i członków ich rodzin otrzymało numery PESEL w naszym kraju. Połowa z tych osób, to osoby dorosłe⁹⁶.

W latach od 2014 r. do początku 2022 r. liczba obywateli Ukrainy posiadających ważne zezwolenia na pobyt w Polsce wzrosła ośmiokrotnie z 41 tys. do 313 tys. Według Urzędu do Spraw Cudzoziemców od wybuchu wojny do dnia 30 czerwca 2022 roku do Polski z Ukrainy przybyło 4,4 mln osób, z czego 1,2 mln zostało zarejestrowanych na ochronę czasową. Spośród 1 199 760 obywateli Ukrainy, którzy zostali objęci ochroną czasową, 71% (857 754) stanowiły kobiety. Jednocześnie wśród osób pełnoletnich odsetek kobiet wyniósł 89%, natomiast co drugi zarejestrowany obywatel Ukrainy był dzieckiem⁹⁷.

Według stanu na koniec czerwca 2022 roku 209 tys. uciekinierów z Ukrainy pracowało w Polsce legalnie (głównie kobiety na umowach zlecenie). W celu umożliwienia osobom z Ukrainy pracy w zawodach medycznych postanowiono o zatrudnianiu ich w przyspieszonym trybie. Polska zagwarantowała także uchodźcom możliwość powszechnego korzystania z polskiej opieki medycznej, w tym działań profilaktycznych (szczepienia, badania bilansowe dzieci) oraz uczestnictwa dzieci w zajęciach edukacyjnych (200 tys. ukraińskich dzieci w polskich placówkach)⁹⁸.

Urząd do Spraw Cudzoziemców podał, iż na dzień 30 czerwca 2022 roku 35% Ukraińców mieszkało u przyjaciół lub z rodziną, 23% wynajmowało mieszkanie samodzielnie, 12% mieszkało u osób wcześniej im nieznanymi, natomiast 30% korzystało z innych opcji. Ponadto liczba obywateli Ukrainy posiadających ważne zezwolenia na pobyt na terytorium RP w ciągu czerwca 2022 roku wzrosła o blisko 77 tys. i stanowiła wówczas 85% populacji cudzoziemców⁹⁹.

W dalszym ciągu największym wyzwaniem dla organów administracji publicznej jest sprostanie masowemu napływowi cudzoziemców (głównie z Ukrainy) oraz organizacja ich pobytu na terytorium RP. Najważniejszymi elementami wymagającymi dostosowania pod tym kątem są: rynek pracy, edukacja, ochrona zdrowia i mieszkalnictwo¹⁰⁰.

⁹⁶ Serwis Twitter (obecnie Serwis X), Oficjalny profil Cyfryzacja KPRM, <https://twitter.com/CyfryzacjaKPRM/status/1129799501764599809> [odczyt: 20.01.2023].

⁹⁷ Urząd do Spraw Cudzoziemców, *Raport na temat obywateli Ukrainy (wg stanu na dzień 1 lipca 2022 r.)*, <https://www.gov.pl/attachment/10af1434-3351-489f-9337-99a2ba253461>, [odczyt: 30.01.2023].

⁹⁸ Ibidem.

⁹⁹ Ibidem.

¹⁰⁰ Urząd do Spraw Cudzoziemców, *Raport na temat...*, op. cit. [odczyt: 30.01.2023].

Dodatkowych informacji na temat uchodźców z Ukrainy dostarcza badanie przeprowadzone przez Oddziały Okręgowe Narodowego Banku Polskiego w dniach od 13 kwietnia 2022 r. do 12 maja 2022 r. pt.: *Sytuacja życiowa i ekonomiczna uchodźców z Ukrainy w Polsce*, które objęło próbę 3 165 dorosłych uchodźców z Ukrainy, przybyłych do Polski po wybuchu wojny. Badanie zostało przeprowadzone przy użyciu kwestionariuszy w języku ukraińskim, polskim oraz rosyjskim z osobami spotykanymi w urzędach oraz miejscach zbiorowego zakwaterowania w 16 miastach wojewódzkich¹⁰¹.

Dorośli uchodźcy w Polsce to przede wszystkim kobiety - prawie 90% wszystkich ankietowanych osób. Badanie wykazało, że ponad 60% kobiet przyjechało razem z własnymi lub cudzymi dziećmi znajdującymi się pod ich opieką (najczęściej z jednym lub dwoma), 24% kobiet przyjechało samotnie (kobiety poniżej 29. roku życia oraz powyżej 60. roku życia), natomiast 16% z rodzicami, a 14% z małżonkiem. Zazwyczaj spośród najbliższej rodziny ankietowanych na Ukrainie pozostali ich rodzice. Tylko w przypadku 18% w ich kraju ojczystym nie pozostał nikt z najbliższej rodziny.

Wśród badanych dominowały osoby z wyższym wykształceniem – było ich 50%. Wykształcenie średnie posiadało 35% uchodźców, natomiast podstawowe lub zasadniczo zawodowe 15%. Około 5% ankietowanych zadeklarowało, że „dobrze zna język polski”, 49% oceniło, że trochę rozumie ten język (z trudnością, ale potrafi się porozumieć), natomiast 46% nie zna go w ogóle.

Pomimo dużej przedwojennej migracji zarobkowej do Polski 53% ankietowanych uchodźców nie było wcześniej w naszym kraju, ani nie miało wcześniej kontaktu z osobami, które go odwiedziły. Dla 28% osób migracja do Polski nie była nowością, gdyż miały w rodzinie osoby, pracujące w Polsce i uzyskały od nich niezbędne informacje na jej temat. Tylko 14% pracowało wcześniej w naszym kraju i w momencie wybuchu wojny było na Ukrainie, a 12% posiadało znajomych pracujących w Polsce.

Uchodźcy posiadali relatywnie wysokie zainteresowanie aktywnością na polskim rynku pracy. Około 19% z nich już pracowało, kolejne 10% miało obiecane prace, a ok. 50% jej poszukiwało, w tym 30% w pełnym wymiarze czasu pracy, a niecałe 20% na pół etatu ze względu na konieczność opieki nad dziećmi. Zestawienie sytuacji zawodowej na ukraińskim rynku pracy oraz deklaracji aktywności zawodowej w Polsce wykazało z kolei, że najszybciej znaleźli pracę w naszym kraju uchodźcy pracujący wcześniej w branży IT (48%), budownictwie (33%) oraz hotelach i restauracjach (32% pracujących). Zatrudnienie w pozostałych sektorach na Ukrainie nie dawało większych szans na zatrudnienie w Polsce (ok. 20% z nich znalazło pracę w Polsce). Najmniejsze szanse zatrudnienia miały osoby nieaktywne zawodowo na Ukrainie (14%) i te, które przed wyjazdem nieskutecznie poszukiwały pracy (10%).

Najczęstszą formą wsparcia, z której skorzystali uchodźcy z Ukrainy, była pomoc w zakwaterowaniu: 19% ankietowanych zatrzymało się u swoich rodaków w Polsce, 18% u polskich rodzin, a 11% w opłaconych przez państwo lub samorządy miejscach w hotelach, hostelach lub schroniskach. Najbardziej Ukraińcy decydowali się na pobyt w specjalnie zaadaptowanych na te potrzeby miejscach zbiorowego zakwaterowania (stadionach, halach) oraz w innych niewymienionych w ankiecie miejscach zakwaterowania (odpowiednio 9% i 10%).

Ewenementem jeśli chodzi o kryzysy uchodźcze jest także fakt, że 33% uchodźców nie potrzebowała pomocy w zakwaterowaniu, gdyż sama płaciła za wynajem. Do działań pomocowych, które ułatwiłyby im dalszy pobyt w Polsce, uchodźcy zaliczyli przede wszystkim organizację kursów

¹⁰¹ Narodowy Bank Polski, Departament Statystyki, *Sytuacja życiowa i ekonomiczna uchodźców z Ukrainy w Polsce. Raport z badania ankietowego zrealizowanego przez OO NBP*, Warszawa, 2022 r., <https://www.nbp.pl/publikacje/migracyjne/sytuacja-uchodzcow-z-Ukrainy-w-Polsce.pdf>, [odczyt: 20.01.2023].

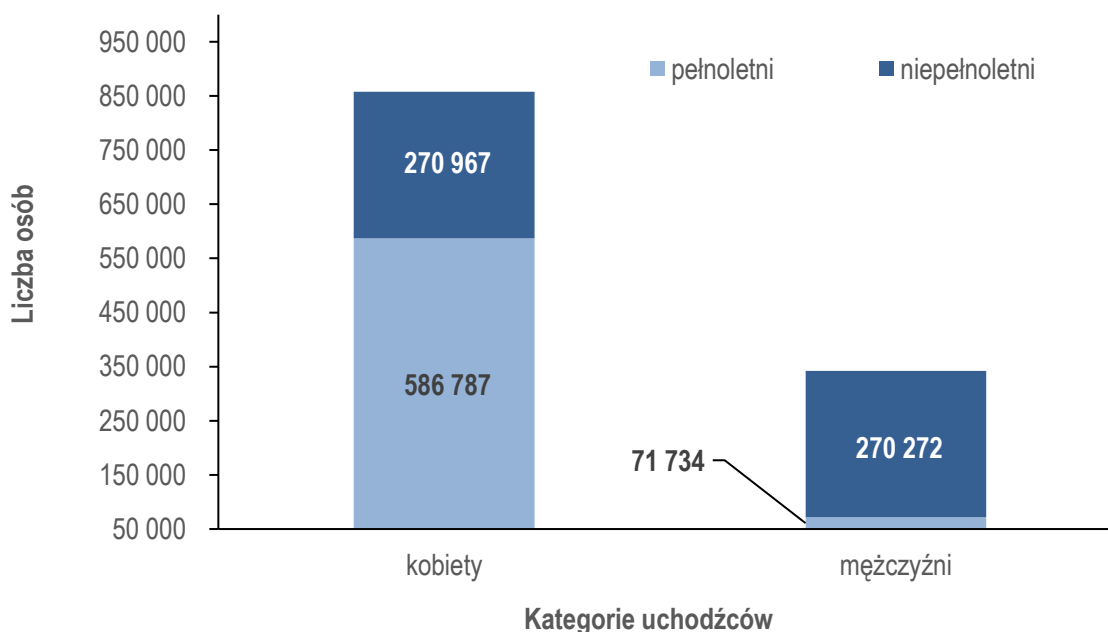
języka polskiego (48%), pomoc w szybkim znalezieniu pracy (44%) oraz pomoc w dostępie do systemu ochrony zdrowia (40%).

31% uchodźców przebywających w Polsce wspierało swoich rodaków pozostających na Ukrainie. Spośród nich 19% przekazało pomoc w postaci pieniężnej lub rzeczowej swojej rodzinie na Ukrainie, 7% udzieliło wsparcia instytucjom charytatywnym działającym na Ukrainie, a 5% zarówno rodzinie jak i organizacjom charytatywnym. Było to szczególnie częste wśród uchodźców posiadających pracę (44%).

Aż dwie trzecie ankietowanych - 65% zakładało, że ich pobyt w Polsce nie będzie trwał dłużej niż rok, przy czym 59% planowało powrót na Ukrainę, a 6% chciało wyjechać z Polski dalej na Zachód. Osób zdecydowanych pozostać w Polsce na stałe było 16%. Kolejne 20% rozważało dłuższy pobyt w Polsce, ale nie planowało zostać tu na stałe.

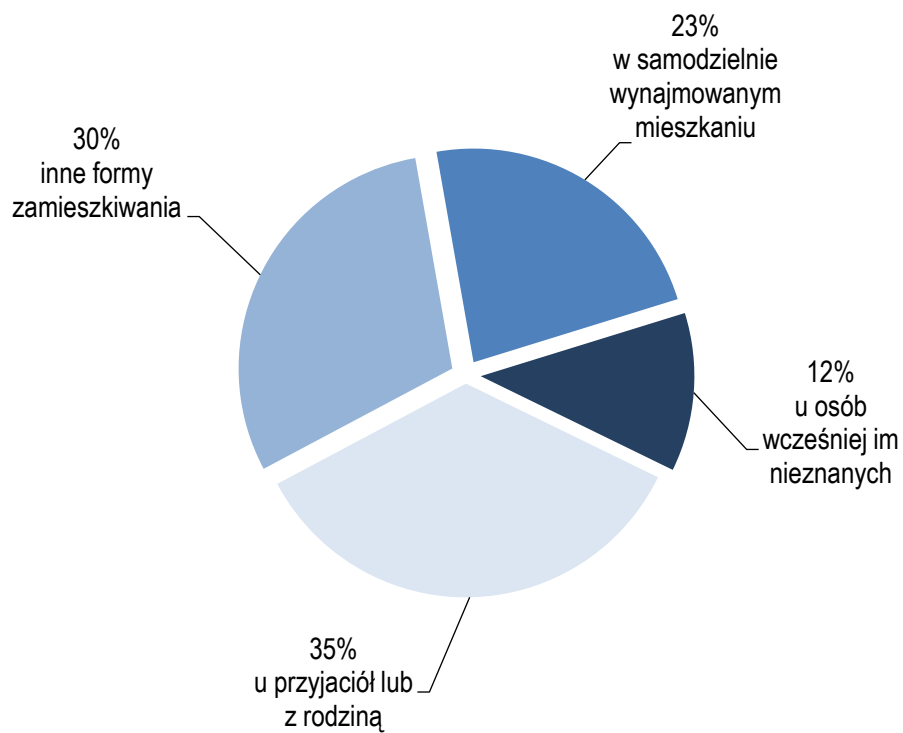
Jeśli chodzi o podstawowe cechy demograficzne, takie jak płeć, wiek i wykształcenie, wyniki powyższego badania wykazały, że mężczyźni (będący zdecydowaną mniejszością osób uciekających z Ukrainy), znacznie częściej niż kobiety, myśleli o pozostaniu w Polsce na stałe (23% wobec 15%), a także znacznie częściej rozważali wyjazd w krótkiej perspektywie czasu do innego kraju. Po drugie, zdecydowanie bardziej na pozostanie w Polsce nastawieni byli ludzie młodzi do 29. roku życia – 22% ankietowanych, natomiast im starsi respondenci, tym częściej prezentowali silniejszą chęć powrotu do domu. Również osoby z wykształceniem wyższym (62%) były zainteresowane stosunkowo szybkim powrotem na Ukrainę. Prawdopodobnie wiązało się to z napotkanymi trudnościami w znalezieniu satysfakcjonującej pracy w zawodzie z wynagrodzeniem pozwalającym na standard życia zbliżony do tego, jaki miały w swoim kraju. Badania wykazały także, że czynnikiem, który najsilniej mógłby wpłynąć na podjęcie decyzji o powrocie do swojej ojczyzny, było zakończenie wojny: 70% respondentów zadeklarowało, że wówczas w przeciągu 3 miesięcy wróciłaby na Ukrainę.

Wykres 31. Uchodźcy z Ukrainy objęci ochroną czasową w Polsce - stan na 30.06.2022 roku.

Źródło: Urząd do Spraw Cudzoziemców, *Raport na temat obywateli Ukrainy* (wg stanu na dzień 1 lipca 2022 r.), <https://www.gov.pl/attachment/10af1434-3351-489f-9337-99a2ba253461>, [odczyt: 31.01.2023].

Wykres 32. Formy zamieszkiwania uchodźców z Ukrainy w Polsce - stan na 30.06.2022 roku.

Źródło: Urząd Do Spraw Cudzoziemców, *Raport na temat obywateli Ukrainy (wg stanu na dzień 1 lipca 2022 r.)*, <https://www.bing.com/search?q=RAPORT+NA+TEMAT+OBYWATELI+UKRAINY&qs=ds&form=QBRE>, [odczyt: 31.01.2023].

2.9. Inne rodzaje problemów społecznych

Do innych niż wymienione w poprzednich podrozdziałach problemów społecznych można zaliczyć m.in. uzależnienia, przemoc domową, sieroctwo czy też handel ludźmi. Problemem społecznym może być też wykluczenie społeczne spowodowane czynnikami o charakterze horyzontalnym, np. ograniczonym dostępem do Internetu / informacji (wykluczenie cyfrowe / informacyjne), źródeł energii (wykluczenie energetyczne) czy też ograniczonymi możliwościami w zakresie przemieszczania się (wykluczenie komunikacyjne).

W województwie śląskim istotnym problemem społecznym są uzależnienia. Podstawowa definicja uzależnienia określa zespół uzależnienia jako objawy behawioralne, poznawcze i fizjologiczne, które rozwijają się dopiero po wielokrotnym użyciu danej substancji. Zgodnie z ICD-10 uzależnienie oznacza silną potrzebę przyjęcia środka, utratę kontroli panowania nad tą potrzebą i brak zdolności do zaniechania przyjęcia środka pomimo posiadania wiedzy dotyczącej negatywnych konsekwencji jej używania. Uzależnienie jednak, nie musi wiązać się jedynie z używaniem substancji. Może również dotyczyć zachowań behawioralnych. W tym ujęciu klasyfikacja rozpatruje podział uzależnień pod kątem:

- F10-F19: zaburzeń psychicznych i zachowań spowodowanych używaniem środków psychoaktywnych;
- F50-F59: zespołów behawioralnych związanych z zaburzeniami fizjologicznymi i czynnikami fizycznymi;
- F63: zaburzeń nawyków i popędów;
- F52: dysfunkcjami seksualnymi niespowodowanymi zaburzeniem organicznym ani chorobą somatyczną¹⁰².

Skutki uzależnień są bardzo poważne. Przede wszystkim mają negatywny wpływ na zdrowie publiczne i wielokrotnie przyczyniają się do rozpadu relacji rodzinnych i społecznych oraz do popełniania przestępstw. Ich konsekwencją może być także zaniechanie dalszej edukacji przez młodych ludzi, co zmniejsza ich szanse na zatrudnienie, natomiast w przypadku osób pracujących prowadzi do utraty pracy. W związku z powyższym, osoby uzależnione są bardziej podatne na doświadczanie ubóstwa i wykluczenia społecznego, co implikuje konieczność udzielenia im wsparcia przez system pomocy społecznej.

Najczęstszymi rodzajami uzależnień, na skutek których udzielane jest wsparcie ze strony systemu pomocy społecznej, są alkoholizm oraz narkomania. W województwie śląskim w 2022 r. pomocą społeczną z powodu alkoholizmu objęto 4 733 rodziny liczące łącznie 6 861 osób¹⁰³. Wówczas alkoholizm był siódmą co do częstości przyczyną udzielania pomocy społecznej. Zaledwie 4,8% ogółu osób w rodzinach korzystających z pomocy społecznej stanowili członkowie rodzin objętych wsparciem z tego powodu (w Polsce – 4,5%). Wskaźnik liczby osób w rodzinach objętych pomocą społeczną z powodu alkoholizmu w przeliczeniu na 10 tys. mieszkańców wyniósł 15,8 i był niższy niż średnia dla kraju (21,0). Generalnie w latach 2012-2022 w analizowanej dziedzinie mieliśmy do czynienia z trendem spadkowym. Ponadto należy zauważyć, że przez cały ten okres wskaźnik objętych pomocą społeczną z powodu alkoholizmu na 10 tys. mieszkańców był w województwie śląskim znacznie niższy niż w kraju.

Natomiast pomocą społeczną z powodu narkomanii objęto 363 rodziny liczące łącznie 551 osób¹⁰⁴. Narkomania była jedną z rzadszych przyczyn udzielania pomocy społecznej. Zarówno

¹⁰² MindHealth Centrum Zdrowia Psychicznego, *Uzależnienia*, <https://mindhealth.pl/co-leczymy/uzaleznienia> [odczyt: 26.02.2024 r.].

¹⁰³ Centralna Aplikacja Statystyczna, sprawozdanie MRiPS-03 za okres I-XII 2022 r.

¹⁰⁴ Centralna Aplikacja Statystyczna, sprawozdanie MRiPS-03 za okres I-XII 2022 r.

w województwie śląskim jak i w całej Polsce zaledwie 0,4% ogółu osób w rodzinach korzystających z pomocy społecznej stanowili członkowie rodzin objętych wsparciem z tego powodu. Wskaźnik liczby osób w rodzinach objętych pomocą społeczną z powodu narkomanii w przeliczeniu na 10 tys. mieszkańców wyniósł 1,3 i był niższy niż średnia dla kraju (1,7). W latach 2012-2015 analizowany wskaźnik w województwie śląskim wzrastał, natomiast od 2016 charakteryzował się tendencją malejącą – najniższą wartość osiągnął w 2020 r., która wynosiła 1,2. Ponadto należy zauważyć, że praktycznie przez cały ten okres wskaźnik objętych pomocą społeczną z powodu narkomanii na 10 tys. mieszkańców był w województwie śląskim nieznacznie niższy niż w kraju (za wyjątkiem 2014 r. kiedy to w śląskim osiągnął wartość 1,8, a w kraju 1,7).

Kolejnym ważnym problemem społecznym jest przemoc domowa definiowana w ustawie z dnia 29 lipca 2005 r. o przeciwdziałaniu przemocy domowej jako zjawisko jednorazowe albo powtarzające się umyślne działanie lub zaniechanie, wykorzystujące przewagę fizyczną, psychiczną lub ekonomiczną, naruszające prawa lub dobra osobiste osoby doznającej przemocy domowej, w szczególności narażające tę osobę na niebezpieczeństwo utraty życia, zdrowia, czy mienia, naruszające jej godność, nietykalność cielesną, wolność, w tym seksualną, powodujące szkody na jej zdrowiu fizycznym lub psychicznym, wywołujące u niej cierpienia i krzywdę, ograniczające lub pozbawiające ją dostępu do środków finansowych lub możliwości podjęcia pracy lub uzyskania samodzielności finansowej, istotnie naruszające jej prywatność lub wzbudzające u niej poczucie zagrożenia, poniżenia lub udręczenia, w tym podejmowanie za pomocą środków komunikacji elektronicznej¹⁰⁵. Pomimo szerokich działań podejmowanych przez różne instytucje i organizacje, problem ten nadal pozostaje istotnym wyzwaniem społecznym, wymagającym kompleksowej reakcji na poziomie społecznym, instytucjonalnym i indywidualnym.

W 2022 r. w województwie śląskim pomocą społeczną z powodu przemocy w rodzinie / domowej objęto 918 rodzin. Liczyły one ogółem 3 084 osoby¹⁰⁶. Wówczas przemoc w rodzinie / domowa była dziewiątą co do częstości przyczyną udzielania pomocy społecznej. Członkowie rodzin objętych wsparciem z tego powodu stanowili 2,1% ogółu osób w rodzinach korzystających z pomocy społecznej (w Polsce – 1,8). Wskaźnik liczby osób w rodzinach objętych pomocą społeczną z powodu przemocy w rodzinie / domowej w przeliczeniu na 10 tys. mieszkańców wyniósł 7,1 i był niższy niż średnia dla kraju (8,6). W latach 2012-2014 analizowany wskaźnik w województwie śląskim wzrastał, natomiast od 2015 charakteryzował się tendencją malejącą – najniższą wartość osiągnął w 2022 r. Przez ostatnie 10 lat wskaźnik objętych pomocą społeczną z ww. powodu w przeliczeniu na 10 tys. mieszkańców był w województwie śląskim niższy niż w kraju.

Innym istotnym wyzwaniem społecznym jest sieroctwo. Problematyka związana z tą kwestią charakteryzuje się rozbudowanym zakresem znaczeniowym. Zatem, wśród rodzajów sieroctwa w szczególności możemy wyróżnić:

- sieroctwo naturalne (autentyczne, rzeczywiste), spowodowane brakiem biologicznych rodziców na skutek ich śmierci, mające charakter trwały, gdyż niemożliwe jest przywrócenie dziecku nieżyjących rodziców (T. E. Olearczyk)¹⁰⁷;
- sieroctwo społeczne, definiowane jako szczególny psychologiczny i społeczny stan, którego doświadcza dziecko, charakteryzujący się pozbawieniem go opieki rodziców i przejściem tej

¹⁰⁵ Ustawa z dnia 29 lipca 2005 r. o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie (t.j.: Dz.U. z 2021 roku, poz. 1249 ze zm.), art. 2, ust. 1.

¹⁰⁶ Centralna Aplikacja Statystyczna, sprawozdanie MRiPS-03 za okres I-XII 2022 r.

¹⁰⁷ J. Matejek, *Kompensacja sieroctwa społecznego w działalności Rodzinnych Domów Dziecka – wybrane aspekty metodyczne*, „LABOR et EDUCATIO”, nr 2/2014, s. 93.

opieki przez inne osoby lub instytucje, przy jednoczesnym niedostatecznym kontakcie z rodzicami lub całkowitym brakiem kontaktu z nimi (S. Badora)¹⁰⁸.

W województwie śląskim w 2022 r. pomocą społeczną z powodu sieroctwa objęto 34 rodziny liczące łącznie 71 osób¹⁰⁹. Wówczas sieroctwo było jedną z najradszych przyczyn udzielania pomocy społecznej. Zaledwie 0,05% ogółu osób w rodzinach korzystających z pomocy społecznej stanowili członkowie rodzin objętych wsparciem z tego powodu (w Polsce – 0,07%). Wskaźnik liczby osób w rodzinach objętych pomocą społeczną z powodu sieroctwa w przeliczeniu na 10 tys. mieszkańców wyniósł 0,16 i był wyższy niż średnia dla kraju (0,03). Generalnie w latach 2012-2022 w analizowanej dziedzinie mieliśmy do czynienia z trendem spadkowym. Ponadto należy zauważyć, że przez cały ten okres wskaźnik objętych pomocą społeczną z powodu sieroctwa na 10 tys. mieszkańców był w województwie śląskim nieznacznie wyższy niż w kraju.

Do problemów społecznych można zaliczyć również handel ludźmi. W myśl *Protokołu o zapobieganiu, zwalczaniu oraz karaniu za handel ludźmi, w szczególności kobietami i dziećmi, uzupełniającego Konwencję Narodów Zjednoczonych przeciwko międzynarodowej przestępczości zorganizowanej* handel ludźmi oznacza werbowanie, transport, przekazywanie, przechowywanie lub przyjmowanie osób z zastosowaniem gróźb lub użyciem siły lub też z wykorzystaniem innej formy przymusu, uprowadzenia, oszustwa, wprowadzenia w błąd, nadużycia władzy lub wykorzystania słabości, wręczenia lub przyjęcia płatności lub korzyści dla uzyskania zgody osoby mającej kontrolę nad inną osobą w celu wykorzystania. Wykorzystanie obejmuje, jako minimum, wykorzystanie prostytutki innych osób lub inne formy wykorzystania seksualnego, pracę lub usługi o charakterze przymusowym, niewolnictwo lub praktyki podobne do niewolnictwa, zniewolenie albo usunięcie organów¹¹⁰.

W województwie śląskim w 2022 r. pomocą społeczną z powodu potrzeby ochrony ofiar handlu ludźmi objęto 21 rodzin liczących łącznie 71 osób¹¹¹. Potrzeba ochrony ofiar handlu ludźmi była jedną z najradszych przyczyn udzielania pomocy społecznej. Zaledwie 0,05% ogółu osób w rodzinach korzystających z pomocy społecznej stanowili członkowie rodzin objętych wsparciem z tego powodu (w Polsce – 0,02). Wskaźnik liczby osób w rodzinach objętych pomocą społeczną z powodu potrzeby ochrony ofiar handlu ludźmi w przeliczeniu na 10 tys. mieszkańców wyniósł 0,16 i był wyższy niż średnia dla kraju (0,10). W latach 2012-2022 można zauważyć trend rosnący tego wskaźnika. Ponadto należy zauważyć, że od 2019 roku wskaźnik objętych pomocą społeczną z powodu potrzeby ochrony ofiar handlu ludźmi na 10 tys. mieszkańców był w województwie śląskim nieznacznie wyższy niż w kraju.

Ważnym źródłem informacji nt. wykluczenia komunikacyjnego jest opracowanie *Analiza dostępności komunikacyjnej na terenie województwa śląskiego*. Według niego największą dostępnością komunikacyjną cechuje się centralna część województwa śląskiego, w szczególności dotyczy to znajdujących się tym terenie powiatów: Katowic, Chorzowa, będzińskiego, Świętochłowic, Sosnowca, Zabrze czy Gliwic. Obszary o zdecydowanie najniższej dostępności położone są przede wszystkim w północnej części województwa (gminy wiejskie z powiatu częstochowskiego, kłobuckiego, ale także zawierciańskiego i myszkowskiego) oraz południowa część subregionu południowego (gminy wiejskie, przede wszystkim z powiatu żywieckiego)¹¹².

¹⁰⁸ J. Matejek, *Kompensacja sieroctwa społecznego...*, op. cit.

¹⁰⁹ Centralna Aplikacja Statystyczna, sprawozdanie *MRiPS-03* za okres I-XII 2022 r.

¹¹⁰ Protokół o zapobieganiu, zwalczaniu oraz karaniu za handel ludźmi, w szczególności kobietami i dziećmi, uzupełniającego Konwencję Narodów Zjednoczonych przeciwko międzynarodowej przestępczości zorganizowanej (Dz.U. 2005 nr 18 poz. 160), art. 3a.

¹¹¹ Centralna Aplikacja Statystyczna, sprawozdanie *MRiPS-03* za okres I-XII 2022 r.

¹¹² Departament Europejskiego Funduszu Społecznego, *Analiza dostępności komunikacyjnej na terenie województwa śląskiego*, Katowice, maj 2023 r.

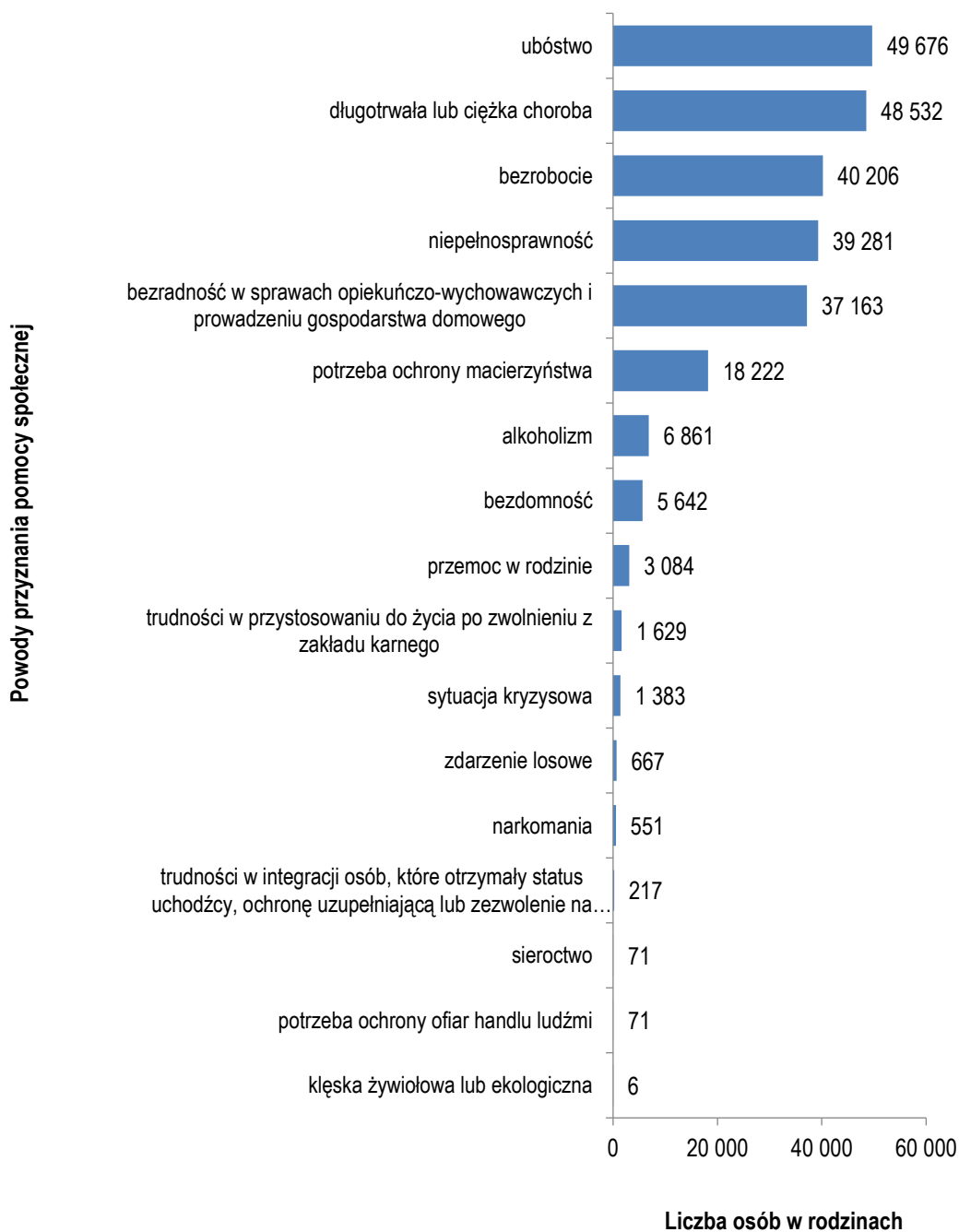
Mimo, że tzw. białych plam w województwie śląskim nie ma dużo i dotyczą one przede wszystkim gmin wiejskich z obszarów granicznych województwa, to jednak standard dostępności transportu zbiorowego jest dość niski. Niższa dostępność komunikacyjna nie wynika bowiem wyłącznie z braku połączeń komunikacją zbiorową na danym terenie i zaspokojenia potrzeb mieszkańców w tym zakresie, ale jest ściśle związana z niską prędkością środków transportu zbiorowego, częstotliwością kursowania poszczególnych linii autobusowych / kolejowych oraz odległości jaką pasażer musi pokonać, aby dostać się do stacji / przystanku, co negatywnie wpływa na całkowity czas podróży¹¹³.

Problem z dostępnością komunikacyjną dotyka więc nie tylko mieszkańców gmin wiejskich i miejsko-wiejskich, ale dotyczy on również gmin miejskich, w tym częściowo nawet miast na prawach powiatu. Myśląc o dostępności komunikacyjnej mieszkańców, nie powinno się bowiem kierować jedynie ich miejscem zameldowania czy zamieszkania w danej gminie uznanej za bardziej dostępną komunikacyjnie, ale należy wziąć pod uwagę również silne zróżnicowanie w dostępie do usług transportowych na terenie danych gmin. Obszary centrów dużych miast, tereny w okolicach centrów przesiadkowych czy stacji kolejowych, zawsze będą lepiej skomunikowane, niż ich peryferia, na które w ciągu dnia dojeżdża kilka, czy kilkanaście autobusów / pociągów na dobę i to najczęściej w tzw. dni nauki szkolnej¹¹⁴.

¹¹³ Departament Europejskiego Funduszu Społecznego, *Analiza dostępności komunikacyjnej na terenie województwa śląskiego*, Katowice, maj 2023 r.

¹¹⁴ Ibidem.

Wykres 33. Osoby w rodzinach objętych pomocą społeczną wg powodów udzielenia pomocy w województwie śląskim w 2022 roku.

Uwaga. Dana rodzina i jej członkowie mogli być objęci pomocą społeczną więcej niż z jednego powodu.
 Źródło: Centralna Aplikacja Statystyczna, sprawozdanie *MRiPS-03*, meldunek za okres I-XII 2022 roku.

Tabela 3. Osoby w rodzinach objętych pomocą społeczną wg powodów udzielenia pomocy - województwo śląskie, lata 2020-2022.

		Lata			Zmiana w latach 2021-2022	
		2020	2021	2022	n	%
Ogółem		163 273	153 101	143 756	-9 345	-6,1
W tym wg powodów:	ubóstwo	61 279	55 440	49 676	-5 764	-10,4
	sieroctwo	57	77	71	-6	-7,8
	bezdomność	5 746	5 684	5 642	-42	-0,7
	potrzeba ochrony macierzyństwa	24 973	20 962	18 222	-2 740	-13,1
	bezrobocie	50 309	47 655	40 206	-7 449	-15,6
	niepełnosprawność	44 666	42 111	39 281	-2 830	-6,7
	długotrwała lub ciężka choroba	52 947	51 817	48 532	-3 285	-6,3
	bezradność w sprawach opiekuńczo-wychowawczych i prowadzeniu gospodarstwa domowego	47 077	39 655	37 163	-2 492	-6,3
	przemoc w rodzinie	3 428	3 406	3 084	-322	-9,5
	potrzeba ochrony ofiar handlu ludźmi	166	140	71	-69	-49,3
	alkoholizm	7 755	7 339	6 861	-478	-6,5
	narkomania	525	594	551	-43	-7,2
	trudności w przystosowaniu do życia po opuszczeniu zakładu karnego	1 814	1 822	1 629	-193	-10,6
	trudności w integracji osób, które otrzymały status uchodźcy, ochronę uzupełniającą lub zezwolenie na pobyt czasowy	12	51	217	166	325,5
	zdarzenie losowe	822	826	667	-159	-19,2
sytuacja kryzysowa	2 254	2 075	1 383	-692	-33,3	
klęska żywiołowa lub ekologiczna	167	1401	6	-1 395	-99,6	

Uwaga: Dana rodzina i jej członkowie mogli być objęci pomocą z więcej niż jednego powodu.

Źródło: Centralna Aplikacja Statystyczna, sprawozdania MRiPS-03 za lata 2020-2022.

Tabela 4. Rodziny objęte pomocą społeczną wg powodów udzielenia pomocy - województwo śląskie, 2022 r.

Obszar	Liczba rodzin objętych pomocą	Osoby w rodzinach objętych pomocą			
		liczba osób	odsetek objętych pomocą społeczną	odsetek mieszkańców	
Ogółem	76 601	143 756	100,0	3,29	
W tym wg powodów:	ubóstwo	27 965	49 676	34,6	1,14
	sieroctwo	34	71	0,0	0,00
	bezdomność	5 290	5 642	3,9	0,13
	potrzeba ochrony macierzyństwa	3 853	18 222	12,7	0,42
	bezrobocie	18 048	40 206	28,0	0,92
	niepełnosprawność	25 360	39 281	27,3	0,90
	długotrwała lub ciężka choroba	32 203	48 532	33,8	1,11
	bezzadność w sprawach opiekuńczo-wychowawczych i prowadzenia gospodarstwa domowego	12 117	37 163	25,9	0,85
	przemoc w rodzinie	918	3 084	2,1	0,07
	potrzeba ochrony ofiar handlu ludźmi	21	71	0,0	0,00
	alkoholizm	4 733	6 861	4,8	0,16
	narkomania	363	551	0,4	0,01
	trudności w przystosowaniu do życia po opuszczeniu zakładu karnego	1 098	1 629	1,1	0,04
	trudności w integracji osób, które otrzymały status uchodźcy lub ochronę uzupełniającą	87	217	0,2	0,00
	zdarzenie losowe	287	667	0,5	0,02
	sytuacja kryzysowa	616	1 383	1,0	0,03
kłęska żywiołowa lub ekologiczna	5	6	0,0	0,00	

Uwaga: Dana rodzina i jej członkowie mogli być objęci pomocą z więcej niż jednego powodu.

Źródło: Centralna Aplikacja Statystyczna, sprawozdanie *MRiPS-03* za okres I-XII 2022 r.

Tabela 5. Liczba osób w rodzinach objętych pomocą społeczną na 1000 / 10 tys. mieszkańców - województwo śląskie i Polska, 2022 r.

Wyszczególnienie		Na 1000 mieszkańców	
		Śląskie	Polska
Ogółem		32,9	46,9
W tym wg powodów:	ubóstwo	11,4	17,3
	sieroctwo	0,0	0,0
	bezdomność	1,3	1,0
	potrzeba ochrony macierzyństwa	4,2	7,8
	bezrobocie	9,2	14,0
	niepełnosprawność	9,0	11,8
	długotrwała lub ciężka choroba	11,1	15,0
	bezradność w sprawach opiekuńczo-wychowawczych i prowadzeniu gospodarstwa domowego	8,5	8,5
	przemoc w rodzinie	0,7	0,9
	potrzeba ochrony ofiar handlu ludźmi*	0,2	0,1
	alkoholizm	1,6	2,1
	narkomania*	1,3	1,6
	trudności w przystosowaniu do życia po opuszczeniu zakładu karnego*	3,7	3,9
	trudności w integracji osób, które otrzymały status uchodźcy lub ochronę uzupełniającą*	0,5	1,4
	zdarzenie losowe*	1,5	3,6
	sytuacja kryzysowa*	3,2	4,6
kłęska żywiołowa lub ekologiczna*	0,0	1,0	

* W przeliczeniu na 10 tys. mieszkańców.

Źródło: 1) Centralna Aplikacja Statystyczna, sprawozdanie *MRiPS-03* za okres I-XII 2022 r., 2) Główny Urząd Statystyczny, *Bank Danych Lokalnych*, <https://bdl.stat.gov.pl/BDL/start>.

3. Streszczenie

Ubóstwo

Ubóstwo może być określane zarówno w sposób subiektywny, jak i obiektywny. W podejściu obiektywnym gospodarstwa domowe lub osoby uznaje się za ubogie, jeżeli poziom ich wydatków jest niższy od przyjętej granicy ubóstwa. Przy dokonywaniu pomiaru ubóstwa w sposób obiektywny wykorzystywane są granice absolutne lub względne (relatywne).

W przypadku granic absolutnych za ubogie uznawane są te gospodarstwa domowe lub osoby, które nie są w stanie zaspokoić potrzeb uznanych w danych warunkach za podstawowe. Nie ma przy tym znaczenia na jakim poziomie żyją oraz jak liczne są bardziej zamożne warstwy społeczeństwa. Przykładami granic absolutnych są minimum egzystencji oraz ustawowa granica ubóstwa.

W podejściu względnym ubóstwo określa się jako formę nierówności, nadmiernego dystansu między poziomem życia poszczególnych warstw społeczeństwa. Za ubogie uznaje się te osoby lub rodziny, których poziom życia jest znacznie niższy niż pozostałych grup ludności. GUS stosuje granicę relatywną definiowaną jako 50% średnich wydatków ogółu gospodarstw domowych.

Minimum egzystencji (ubóstwo skrajne, minimum biologiczne) stanowi model zaspakajania potrzeb bytowo-konsumpcyjnych na bardzo niskim poziomie. Określa ono praktycznie najniższy standard życia, poniżej którego występuje biologiczne zagrożenie życia oraz rozwoju psychofizycznego człowieka. Minimum egzystencji uznawane jest za dolną granicę obszaru ubóstwa.

Ustawowa granica ubóstwa jest definiowana jako kwota, która zgodnie z obowiązującą ustawą o pomocy społecznej uprawnia do ubiegania się o przyznanie świadczenia pieniężnego z systemu pomocy społecznej.

Zgodnie z danymi GUS w 2022 r. w Polsce udział osób w gospodarstwach domowych znajdujących się poniżej minimum egzystencji wyniósł 4,7%. Wskaźnik zagrożenia ubóstwem relatywnym kształtował się na poziomie 11,8%. Poniżej ustawowej granicy ubóstwa żyło 7,1% osób w gospodarstwach domowych.

Zasięg ubóstwa jest wyraźnie zróżnicowany w zależności od przeważającego źródła dochodu gospodarstwa domowego. W najmniej korzystnej sytuacji są członkowie gospodarstw, w których podstawowy dochód stanowią tzw. „inne niezarobkowe źródła utrzymania” (najczęściej zasiłki dla bezrobotnych i świadczenia z pomocy społecznej). Kolejną grupą najbardziej narażoną na ubóstwo skrajne są członkowie gospodarstw domowych rolników. Najmniej zagrożone ubóstwem skrajnym były gospodarstwa osób pracujących na własny rachunek oraz emerytów i pracowników.

Z ubóstwem koreluje również poziom wykształcenia – im niższy, tym ryzyko życia poniżej minimum egzystencji większe. Obecność w rodzinie osób niepełnosprawnych to kolejny czynnik zwiększający ryzyko popadnięcia w ubóstwo. W najtrudniejszym położeniu znajdowały się gospodarstwa domowe z przynajmniej 1 dzieckiem do lat 16 posiadającym orzeczenie o niepełnosprawności.

Prawdopodobieństwo życia w biedzie rośnie wraz z pojawieniem się kolejnych dzieci w rodzinie. Już w gospodarstwach posiadających 3 dzieci stopa ubóstwa przewyższa średnią. Istnieje zatem związek pomiędzy zagrożeniem ubóstwem a wiekiem. Częściej występuje ono wśród dzieci i młodzieży niż dorosłych. Mimo, iż w Polsce ubóstwo częściej dotyczy ludzi młodych, to należy

pamiętać o trudnej sytuacji części osób starszych, których dotyczą związane z wiekiem choroby wymagające leczenia pochłaniającego znaczną część dochodów.

Ogólnie rzecz biorąc zagrożenie wszystkimi rodzajami ubóstwa jest znacznie wyższe na wsi niż w miastach, choć zasada ta wydaje się nie dotyczyć województwa śląskiego. Trzeba przy tym pamiętać, iż w miastach, także tych największych i najbardziej rozwiniętych, znajdują się dzielnice biedy, zdegradowane obszary oraz miejsca, które pilnie wymagają zintegrowanych działań rewitalizacyjnych.

Szczególnie trudna sytuacja występuje w gospodarstwach domowych, w których nakładają się na siebie ww. czynniki ryzyka, np. w gospodarstwach domowych posiadających w swoim składzie dzieci z niepełnosprawnościami. Ponadto do zwiększenia ryzyka wystąpienia ubóstwa przyczynia się wykluczenie cyfrowe.

Mimo, że rok 2020 przyniósł wzrost zasięgu ubóstwa skrajnego, co było związane m. in. z ograniczeniem działalności wielu branż gospodarki ze względu na pandemię COVID-19, generalnie pandemia nie przełożyła się na wzrost ubóstwa jako trendu. Po nieznacznym wzroście poziomu ubóstwa, z jakim mieliśmy do czynienia w 2020 roku, w 2021 r. zanotowano ponowny spadek odsetka osób w gospodarstwach domowych żyjących poniżej granicy minimum egzystencji oraz ustawowej granicy ubóstwa. Natomiast w 2022 r. odsetek osób w gospodarstwach domowych żyjących poniżej granicy minimum egzystencji utrzymał się na takim samym poziomie jak w 2021 r., a poniżej granicy relatywnej i ustawowej zmniejszył się.

W przeciwieństwie do poziomu kraju na niższych poziomach podziału terytorialnego istnieje niewiele danych pozwalających na mierzenie poziomu ubóstwa. Do informacji dotyczących ubóstwa, podawanych z dokładnością do poziomu gminy, należy publikowana przez GUS *liczba osób w gospodarstwach domowych korzystających ze środowiskowej pomocy społecznej, znajdujących się poniżej kryterium dochodowego*. Wyżej wymieniona zmienna, odniesiona do liczby ludności, została na potrzeby niniejszego opracowania nazwana *wskaźnikiem UKPS*.

W 2022 r. wartość wskaźnika UKPS wyniosła w województwie śląskim 1,6% (w Polsce 2,2%). W tym czasie województwo śląskie wraz z małopolskim należały do regionów o najniższym wskaźniku UKPS wśród innych województw. W województwie śląskim od roku 2013 mamy do czynienia ze stałą tendencją spadkową analizowanego wskaźnika. Jednocześnie występuje silne zróżnicowanie przestrzenne jego poziomu. W miastach na prawach powiatu był wyższy niż w powiatach ziemskich, w gminach miejskich był nieco wyższy niż w wiejskich i miejsko-wiejskich.

Starzenie się ludności

W Polsce, podobnie jak w innych krajach Europy, obserwuje się wyraźny trend starzenia się ludności. Tendencja ta nie ominęła również województwa śląskiego. W 2022 roku odsetek osób w wieku poprodukcyjnym (60+/65+ lat) osiągnął w nim 24,4% (w Polsce 22,9%). Śląskie znalazło się wśród 3 „najstarszych” województw – za świętokrzyskim i łódzkim. W tym czasie w miastach na prawach powiatu analizowany wskaźnik był wyższy niż w powiatach ziemskich. W przypadku gmin najwyższym jego poziomem charakteryzowały się gminy miejskie, mniejszym gminy miejsko-wiejskie, a najmniejszym gminy wiejskie.

W ciągu ostatnich lat na terenie województwa nastąpił znaczny wzrost zarówno liczby osób w wieku poprodukcyjnym, jak i udziału tej kategorii ludności. W latach 2012-2022 liczba ta wzrosła o 22,7%, a udział zwiększył się o 5,7 punktów procentowych. Prognoza ludności do 2060 roku

przewiduje zwiększenie udziału osób należących do kategorii wiekowych 60+/65+ do 37,3%, co oznacza wzrost o 12,9 punktu proc. w odniesieniu do roku 2022.

Opisana powyżej tendencja będzie skutkować w przyszłości wzrostem wskaźnika obciążenia demograficznego. Jego wartość, która w 2022 roku wyniosła w województwie śląskim 71,8 (w Polsce 70,4), zgodnie z obliczeniami w 2040 roku ma wynieść 80,6 (w Polsce 77,4), zaś w 2060 roku szacuje się, że osiągnie 108,3 (w Polsce 104,8). Skutkiem tego mogą być m.in. poważne problemy z zapewnieniem właściwej opieki rosnącej zbiorowości osób w podeszłym wieku.

Niepełnosprawność i niesamodzielność

Niepełnosprawność staje się współcześnie jedną z kluczowych kwestii społecznych. Wynika to z faktu, że jako społeczeństwo żyjemy coraz dłużej, a dłuższe życie nieuchronnie wiąże się z pogorszeniem sprawności. Problem niepełnosprawności nie dotyczy jednak wyłącznie osób starszych. Wskutek wad wrodzonych, przewlekłych chorób, wypadków oraz urazów może on wystąpić również wśród osób młodych, a nawet małych dzieci.

Trudno określić precyzyjną liczbę osób z niepełnosprawnościami. Wynika to z faktu, że istnieją różne kategorie niepełnosprawności (m.in. prawna i biologiczna). Dodatkowo kwestię tę utrudnia funkcjonujący w Polsce skomplikowany system orzekania o niepełnosprawności prawnej.

Zgodnie z wynikami *Narodowego Spisu Powszechnego Ludności i Mieszkań 2021* - w dniu 31 marca 2021 r. województwo śląskie zamieszkiwało 612 081 osób z niepełnosprawnościami. Stanowiły one 13,9% jego mieszkańców, przy średniej dla Polski wynoszącej 14,3%. W zestawieniu z innymi województwami śląskie znalazło się na 12 miejscu.

W miastach na prawach powiatu udział osób z niepełnosprawnościami był wyższy niż w powiatach ziemskich. Dało się też zauważyć wyraźną prawidłowość, według której im gmina miała bardziej miejski charakter, tym udział osób z niepełnosprawnościami był większy.

Porównanie częstości występowania niepełnosprawności w poszczególnych kategoriach płci, wieku i miejsca zamieszkania (liczba osób niepełnosprawnych na 100 przedstawicieli danej kategorii) wskazuje, że problem ten częściej dotyka kobiet niż mężczyzn, osób w wieku poprodukcyjnym, aniżeli tych w wieku produkcyjnym oraz przedprodukcyjnym oraz mieszkańców miast w porównaniu z mieszkańcami terenów wiejskich.

W populacji osób z niepełnosprawnościami dominowały osoby niepełnosprawne tylko biologicznie. Nieco mniejszy odsetek stanowiły osoby niepełnosprawne zarówno prawnie, jak i biologicznie, a najmniejszy udział miały osoby niepełnosprawne tylko prawnie. Osoby posiadające prawne potwierdzenie swojej niepełnosprawności stanowiły w sumie 61,5% ogółu osób z niepełnosprawnościami.

Porównując wskaźniki występowania niepełnosprawności w przeliczeniu na 100 przedstawicieli poszczególnych kategorii (płci, wieku, miejsca zamieszkania, rodzaju niepełnosprawności) między województwem śląskim i całym krajem można zauważyć, że są one niższe we wszystkich przypadkach z wyjątkiem dwóch – dzieci i młodzieży oraz osób niepełnosprawnych tylko biologicznie.

Niepełnosprawność stanowi stosunkowo częstą przyczynę korzystania z pomocy społecznej. W 2022 r. zajmowała ona 4. miejsce zaraz po: ubóstwie, „długotrwałej i ciężkiej chorobie” oraz bezrobociu. Osoby w rodzinach korzystających z pomocy społecznej z powodu

niepełnosprawności stanowiły 27,3% ogółu beneficjentów tej formy wsparcia, a zarazem 0,9% ogółu mieszkańców województwa śląskiego. W latach 2012-2022 w analizowanej dziedzinie zanotowano tendencję malejącą. Przez ostatnie 10 lat wskaźnik objętych pomocą społeczną z powodu niepełnosprawności w przeliczeniu na 1000 mieszkańców był w województwie śląskim znacząco niższy niż w kraju.

Szczególnie narażoną na wykluczenie społeczne grupą osób niepełnosprawnych są osoby chorujące psychicznie. W 2021 r. w województwie śląskim w jednostkach psychiatrycznej opieki ambulatoryjnej leczonych było ogółem 215 855 chorych. Struktura wiekowa leczonych przedstawiała się następująco: 0-18 lat - 10,4%, 19-29 lat - 14,4%, 30-64 lat - 59,2%, 65 lat i więcej - 15,9%. W 2020 r. województwo śląskie charakteryzowało się nieco niższym od ogólnopolskiego wskaźnikiem chorych z zaburzeniami psychicznymi (bez uzależnień) leczonych w jednostkach psychiatrycznej opieki ambulatoryjnej ogółem w przeliczeniu na 100 tys. ludności.

W latach 2020-2021 mieliśmy w województwie śląskim do czynienia ze wzrostem osób korzystających z usług środowiskowych w jednostkach psychiatrycznej opieki ambulatoryjnej. Na przestrzeni lat 2010-2021 wśród leczonych widać wyraźny wzrost udziału dzieci i młodzieży. Wzrost ten może być spowodowany różnymi czynnikami, w tym stresem szkolnym, presją społeczną, problemami w rodzinie oraz nadużywaniem mediów społecznościowych.

W 2021 r. na terenie województwa wśród leczonych w poradniach dla osób z zaburzeniami psychicznymi, do najczęstszych rodzajów zaburzeń psychicznych i zaburzeń zachowania (bez uzależnień) należały: 1) zaburzenia nerwicowe, odżywiania i zespoły behawioralne; 2) zaburzenia nastroju (afektywne); 3) organiczne zaburzenia psychiczne włącznie z zespołami objawowymi; 4) schizofrenia oraz 5) zaburzenia rozwojowe. W tym samym czasie najrzadszymi rodzajami zaburzeń psychicznych i zaburzeń zachowania (bez uzależnień) były: 1) „inne zaburzenia”; 2) inne zaburzenia psychotyczne (nieschizofreniczne); 3) zaburzenia osobowości i zachowania dorosłych oraz 4) upośledzenie umysłowe.

Podejmowanie leczenia przez osoby chorujące psychicznie jest tym ważniejsze, że choroba psychiczna jest najczęstszym powodem odebrania sobie życia. Po trzech latach spadków liczby samobójstw zakończonych zgonem, jaka miała miejsce w latach 2017-2019, od roku 2020 zarówno w Polsce, jak i w województwie śląskim obserwuje się w tej dziedzinie tendencję zwykłą. Przez cały okres 2017-2021 wskaźnik liczby osób na 10 tys. mieszkańców w zamachach samobójczych zakończonych zgonem był w województwie śląskim niższy od ogólnopolskiego.

Pomimo rosnącej liczby przypadków zaburzeń psychicznych, dostęp do specjalistycznej pomocy psychologicznej i psychiatrycznej w Polsce pozostaje ograniczony. W wielu regionach brakuje odpowiednio wykwalifikowanych specjalistów, a lista oczekujących na wizyty jest długa. W przyszłości przewiduje się, że z powodu wydłużania przeciętnego czasu trwania życia i starzenia się społeczeństwa będzie miało miejsce nasilenie chorób, w tym i zaburzeń psychicznych, związanych z wiekiem.

Jest zjawiskiem powszechnie znanym występowanie silnej zależności pomiędzy wzrostem udziału osób z niepełnosprawnościami wraz ze zwiększaniem się przedziałów wieku. Jako wymagające w zdecydowanej większości przypadków stałego wsparcia traktowane są osoby mające 80 i więcej lat. Na koniec 2022 roku w województwie śląskim takie osoby stanowiły 4,6% ogółu ludności (w Polsce 4,2%). Od wielu już lat w analizowanej dziedzinie mamy do czynienia z tendencją wzrostową. Podobnie będzie w przyszłości. Prognoza do roku 2060 wskazuje na stały wzrost udziału osób w wieku 80+. Na koniec tego okresu będzie on wynosił w województwie śląskim 12,8%, natomiast w całej Polsce 11,6%.

Wedle dzisiejszych kanonów polityki społecznej podstawowym celem w przypadku osób niesamodzielnych jest jak najdłuższe podtrzymywanie ich autonomii i zapewnienie wysokiej jakości życia, poprzez umożliwienie samodzielnego funkcjonowania w środowisku, w którym przeżyli wcześniejsze etapy życia. Dlatego też w przypadku tej kategorii osób szczególnego znaczenia nabierają usługi opiekuńcze oraz infrastruktura środowiskowa w postaci ośrodków wsparcia. Tymczasem w województwie śląskim w 2022 r. usługi opiekuńcze były realizowane w 152 gminach (91% wszystkich gmin). Brak realizacji tego rodzaju formy pomocy deklarowały wyłącznie gminy wiejskie (15 gmin). Może to wynikać z większej roli rodziny w zaspakajaniu potrzeb osób niesamodzielnych w środowisku wiejskim, ale także trudnościami w organizowaniu tej formy wsparcia w miejscowościach charakteryzujących się mniejszą gęstością zaludnienia.

W 2022 r. liczba osób, którym decyzją przyznano świadczenie w postaci usług opiekuńczych wyniosła 11 738 osób. Stanowiły one 8,2% ogółu objętych pomocą społeczną (w Polsce 6,1%). Generalnie w latach 2012-2022 mieliśmy do czynienia z trendem wzrostowym w zakresie liczby osób, którym udzielano pomocy w postaci usług opiekuńczych. W 2022 roku wskaźnik liczby osób objętych pomocą w postaci usług opiekuńczych w przeliczeniu na 1000 mieszkańców był w województwie śląskim niższy niż w kraju.

W województwie śląskim W 2022 r. na 1 osobę, której decyzją przyznano świadczenie, przypadają przeciętnie 204 godziny świadczenia usług opiekuńczych (w Polsce 282). Przeciętna wartość usługi opiekuńczej w województwie śląskim w 2022 r. kształtowała się na poziomie 20,77 zł (w kraju 23,22 zł), przy czym w latach 2012-2022 w województwie śląskim przeciętna wartość usług opiekuńczych rosła znacznie wolniej niż w kraju. W efekcie tych trendów różnica pomiędzy przeciętną wartością usługi opiekuńczej w województwie śląskim i w całej Polsce systematycznie rośnie na niekorzyść tego pierwszego. Niższa niż w całym kraju liczba usług opiekuńczych przypadających na 1 beneficjenta oraz niższa ich wartość mogą oznaczać, że usługi opiekuńcze w województwie śląskim są niedoinwestowane, co z kolei może się odbijać niekorzystnie na ich jakości.

W województwie śląskim w 2022 r. pomocą społeczną z powodu długotrwałej lub ciężkiej choroby, która często jest przyczyną niesamodzielności, objęto 32 203 rodziny liczące łącznie 48 532 osoby. Wówczas powód ten był drugą co do częstości przyczyną udzielania pomocy społecznej. Wskaźnik liczby osób w rodzinach objętych pomocą społeczną z powodu długotrwałej lub ciężkiej choroby w przeliczeniu na 1000 mieszkańców wyniósł 11,2 i był niższy niż średnia dla kraju (15,0).

Dysfunkcje rodzin

Obraz współczesnej polskiej rodziny może budzić niepokój. Dostrzega się w jej istnieniu wiele zagrożeń. Prowadzą one do dysfunkcyjności rodzin. Cechą wyróżniającą tego rodzaju rodziny jest zaburzenie ogólnie przyjętych norm postępowania. Z kolei konsekwencją niewłaściwego funkcjonowania jest w przypadku dzieci pojawianie się symptomów niedostosowania społecznego.

Bezradność w sprawach opiekuńczo-wychowawczych stanowi drugą co do częstości przyczynę umieszczenia dzieci w pieczy zastępczej – zaraz po uzależnieniu rodziców. W 2022 r. w województwie śląskim z tego powodu zanotowano 7 165 umieszczeń (w 2021 r. – 7 039). Z kolei opuszczanie instytucji, w tym także wsparcia rodziny i systemu pieczy zastępczej, jest wymieniane jako jedna z głównych przyczyn bezdomności.

W 2022 r. w województwie śląskim pomocą społeczną z powodu bezradności w sprawach opiekuńczo-wychowawczych i prowadzenia gospodarstwa domowego objęto 12 117 rodzin

liczących ogółem 37 163 osoby. Bezradność była piątą co do częstości przyczyną jej udzielania. Wsparciem z tego tytułu objęto 25,9% ogółu osób w rodzinach korzystających z pomocy społecznej. Generalnie w latach 2012-2022 w analizowanej dziedzinie mieliśmy do czynienia z trendem spadkowym. Od roku 2012 do 2021 wskaźnik objętych pomocą społeczną z powodu bezradności w przeliczeniu na 1000 mieszkańców był w województwie śląskim niższy niż w kraju. Różnica ta jednak systematycznie malała, aż do 2022 roku kiedy to zanotowano zrównanie się ww. wskaźników. Daje się zauważyć wyższą jego wartość w miastach na prawach powiatu niż w powiatach ziemskich. W gminach miejskich ww. wskaźnik był znacznie wyższy niż w miejsko-wiejskich czy też wiejskich.

Bezradność rodziny w opiece i wychowaniu dzieci często łączy się z innymi dysfunkcjami, takimi jak: uzależnienie od środków psychoaktywnych, przemoc domowa, przestępczość młodocianych, zaburzenia równowagi systemu rodzinnego w sytuacjach kryzysowych, problemy w pełnieniu ról rodzicielskich, małżeńskich oraz zawodowych. Przejawiają się one najczęściej: niedojrzałością emocjonalną, problemami we współżyciu z ludźmi, trudnościami adaptacyjnymi, bezradnością w prowadzeniu gospodarstwa domowego oraz problemami wychowawczymi w środowisku rodzinnym i szkolnym.

Dzieci i młodzież pochodzące z tego rodzaju rodzin często przejawiają zachowania buntownicze, agresywne, konfliktowe, łamią obowiązujące przepisy prawa, obyczaje, normy i wartości. W 2022 r. śląska Policja zanotowała 1 134 nieletnich sprawców przestępstw. Dla porównania w 2021 r. było ich 1 404, co oznacza spadek o 270, tj. 19,2%. Nieletni sprawcy stanowili w 2022 r. 2,8% ogółu podejrzanych (w 2021 r. 3,5%).

Nadal wśród rodzin wielodzietnych notuje się ponadprzeciętny zasięg ubóstwa, który rodzi liczne problemy: przepełnione mieszkania, ich niski standard, brak środków na przybory szkolne, podręczniki czy wycieczki, a czasami także ubrania i pełnowartościowe posiłki. Dzieci pozbawione właściwych warunków do życia mają trudności z rozwinięciem swojego potencjału.

Warto wspomnieć, że rodziny przeżywające trudności w wypełnianiu funkcji opiekuńczo-wychowawczych mogą skorzystać ze wsparcia gminy, które polega w szczególności na: 1) analizie sytuacji rodziny i środowiska rodzinnego oraz przyczyn kryzysu w rodzinie; 2) wzmocnieniu roli i funkcji rodziny; 3) rozwijaniu umiejętności opiekuńczo-wychowawczych rodziny; 4) podniesieniu świadomości w zakresie planowania oraz funkcjonowania rodziny; 5) pomocy w integracji rodziny; 6) przeciwdziałaniu marginalizacji i degradacji społecznej rodziny; 7) dążeniu do reintegracji rodziny.

Bezrobocie

Dane o liczbie bezrobotnych obejmują osoby zarejestrowane w powiatowych urzędach pracy jako bezrobotne, zgodnie z definicją zawartą w ustawie z dnia 20 kwietnia 2004 r. o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy. Jedną z najpopularniejszych miar stosowanych do pomiaru poziomu bezrobocia jest jego stopa. Definiuje się ją jako procentowy udział liczby bezrobotnych w liczbie ludności aktywnej zawodowo.

Na koniec grudnia 2023 r. liczba zarejestrowanych bezrobotnych wynosiła 62 445 osób. Wysokość stopy bezrobocia w województwie śląskim, według stanu na koniec grudnia 2023 r., kształtowała się na poziomie 3,6% (w Polsce 5,1%). Rok wcześniej wskaźnik ten wynosił 3,7%. Na dzień 31.12.2023 r. najwyższą wartość stopy bezrobocia zanotowano w podregionach: bytomskim, sosnowieckim oraz częstochowskim.

Choć aktualnie sytuacja na rynku pracy w województwie śląskim przedstawia się stosunkowo korzystnie, to jednak są kategorie osób bezrobotnych, którym szczególnie trudno znaleźć pracę. Należą do nich w szczególności: 1) bezrobotni długotrwale; 2) bezrobotni powyżej 50. roku życia; 3) bezrobotni do 30. roku życia; 4) bezrobotni posiadający co najmniej jedno dziecko do 6. roku życia lub co najmniej jedno dziecko niepełnosprawne do 18. roku życia; 5) bezrobotni niepełnosprawni; 6) bezrobotni korzystający ze świadczeń z pomocy społecznej.

Według stanu na dzień 31.12.2023 r. w rejestrach powiatowych urzędów pracy pozostawało 48 266 osób będących w szczególnej sytuacji na rynku pracy. Stanowiły one 77,3% wszystkich zarejestrowanych w województwie śląskim. Z omawianej populacji tylko niewielki odsetek osób posiadał prawo do pobierania zasiłku (14,2%).

Wśród kategorii bezrobotnych będących w szczególnej sytuacji na rynku pracy najliczniej reprezentowane były osoby długotrwale bezrobotne. Długotrwale bezrobocie jest zjawiskiem szczególnie niekorzystnym, gdyż pozbawia dotknięte nim osoby najważniejszego źródła dochodów, co zwiększa ryzyko popadnięcia w ubóstwo oraz często powoduje konieczność ubiegania się o wsparcie z systemu pomocy społecznej (bezrobocie było w 2022 roku trzecim co do częstości powodem korzystania z pomocy społecznej). Drugą pod względem liczności kategorią osób będących w szczególnej sytuacji na rynku pracy są osoby powyżej 50. r.ż.

Bezrobocie, ubóstwo, utrzymywanie się z „innych niezarobkowych źródeł”, niskie wykształcenie, to zjawiska wzajemnie ze sobą powiązane. Ponadto za sprawą przejmowania przez dzieci negatywnych wzorców zachowania dorosłych oraz obiektywnie gorszych warunków dorastania i startu w dorosłość, młodzi ludzie często powielają trudną sytuację swoich rodziców. Zjawisko to, przynajmniej w części, dotyczy młodzieży beczynnej, czyli osób młodych, które ani nie pracują, ani się nie uczą, określanych skrótem NEET (ang. *not in education, employment, or training*). W 2022 roku odsetek NEET-sów w Polsce w przedziale wiekowym 15-29 lat wynosił 10,9% i był niższy o 0,8 punktu procentowego od średniego poziomu wskaźnika NEET w Unii Europejskiej (11,7%).

Bezdomność

Osoby bezdomne to zbiorowość, która chyba w największym stopniu doświadcza wykluczenia społecznego. Według ostatnich danych Ministerstwa liczba osób bezdomnych zdiagnozowanych w trakcie ogólnopolskiego badania w nocy z 13 na 14 lutego 2019 r. wynosiła ogółem 30 330 osób, z czego 83,6% stanowili mężczyźni, 16,4% kobiety, a 3,3% dzieci. Odsetek osób przebywających w tym czasie w placówkach instytucjonalnych wyniósł 80,2%, natomiast poza nimi 19,8%.

Z danych dostępnych na poziomie województw wynika, iż w województwie śląskim zanotowano 4 255 osób bezdomnych. Dla porównania podczas poprzedniego badania (przeprowadzonego w nocy z 8 na 9 lutego 2017 r.) takich osób było 4 782, co daje spadek o 11,0%. W 2019 r. śląskie zajmowało drugą, po województwie mazowieckim, pozycję pod względem liczby osób bezdomnych. W ujęciu względnym (w przeliczeniu na 10 tys. mieszkańców) wskaźnik natężenia bezdomności dla województwa śląskiego był najwyższy wśród województw i wynosił 9,39 (w Polsce – 7,90).

Osoby bezdomne stanowią wewnątrznie zróżnicowaną zbiorowość m.in. pod względem cech demograficznych, zakresu doświadczanych problemów i sposobów radzenia sobie z nimi. Wyniki różnorodnych badań ogólnopolskich, regionalnych i lokalnych pozwalają na stworzenie pewnego obrazu osoby bezdomnej. Według niego statystyczny bezdomny to mężczyzna w wieku 40–60 lat, żyjący samotnie, pozostający w bezdomności 5-7 lat, zamieszkujący w aglomeracji lub dużym

mieście, posiadający wykształcenie zasadnicze zawodowe lub niższe, bierny zawodowo i/lub bezrobotny, a jeśli już pracujący to bez umowy o pracę, przebywający w różnego rodzaju placówkach instytucjonalnych lub w miejscach niemieszkalnych (dworce, kanały, zsypy itp.), którego głównym źródłem dochodu są świadczenia socjalne, w tym z pomocy społecznej. Do głównych źródeł bezdomności można zaliczyć: uwarunkowania indywidualne (m.in. uzależnienia, niepełnosprawność, zaburzenia psychiczne), społeczne (m.in. konflikty rodzinne, przemoc domowa, problemy w relacjach), instytucjonalne (opuszczanie pieczy zastępczej) oraz strukturalne (ubóstwo, bezrobocie, problemy mieszkaniowe).

Osoby bezdomne z racji swojej szczególnie trudnej sytuacji życiowej wymagają wsparcia systemu pomocy społecznej. W województwie śląskim w 2022 r. pomocą społeczną z powodu bezdomności objęto 5 290 rodzin liczących łącznie 5 642 osoby. Członkowie rodzin objętych pomocą z tego tytułu stanowili 3,9% ogółu osób w rodzinach korzystających z pomocy społecznej. W latach 2012-2015 mieliśmy do czynienia z silnym trendem wzrostowym wskaźnika objętych pomocą społeczną z powodu bezdomności na 10 tys. mieszkańców, natomiast od 2016 roku widoczny jest odwrotny trend: silnie spadkowy. Mimo tego w latach 2012-2022 ww. wskaźnik był w województwie śląskim zdecydowanie wyższy niż w kraju.

Bezdomność to zjawisko charakterystyczne dla miast. W miastach na prawach powiatu jego wartość była znacznie wyższa niż w powiatach ziemskich. Daje się zauważyć wyraźną zależność między udziałem ludności miejskiej, a wskaźnikiem bezdomności – im gmina bardziej „miejska”, tym wyższy wskaźnik bezdomności.

Jak w każdej dziedzinie, również w przypadku bezdomności, kluczową rolę odgrywa profilaktyka. Jedną z kategorii osób zagrożonych bezdomnością są osoby opuszczające pieczę zastępczą. Stąd też niezwykle ważne jest zapewnienie takim osobom możliwości skorzystania z mieszkań treningowych. Celem takich mieszkań jest z jednej strony ochrona przed bezdomnością, a z drugiej przygotowanie do startu w dorosłe życie poprzez zwiększenie samodzielności życiowej dzięki nabyciu umiejętności w zakresie prowadzenia gospodarstwa domowego. Ponadto pobyt w mieszkaniu treningowym zmniejsza ryzyko niewłaściwego użytkowania lokalu docelowego uzyskanego z zasobów gminy.

Trudności w przystosowaniu po opuszczeniu jednostki penitencjarnej

Osoby, które opuszczają zakłady karne i inne jednostki penitencjarne muszą wrócić do środowiska, które w dużym stopniu jest im znane, ale na pewno inne niż wtedy, gdy zostały pozbawione wolności. Zazwyczaj taki powrót bywa trudny i wiąże się z koniecznością zmierzenia się z wieloma problemami związanymi z właściwym funkcjonowaniem na wolności, tym bardziej jeśli ww. osoby już nie mogą liczyć na pomoc ze strony rodziny, która ich odrzuciła.

W Polsce w 2022 r. 45 502 osób zostało skreślonych z ewidencji jednostek penitencjarnych ze względu na zakończenie kary lub warunkowe zwolnienie. W tym samym okresie 37 550 osób ponownie trafiło do zakładów karnych, z czego większość bo 21 680 (57,7%) w warunkach recydywy. Różnica pomiędzy liczbą osób opuszczających jednostki penitencjarne, a powracającymi do odbywania kary pokazuje niską efektywność działań postpenitencjarnych.

Zwiększenie społecznego bezpieczeństwa jest jednym z priorytetowych zadań polityki państwa. Wśród wielu oddziaływań prewencyjnych szczególną uwagę zwrócić należy na działania skierowane do osób przygotowujących się do wyjścia na wolność. Większość osób karanych, zanim weszła w konflikt z prawem, znajdowała się w szczególnie trudnej sytuacji życiowej, bądź to z powodu nieumiejętności funkcjonowania w życiu społecznym, bądź też z braku odpowiedniego

wykształcenia, uzależnień itd. Istnieje więc duże prawdopodobieństwo, że udzielenie pomocy tym osobom może zapobiec ponownemu ich wejściu w konflikt z prawem, co w sposób bezpośredni wpłynie na zwiększenie poziomu bezpieczeństwa społecznego.

Aktualnie pomoc postpenitencjarna składa się z wielu elementów, takich jak: aktywizacja społeczna i zawodowa, pomoc informacyjna, prawna, terapeutyczna, psychologiczna czy wreszcie celowa pomoc materialna. Bezpośrednimi jej realizatorami są zakłady karne i areszty śledcze, kuratorska służba sądowa, jednostki organizacyjne pomocy społecznej, instytucje rynku pracy oraz szereg organizacji pozarządowych, które statutowo zajmują się wspieraniem osób zagrożonych wykluczeniem społecznym.

Byli więźniowie mogą otrzymać wsparcie m. in. w ośrodkach pomocy społecznej. W 2022 r. w województwie śląskim pomocą społeczną z powodu trudności w przystosowaniu do życia po zwolnieniu z zakładu karnego objęto 1 098 rodzin liczących ogółem 1 629 osób. Wsparciem z tego tytułu zostało objętych 1,1% ogółu osób w rodzinach korzystających z pomocy społecznej. W rzeczywistości takich osób mogło być jednak znacznie więcej. Wynika to m.in. z tendencji do ujmowania w wywiadach środowiskowych bardziej „oczywistych” powodów, a pomijania mniej popularnych przyczyn.

Z obserwacji pracowników socjalnych i asystentów rodziny wynika, że osoby opuszczające zakłady karne i areszty śledcze tylko w niewielkim stopniu korzystają z pomocy społecznej. W latach 2012-2022 w województwie śląskim mieliśmy do czynienia z silnym trendem spadkowym wskaźnika objętych pomocą społeczną z powodu trudności w przystosowaniu do życia po zwolnieniu z ZK w przeliczeniu na 10 tys. mieszkańców. W porównaniu z danymi na poziomie kraju, wartość ww. wskaźnika była zbliżona. Dało się zauważyć wyższą jego wartość w miastach na prawach powiatu niż w powiatach ziemskich. Generalnie im gmina bardziej „miejska” tym wartość wskaźnika była wyższa.

Wysoki wskaźnik powrotności do popełniania przestępstw wiąże się w dużej mierze z faktem, iż osoby po opuszczeniu jednostki penitencjarnej muszą zmierzyć się z szeregiem problemów natury emocjonalnej oraz materialnej. Oferta instytucjonalna dla tych osób jest zwykle ukierunkowana na doraźną i dosyć wybiórczą pomoc (instytucje działają na podstawie określonych przepisów prawa), a zatem nie jest ona w stanie w pełni zabezpieczyć specyficznych potrzeb byłych więźniów na początkowym etapie życia na wolności.

Ponadto brakuje odpowiednio ukształtowanej sieci powiązań pomiędzy poszczególnymi instytucjami. Pracownicy socjalni i asystenci rodziny wskazują na duże trudności w zakresie wymiany informacji między zakładami karnymi / aresztami śledczymi, a ośrodkami pomocy społecznej dotyczących osób przygotowujących się do życia na wolności. W chwili obecnej system pomocy postpenitencjarnej wymaga zatem większej koordynacji i spójności oddziaływań.

Niezbędne są szkolenia realizatorów pomocy i wsparcia readaptacyjnego. Przygotowanie do równoległej pracy z ekswięźniami i rodzinami, diagnozowanie potencjału readaptacyjnego, oparcie warsztatów kompetencyjnych na metodach interaktywnych, wzmocnienie kompetencji zawodowych i interpersonalnych dla kadr pomocy i readaptacji.

System pomocy postpenitencjarnej oprócz tego, że wymaga większej koordynacji i spójności oddziaływań, powinien być przeorientowany na działania o charakterze bardziej zindywidualizowanym, uczącymi samodzielności, opartymi o specjalistyczne narzędzia diagnostyczne.

Migracje

Status uchodźcy i ochrona uzupełniająca, są formami ochrony międzynarodowej, którą otrzymują cudzoziemcy, jeśli w ich kraju pochodzenia grozi im prześladowanie lub rzeczywiste ryzyko utraty życia czy zdrowia. Wobec takich osób nie mogą przy tym występować okoliczności wskazujące, na to, iż mogłyby stanowić zagrożenie dla bezpieczeństwa.

W 2022 roku w Polsce 9,9 tys. cudzoziemców złożyło wnioski o udzielenie ochrony międzynarodowej. Spośród nich największą część stanowili obywatele: Białorusi, Rosji i Ukrainy. Liczba złożonych wniosków była o około 28% wyższa niż w 2021 roku.

Urząd do Spraw Cudzoziemców wydał w 2022 roku decyzje wobec 10,7 tys. osób. W porównaniu do 2021 roku rozpatrzono 127% więcej spraw. W 2022 roku warunki przyznania ochrony międzynarodowej spełniało prawie 5 tys. cudzoziemców. Wówczas wydano rekordową liczbę pozytywnych rozstrzygnięć, które dotyczyły głównie obywateli Białorusi i Ukrainy.

Według stanu na koniec 2022 roku aktualny dokument pobytowy w Polsce posiadało 1 554 909 obywateli Ukrainy oraz 267 355 pozostałych cudzoziemców. W latach 2014-2021 liczba osób posiadających wyżej wymieniony dokument stopniowo wzrastała (w przypadku Ukraińców o 77,7%, w przypadku pozostałych osób o 651%). W porównaniu z 2021 rokiem w 2022 roku nastąpił gwałtowny wzrost liczby obywateli Ukrainy posiadających aktualny dokument pobytowy w Polsce, (o 405,3% w ciągu jednego roku, co było spowodowane wybuchem wojny na Ukrainie), w przypadku pozostałych osób nastąpił wzrost o 12,2%.

Osoby, które otrzymały status uchodźcy, ochronę uzupełniającą lub zezwolenie na pobyt czasowy i posiadający trudności w integracji, mogą otrzymać wsparcie m.in. w ośrodkach pomocy społecznej. W 2022 r. w województwie śląskim pomocą społeczną z ww. powodu objęto 87 rodzin liczących ogółem 217 osób (w 2021 r. 20 rodzin i 51 osób w rodzinach). Była to największa liczba osób objętych wsparciem na przestrzeni lat 2012-2022, co niewątpliwie było związane z rozpoczęciem konfliktu zbrojnego na Ukrainie. Wsparciem z tego tytułu zostało objętych 0,2% ogółu osób w rodzinach korzystających z pomocy społecznej. Wskaźnik objętych pomocą społeczną z powodu trudności w integracji osób, które otrzymały status uchodźcy, ochronę uzupełniającą lub zezwolenie na pobyt czasowy w przeliczeniu na 10 tys. mieszkańców wyniósł w województwie śląskim 0,5 (w Polsce 1,4). W miastach na prawach powiatu i w powiatach ziemskich ww. wskaźnik osiągnął taką samą wartość.

Od rozpoczęcia przez Federację Rosyjską inwazji na Ukrainę tj. od dnia 24 lutego 2022 r., sytuacja migracyjna w Polsce została zdominowana przez ogromny napływ uchodźców z Ukrainy. Wiarygodnym źródłem informacji na temat liczby Ukraińców, którzy pozostali w naszym kraju jest system PESEL. Posiadanie tego numeru identyfikacyjnego było warunkiem koniecznym do uzyskania wielu form pomocy. Tak więc zarejestrowanie się w tym systemie z dużym prawdopodobieństwem wskazywało na zamiar pozostania w Polsce na dłuższy czas. W dniu 24.08.2022 r. Cyfryzacja KPRM podała, że od dnia rozpoczęcia agresji Rosji na Ukrainę 1,3 mln obywateli Ukrainy i członków ich rodzin otrzymało numery PESEL w naszym kraju. Połowa z tych osób, to osoby dorosłe.

Urząd do Spraw Cudzoziemców podał, iż na dzień 30 czerwca 2022 roku 35% Ukraińców mieszkało u przyjaciół lub z rodziną, 23% wynajmowało mieszkanie samodzielnie, 12% mieszkało u osób wcześniej im nieznanym, natomiast 30% korzystało z innych opcji. Ponadto liczba obywateli Ukrainy posiadających ważne zezwolenia na pobyt na terytorium RP w ciągu czerwca 2022 roku wzrosła o blisko 77 tys. i stanowiła wówczas 85% populacji cudzoziemców.

Dodatkowych informacji na temat uchodźców z Ukrainy dostarcza badanie przeprowadzone przez Oddziały Okręgowe Narodowego Banku Polskiego w dniach od 13 kwietnia 2022 r. do 12 maja 2022 r. pt.: *Sytuacja życiowa i ekonomiczna uchodźców z Ukrainy w Polsce*, które objęło próbę 3 165 dorosłych uchodźców z Ukrainy, przybyłych do Polski po wybuchu wojny.

Dorośli uchodźcy w Polsce to przede wszystkim kobiety - prawie 90% wszystkich ankietowanych osób. Badanie wykazało, że ponad 60% kobiet przyjechało razem z własnymi lub cudzymi dziećmi znajdującymi się pod ich opieką (najczęściej z jednym lub dwoma), 24% kobiet przyjechało samotnie (kobiety poniżej 29. roku życia oraz powyżej 60. roku życia), natomiast 16% z rodzicami, a 14% z małżonkiem. Zazwyczaj spośród najbliższej rodziny ankietowanych na Ukrainie pozostali ich rodzice. Tylko w przypadku 18% w ich kraju ojczystym nie pozostał nikt z najbliższej rodziny.

Wśród badanych dominowały osoby z wyższym wykształceniem – było ich 50%. Wykształcenie średnie posiadało 35% uchodźców, natomiast podstawowe lub zasadniczo zawodowe 15%. Około 5% ankietowanych zadeklarowało, że „dobrze zna język polski”, 49% oceniło, że trochę rozumie ten język (z trudnością, ale potrafi się porozumieć), natomiast 46% nie zna go w ogóle.

Pomimo dużej przedwojennej migracji zarobkowej do Polski 53% ankietowanych uchodźców nie było wcześniej w naszym kraju, ani nie miało wcześniej kontaktu z osobami, które go odwiedziły. Dla 28% osób migracja do Polski nie była nowością, gdyż miały w rodzinie osoby, pracujące w Polsce i uzyskały od nich niezbędne informacje na jej temat. Tylko 14% pracowało wcześniej w naszym kraju i w momencie wybuchu wojny było na Ukrainie, a 12% posiadało znajomych pracujących w Polsce.

Uchodźcy posiadali relatywnie wysokie zainteresowanie aktywnością na polskim rynku pracy. Około 19% z nich już pracowało, kolejne 10% miało obiecaną pracę, a ok. 50% jej poszukiwało, w tym 30% w pełnym wymiarze czasu pracy, a niecałe 20% na pół etatu ze względu na konieczność opieki nad dziećmi. Zestawienie sytuacji zawodowej na ukraińskim rynku pracy oraz deklaracji aktywności zawodowej w Polsce wykazało z kolei, że najszybciej znaleźli pracę w naszym kraju uchodźcy pracujący wcześniej w branży IT (48%), budownictwie (33%) oraz hotelach i restauracjach (32% pracujących). Zatrudnienie w pozostałych sektorach na Ukrainie nie dawało większych szans na zatrudnienie w Polsce (ok. 20% z nich znalazło pracę w Polsce). Najmniejsze szanse zatrudnienia miały osoby nieaktywne zawodowo na Ukrainie (14%) i te, które przed wyjazdem nieskutecznie poszukiwały pracy (10%).

Do działań pomocowych, które ułatwiłyby im dalszy pobyt w Polsce, uchodźcy zaliczyli przede wszystkim organizację kursów języka polskiego (48%), pomoc w szybkim znalezieniu pracy (44%) oraz pomoc w dostępie do systemu ochrony zdrowia (40%).

Aż dwie trzecie ankietowanych - 65% zakładało, że ich pobyt w Polsce nie będzie trwał dłużej niż rok, przy czym 59% planowało powrót na Ukrainę, a 6% chciało wyjechać z Polski dalej na Zachód. Osób zdecydowanych pozostać w Polsce na stałe było 16%. Kolejne 20% rozważało dłuższy pobyt w Polsce, ale nie planowało zostać tu na stałe.

Inne rodzaje problemów społecznych

Do innych niż ww. problemów społecznych można zaliczyć m.in. uzależnienia, przemoc domową, sieroctwo czy też handel ludźmi. Problemem społecznym może być też wykluczenie społeczne spowodowane czynnikami o charakterze horyzontalnym, np. ograniczonym dostępem do Internetu / informacji (wykluczenie cyfrowe / informacyjne), źródeł energii (wykluczenie energetyczne) czy też ograniczonymi możliwościami w zakresie przemieszczania się (wykluczenie komunikacyjne).

Najczęstszymi rodzajami uzależnień, na skutek których udzielane jest wsparcie ze strony systemu pomocy społecznej, są alkoholizm oraz narkomania. W województwie śląskim w 2022 r. pomocą społeczną z powodu alkoholizmu objęto 4 733 rodziny liczące łącznie 6 861 osób. Alkoholizm był siódmą co do częstości przyczyną udzielania pomocy społecznej. Wskaźnik liczby osób w rodzinach objętych pomocą społeczną z ww. powodu w przeliczeniu na 10 tys. mieszkańców wyniósł 15,8 i był niższy niż średnia dla kraju (21,0). Natomiast pomocą społeczną z powodu narkomanii objęto 363 rodziny liczące łącznie 551 osób. Wskaźnik liczby osób w rodzinach objętych pomocą społeczną z ww. powodu w przeliczeniu na 10 tys. mieszkańców wyniósł 1,3 i był niższy niż średnia dla kraju (1,7).

W 2022 r. w województwie śląskim pomocą społeczną z powodu przemocy w rodzinie / domowej objęto 918 rodzin. Liczyły one ogółem 3 084 osoby. Przemoc w rodzinie / domowa była dziewiątą co do częstości przyczyną udzielania pomocy społecznej. Wskaźnik liczby osób w rodzinach objętych pomocą społeczną z ww. powodu w przeliczeniu na 10 tys. mieszkańców wyniósł 7,1 i był niższy niż średnia dla kraju (8,6).

W województwie śląskim w 2022 r. pomocą społeczną z powodu sieroctwa objęto 34 rodziny liczące łącznie 71 osób. Wskaźnik liczby osób w rodzinach objętych pomocą społeczną z powodu sieroctwa w przeliczeniu na 10 tys. mieszkańców wyniósł 0,16 i był wyższy niż średnia dla kraju (0,03).

W tym samym okresie w województwie śląskim pomocą społeczną z powodu potrzeby ochrony ofiar handlu ludźmi objęto 21 rodzin liczących łącznie 71 osób. Wskaźnik liczby osób w rodzinach objętych pomocą społeczną z tego tytułu w przeliczeniu na 10 tys. mieszkańców wyniósł 0,16 i był wyższy niż średnia dla kraju (0,10).

Ważnym źródłem informacji nt. wykluczenia komunikacyjnego jest opracowanie *Analiza dostępności komunikacyjnej na terenie województwa śląskiego*. Według niego największą dostępnością komunikacyjną cechuje się centralna część województwa śląskiego. Obszary o zdecydowanie najniższej dostępności położone są przede wszystkim w północnej części województwa oraz południowej części subregionu południowego.

Mimo, że tzw. białych plam w województwie śląskim nie ma dużo i dotyczą one przede wszystkim gmin wiejskich z obszarów granicznych województwa, to jednak standard dostępności transportu zbiorowego jest dość niski. Niższa dostępność komunikacyjna nie wynika bowiem wyłącznie z braku połączeń komunikacją zbiorową na danym terenie i zaspokojenia potrzeb mieszkańców w tym zakresie, ale jest ściśle związana z niską prędkością środków transportu zbiorowego, częstotliwością kursowania poszczególnych linii autobusowych / kolejowych oraz odległości jaką pasażer musi pokonać, aby dostać się do stacji / przystanku, co negatywnie wpływa na całkowity czas podróży.

Problem z dostępnością komunikacyjną dotyka więc nie tylko mieszkańców gmin wiejskich i miejsko-wiejskich, ale dotyczy on również gmin miejskich, w tym częściowo nawet miast na prawach powiatu. Myśląc o dostępności komunikacyjnej mieszkańców, nie powinno się bowiem kierować jedynie ich miejscem zameldowania czy zamieszkania w danej gminie uznanej za bardziej dostępną komunikacyjnie, ale należy wziąć pod uwagę również silne zróżnicowanie w dostępie do usług transportowych na terenie danych gmin. Obszary centrów dużych miast, tereny w okolicach centrów przesiadkowych czy stacji kolejowych, zawsze będą lepiej skomunikowane, niż ich peryferia, na które w ciągu dnia dojeżdża kilka, czy kilkanaście autobusów / pociągów na dobę i to najczęściej w tzw. dni nauki szkolnej.